

ХРЕСТОМАТІЯ

ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ

(Уривок)

Три брати – Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь

Поляни жили окремо й володіли своїми родами. І до того вони жили родами, кожен на своїх місцях. І були три брати: одному ім'я Кий, другому – Щек, а третьому – Хорив, а сестра в них була Либідь. Сидів Кий на горі, де тепер узвіз Боричів. А Щек сидів на горі, яка зветься нині Щекавицею. А Хорив на третій горі, від нього вона прозвалася Хоревицею. І збудували вони місто в ім'я старшого брата свого й нарекли його Київ. Був круг міста ліс та бір великий, і ловився там всякий звір, і були мужі мудрі й тямущі, а називалися вони полянами, від них поляни й донині в Києві.

Дехто, не знаючи, каже, що Кий був перевізником коло Києва, мовляв, був перевіз з того боку Дніпра; тим-то й говорили: «На перевіз на Київ». Але якби Кий був перевізником, то не ходив би він до Царгорода. А Кий князував у своєму роду і ходив до царя грецького, і той цар, переказують, зустрічав його з великою шанобою та почестями. Коли ж він повертався, то прийшов на Дунай, возлюбив одне місце, і поставив там невеликий городок, і хотів було сісти в ньому своїм родом, та не дали йому навколишні племена; так і донині називають придунайці те городище – Києвець. Кий же, повернувшись у своє місто Київ, тут і помер. І брати його, Щек і Хорив, і сестра їхня Либідь тут же померли.

Після смерті братів рід їхній став князувати у полян, а в древлян було своє княжіння, а в дреговичів своє, а в словен у Новгороді своє. Інше князування було на річці Полоті, де жили полочани. Від них пішли кривичі, які сидять у верхів'ї Волги, і у верхів'ї Двіни, і у верхів'ї Дніпра, їхнє місто – Смоленськ. Від них же походять і сіверяни. А на Білоозері сидить весь, на Ростовському морі – меря. А на річці Оці, де вона впадає у Волгу, – мурома, яка говорить своєю мовою, і черемиси, які говорять своєю мовою, і мордва, яка говорить своєю мовою. Ось хто тільки говорить на Русі: поляни, древляни, новгородці, полочани, дреговичі, сіверяни, бужани, які сиділи по Бугу, а потім прозвалися волинянами. А от інші народи, які платять данину Русі: чудь, меря, весь, мурома, черемиси, мордва, перм, печора, ям, литва, корс, – усі вони говорять своїми мовами й живуть у краях північних. Радимичі ж і в'ятичі – від роду ляхів. Було ж бо два брати у ляхів – один Радим, а другий В'ятко. Брати прийшли й сіли: Радим – на Сожі, від нього прозвалися радимичі, а В'ятко сів із родом своїм на Оці, від нього прозвалися в'ятичі. І жили в мирі поляни, і древляни, і сіверяни, і радимичі, і в'ятичі, і хорвати. Дуліби жили понад Бугом, де зараз волиняни, а уличі й тіверці сиділи на Дністрі, у близькому сусідстві з Дунаєм, і була їх велика сила, слов'янських племен, від Дністра до самого моря, і міста їхні стоять до сьогодні. За те й назвали їх греки «Велика Скїф», або «Велика Скуф».

Усі ці племена мали свої звичаї і закони своїх батьків, кожен – свій норів і побут. Поляни мали звичай батьків своїх лагідний і тихий; шанобу і сором великий мали перед своїми невістками та сестрами, матерями й батьками своїми. І був у них шлюбний звичай: зять не ходив брати молоду, а приводили її звечора, за

день до того, а завтра приносили за нею придане. А древліани викрадали собі жінок коло води. А радимичі, в'ятичі та сіверяни мали спільний звичай: жили в лісі, яко і всякий звір, шлюбів не мали й ставали на ігрища між селами. Сходились на ті ігрища, на пісні й танці і тут умикали, тобто викрадали, собі жінок, перед тим змовившись з ними. А коли хто вмирав, творили тризну над ним, а тоді вирубували велику колоду і клали на ту колоду мертвяка й спалювали. А після того, зібравши кістки, укладали в малу посудину й ставили на стовпах при дорозі. Так роблять і зараз в'ятичі та кривичі.

Олександр Олесь

КНЯЖА УКРАЇНА

Красне Сонце

Тихо-мирно Володимир,
Свого віку доживав,
Піклувався своїм народом,
Вдів, убогих годував.

Всі вдоволені, щасливі.
А багатство і добро
Все несе й несе у Київ
На човнах своїх Дніпро.

Щонеділі виїжджає
Валка з княжого двора
З хлібом, салом, м'ясом, медом,
Повна всякого добра.

«Хто убогий, хто каліка,
Хто сьогодні ще не їв,
Йдіть, нещасні, поспішайте,
Приставайте до возів!»

І ішли каліки, вбогі,
На руках дітей несли,
Із возів, що треба, брали,
Їли хліб і мед пили.

Тихо-мирно дні останні
Володимир доживав,
Будував церкви і школи
І за ладом доглядав,

Жив з сусідами у згоді.
І плили спокійно дні,
Нападали на Україну
Тільки половці одні.

І народ за серце й розум
Свого князя шанував:
«Красним Сонцем» України
Володимира прозвав.

І Великий Володимир
Ще і досі не умер:
За його думки великі
Люде борються й тепер.

Ще і досі на Україні
Кров'ю скроплені поля,
Ще і досі українська
Розшматована земля.

ПОВІСТЬ МИНУЛИХ ЛІТ

(Уривок)

Розгром Ярославом печенігів. Початок великого будівництва в Києві. Похвала книгам

Коли Ярослав перебував у Новгороді, прийшла до нього звістка, що печеніги взяли в облогу Київ. Ярослав же зібрав багато воїнів, варягів і слов'ян, прийшов до Києва й прорвався в місто своє. А було печенігів безліч. Ярослав виступив із Києва, приготувався до бою: варягів поставив посередині, а на правому крилі –

киян, а на лівому крилі – новгородців. І став перед містом. Печеніги пішли на Приступ і зчепилися на тій горі, де стоїть зараз собор Святої Софії: було тут поле чисте тоді. І почалася жорстока січа, ледве до вечора здолав лютих ворогів Ярослав. І кинулися печеніги на всі боки тікати, і не знали, куди бігти; одні, тікаючи, тонули в Сетомлі, а інші – в інших ріках, а залишок їхній бігає десь до сьогоднішнього дня.

У літо 1037-го заклав Ярослав місто велике, біля того міста Золоті ворота. Заклав і церкву Святої Софії, митрополичу, потім церкву на Золотих воротах, а потім монастир Святого Георгія і Святої Ірини. І стала при ньому віра християнська плодитися й поширюватися, і ченці-чорноризці помножуватися, монастирі й храми будуватися і возвеличуватися. Любив Ярослав книги, читав їх часто і вдень і вночі. І зібрав скорописців багато, і перекладали вони з грецького на слов'янське письмо. Написали вони книг велику силу, ними повчаються віруючі люди й тішаються плодами глибокої мудрості. Начебто один хтось зорав землю, а другий посіяв, а інші жнуть і споживають багату поживу, – так і тут: батько всього цього Володимир, він землю зорав і розпушив її, тобто просвітив християнством. А син же його Ярослав засіяв книжними словами, а ми тепер пожинаємо, приємлемо серцем книжну науку.

Велика-бо користь від навчання книжного. Книги – мов ріки, які напоюють собою весь світ; це джерело мудрості, у книгах – бездонна глибина; ми ними втішаємося в печалі, вони – узда для тіла й душі. У книгах – світило мудрості, а про мудрість сказано: люблячих мене – люблю, а хто дошукуюється мене – знайде благодать. І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі. Бо той, хто часто читає книги, той веде бесіду з Богом і наймудрішими мужами.

Ярослав же, як ми вже сказали, любив книги, багато їх написав і поклав їх у церкві Святої Софії, яку сам збудував. Оздобив її золотом, сріблом і посудинами церковними, і возносять у ній врочисті співи в призначену годину.

І в інших містах і селах він ставив церкви, призначаючи туди попів і даючи їм від багатств своїх плату, наказуючи їх учити людей. Радувався Ярослав, бачачи велику силу церков і людей християнських, а ворог нарікав і ремствував, переможений новими людьми християнськими.

Олександр Олесь

КНЯЖА УКРАЇНА

Ярослав Мудрий

Після ката Святополка,
Що замучив трьох братів,
Брат четвертий на престола,
Ярослав розумний сів.

Святополком Окаянним
Все зруйновано було.
Бідувало бідне місто,
Бідувало і село.

І усю свою увагу
Ярослав зверкув на лад.

І небавом Україна
Зацвіла, як пишний сад.

І небавом знову люди
Багатіти почали,
І Дніпром човни чужинців
Знову в Київ поплили.

Греки, німці, італійці,
Чехи, угри – всі ішли,
Купували, продавали
І у Києві жили.

Так живий, шумливий Київ
Царгородом другим став.
Як про друга, як про сина,
Дбав про його Ярослав.

Оточив його валами,
Ровом, мурами обвів,
Укріпив його, оздобив
І препошаний двір завів.

До палат ішли невпинно
Чужоземні посланці.
Князь сидів на пишнім троні
З грізним берлом у руці.

І, допущені до князя,
Низько кланялись послі
І до наг дари складали,
Що з чужини принесли.

В час бенкету на бандурах,
Гусях, різних сопілках
Грали весело музики,
Вина пінилися в чарках.

Співаки пісні співали,
Скоморохи, штукарі,
Розважаючи чужинців,
Метушилися у дворі.

Після ситого обіду
Всі виходили з палат
Подивитись на верблюдів,
На муштрованих звірят.

І в Європі честю мали
Королі, князі, царі
Поріднитись з Ярославом,
Побувати у дворі.

Але мудрість Ярослава
Вся була в його ділах,
У державнім будівництві,
Владі, устрою, в судах.

Щоб не нищити народу
І народного майна,
Не хотів він воювати,
Не тягла його війна.

Він прогнів лише поляків,
І, щоб ворог тихшим став,
Він твердиню понад Сяном –
Ярослав свій збудував.

Та ходив на печенігів
І черкесів під Кавказ,
Що на нашу Україну
Нападали раз у раз.

Та з Редедю касозьким
Ярославів брат Мстислав
Бивсь хоробро в поєдинку
І Редедю подолав.

Наш співець Боян великий,
Найславніший із співців,
Сплів йому вінок безсмертний,
Із пісень безсмертних сплів.

.....
Пролетіли дні короткі...
Перед смертю Ярослав
Всіх своїх синів покликав
І з любов'ю проказав:

«Вас я, діти, покидаю,
Йду я в ліпшу сторону,
Але, діти, пам'ятайте
Мою заповідь одну:

Не сваріться, жийте в згоді:
Тільки мир збере усе,
А незгода, наче вітер,
Все по полю рознесе.

Як не будете всі разом
Йти до спільної мети,
Ви, державу зруйнувавши,
Подастесь у світи.

Ви розгубите ту землю,
Що придбали вам батьки,
А тинятиметесь всюди,
Як вигнанці й жебраки».

Та недовго пам'ятали
Діти мудрий заповіт,
А нащадки Ярослава
Осміяли на весь світ...

Княгиня

Мовчи... Бо й стіни мають вуха!..
І що, коли нас Змій підслухав, –
Удвох загинем в одну мить!

Дівчина

Ах, в серці кров моя кипить!
Коли б Князівну врятувати,
Я б не боялась самострати...

Княгиня

У тебе серце золоте...
Мовчи!.. Здається, хтось іде...

*(Дівчина,
угледівши на порозі Князя, виходить.)*

Князь

Недобрі знов у тебе очі...
Чому?! Від сліз? Не спала ночі?
Тому моя й журба подвійна...

Княгиня

Ні, Князю мій! Ні, я спокійна.

Князь

Спокійна... ти... А де ж вона?

Княгиня

Сидить в задумі край вікна
І в простір дивиться кудись...
А очі слізьми налились...

Князь

Невже країна вся байдужа?..
Невже у нас немає мужа
Палкого серцем, молодого,
Який би зваживсь на двобій,
Невже не знайдеться нікого
В державі нашій молодій?!

(Входить Джуро.)

Князь

Що сталось, Джуро? Чийсь гонець?

Джуро

Атож! Від Змія посланець.

Князь *(до Княгині)*

Іди собі в свої покої.

Княгиня

Ах, не минути долі злої. *(Виходить.)*

Князь

Хм! Посланець?! Від Змія... Клич!

Джуро

Такий він чорний, як та ніч!..
Такий зубатий та окатий...

Князь

Дарма!.. Іди, зови в палати!

(Посланець входить.)

Наш пан, великий володар
Землі й самого пекла цар,
Прислав мене тобі сказати,
Що мусиш ти Дочку віддати.
Лишає він тобі три дні...
Оце сказати звелів мені.
А що мені сказати Пану, –
Кажу, бо так я не одстану.

Князь

За три дні відповідь я дам...
Яку – твій Пан почує сам.

Посланець

Гляди! Накличеш ще біду...
Дивися сам... Так я піду.

(Виходить.)

Князь

Щоб нарешті ката-гада
Наш позбавився народ,
Джуро, скликають воевод!
Нині ввечері нарада!

Джуро

Воеводи надворі
Ходять, радяться, міркують,
А у Змія на горі,
Кажуть, зранку бенкетують.

(Пішов.)

Князь

...Відчуваючи зарані,
Що у них бенкет останній!..

Княгиня *(входить)*

Що, пішов?

Князь
Пішов, здається.

Княгиня
Як у мене серце б'ється!
Що ж було тут, розкажи.

Князь
Та нічого... Залиши!
Мусить бути те, що буде...

Княгиня
Як горять у мене груди!..
Келих випитий до дна...
Вся отрута...
(Побачила князівну.) Ах, вона!

Князівна (входить)
Мамо, тату! Не журіться!..
Ви навколо подивіться:
Смерть зливається з життям,
Розцвіт тут, занепад там...
Хай я згину в пащі Змія,
Та в мені живе надія,

Що загине й він колись,
І потоки людських сліз
Згодом висохнуть росюю...

Княгиня
Доню, донечко, з тобою
Хтось навек розлучить нас...
Чи ж коли настане час,
Що тебе угледжу знову
І голівоньку шовкову
Знов до серця притулю,
Чи, напоена журбою,
Тільки сльози розіллю,
Сиву голову схилю?

Князь
Ні, до зброї, до двобою!
Зараз скличу воевод
І, коли вони, безсилі,
Схилять голови похилі,
Підніму я весь народ –
Або більше я не Князь!
Джуро! Слухати наказ:
Всі столи їдабом вкрити,
Воевод цю мить просити.

КАРТИНА ДРУГА

Велика світлиця в палатах Князя. За столами сидять воеводи.

Князь
Воеводи, в горі, в тузі
Вас, мої і слуги, й друзі,
Скликав я на раду днесь...
Я не сам, народ увесь
Просить вас пораду дати,
Як державу врятувати,
Як скрутити Змія злість,
Бо він всіх нас переїсть.
Ви згадайте, скільки кращих
Вояків пропало в пащі,
Скільки в розквіті дівчат
Йде щороку з наших хат.
За яку, скажіть, провину
Мусим ми платити данину?!
За що кров з нас смокче Змій?
Воеводи, на двобій!
Що черга Дочці, – байдуже,
Хай моя Княгиня тужить,
Все дарма... Але неволі
Мусим крикнути: «Доволі!»

Досить нам зубів і лап!
Хто не бореться, той раб!

Перший воевода
Мусим ми скоритись долі –
Вітром гнеться й дуб у полі.

Другий воевода
Гнулись ми, та досить гнутись –
Час до вітру обернутись!..

Третій воевода
Правда! Час підставить груди:
Хай що буде, те і буде!
Мусить статися двобій.

Четвертий воевода
Хай загине лютий Змій!

П'ятий воевода
Мусить край настати Змію!

Князь
Бачу, слухаю, радію.
Але хто себе і зброю
Вкриє славою ясною?!

(Тиша.)

Другий воєвода
Що ж замовкли, люди добрі?!
Є ж у нас борці хоробрі!
Їхні руки з криці куті...
І, як звірі, в гніві люті.

Перший воєвода
Їхні руки, кажеш, з криці!..
Чув вже я... Лиши дурниці,
Досить тих борців хвалити!..
Краще – де вони, – вкажи ти;
Їх, на жаль, у нас немає...

Джура (входить)
Дід там... Справу пильну має,
Хоче Князю щось сказати.

Князь
Що ж, гаразд! Зови в палати.
Вибачайте, воєводи,
Що нараду перервав.

Третій воєвода
«В лихоліття всі до згоди», –
Батько мій колись казав.
Хай земля йому пером!

Дід (входить)
Б'ю я Князеві чолом,
Б'ю чолом і воєводам!
Чув я, Князю мій, що ти
Перестав спокійно спати,
Що до тебе йдуть свати,
Щоб Дочку твоєю узяти.

Перший воєвода
Тут не місце жартувати!

Дід
Я, панове, не жартую,
Не для жартів я прийшов:
Я до Князя в серці чую
І пошану, і любов.
Воєводи! Не годиться,
Щоб віддав Дочку наш Князь.

Треба з лютим Змієм битися,
Щоб не жер він більше нас.
Князю! Треба вбити гада!

Князь
Ось про це і йде нарада...
Але б хто на бій пішов?!

Дід
Змія б син мій поборов.

Князь
Що ж, він дужий?

Дід
Та не знаю,
А подужав би, гадаю.
Всі сини мої, панове,
Молоді, міцні, здорові,
А найменший – щось страшне!
Вже трьох літ боров мене!
...Раз колись коня мій син
Перекинув через тин.
...А сердитий!.. Тільки слово –
І скипів, і вже готово!
Що підвернеться під руку,
Все потрощить, як макуху!
Скажеш: «Сину, час вставати!», –
І тікай, тікай із хати,
Бо, що трапиться на очі,
Те тобі й на спину скоче!
Сміх і сльози... Чулий, добрий,
І розумний, і хоробрий,
І всіх любить нас, либонь,
А зачепиш – як огонь!
Князю! В мене є надія,
Що подужає він Змія.

Князь
Ах, коли б він гада вбив,
Я б тебе озолотив!
Незабаром замість хати
Мав би ти, старий, палати,
Мав би коней і волів –
Все, що тільки б захотів...

Дід
Не прошу нічого в тебе,
Та мені його й не треба;
Я хотів лише тобі
Помогти в тяжкій журбі...

Князь
Ох, старий, тяжка година!
Що ж... Поклич до мене сина!

Дід
Щоб пішов він?! Та нізащо!
Не послухає, ледащо.
Він не встане із стільця.

Князь
Що ж – послати посланця?

Дід
Де там! Знаю я синів!
Шли дванадцять посланців,
Шли найкращих, молодих.
Не послухає – старих!
Як не вийде знов нічого,

Шли малих дітей до нього.
Наймиліш йому дитина...
От такого маю сина!

Князь
Все зроблю, сивенький мій,
Тільки б завтра був двобій!
Я на все, старий, готовий!
Прощавай, іди здоровий.

Перший воевода
Цей уб'є напевно гада!..

Князь
Що ж... Скінчилася нарада...
Дуже ви допомогли...
Але є ще в нас орли,
Та не тут, не в цій палаті,
А в мужицькій простій хаті!

(Князь встає і виходить. Разом з ним встають і воеводи з ніяково похиленими головами.)

КАРТИНА ТРЕТЯ

Подвір'я Кожум'яки. Сини при роботі.

Перший син *(співає)*
«На горі мак цвіте,
А волошка в житі.
Любить дівчину юнак
Над усе на світі.
Одружився б з нею він,
Взяв її додому,
Та далеко до зорі
Місяцю ясному».

Другий син
Гарна пісня, що й казати...
І чому на світі так:
Любить дівчину юнак,
Та не може її взяти?

Третій син
Вибирати треба рівну,
Незважаючи на смак...
Ось Микита наш, дивак,
Покохав собі Князівну.

Четвертий син
Тихше!.. Може він почути,
І тоді нещастю бути:

Вхопить шкуру та як трісне –
Дух твій вийде, ані писне!

Третій син
Коли шкурою вже лясне, –
На добраніч, сонце красне!

Четвертий син
А ви чули чутку дивну?
Кажуть люди, що Князівну
Завтра Змію віддають...
У палатах сльози ллють!..

Другий син
Що робить? Прийшла черга
Невблаганна, грізна, люта...
Ех, коли б оця рука
Та була з заліза кута!

Четвертий син
Таку руку має він,
Наш найменший брат, Микита.
Не з заліза – з криці лита!
Переміг би він один...

Перший син
Гей, Микито, чуєш ти,
Що Тарас про тебе каже?
Може б, ти схотів піти?..
Переможеш, Змій поляже.
Зважся, з силою зберись
І – на гада!

Микита
Одчепись...

Батько *(входить)*
Гарно, сину, дуги гнеш –
Це сьогодні уже п'яту?

(До другого.)
І ти добре шкури мнеш...
Що ж! Нову збудуєм хату,
Купим пару ще волів
Та новий поставим хлів.
А Микита?! Цей відразу
По дванадцять шкур бере...

Другий син
З його сила так і пре:
Він поміг уже й Тарасу...

Четвертий син
Ех, цю б силу та на Змія!
Та чомусь плоха надія...

(Входять дванадцять парубків.)

Парубок *(до старого Кожум'яки)*
Князь великий нас послав
І чолом звелів нам бити
До твого синка Микити,
Щоб він відповідь нам дав.
Князь довідався, що твій син
Неймовірну силу має,
Що в державі він один
Ката-Змія подолає.

(До Микити.)
Отже, Князь хотів би знати,
Чи ти підеш на двобій,
Бо Князівну нашу взяти
Післязавтра хоче Змій.
Що звелиш сказати Князю?
Не вагайся, кажи відразу:
Будеш ти з тим гадом битися?..
Що ж мовчиш ти?..

Микита *(рве дванадцять шкур)*
Одчепіться!..
Геть! Не маю я охоти
Розмовлять під час роботи.

Батько *(до парубків)*
Кепсько... Ви мовчіть тепер...
Тихо йдіть собі додому,
Бо не спустить він нікому!
Бач, дванадцять шкур роздер.

(Парубки з похиленими головами пішли.)

Батько
Сину, сину! Що ж це буде?
Це ж були від Князя люди...
Негаразд, мій любий сину...

Микита
Слово ще – й робити кину.

(Входять дванадцять дідів.)

Старий дід
Князь послав нас до Микити
І звелів чолом нам бити!

(Вклоняються.)

Довго Князь марнів від суму,
Все мовчав і думав думу,
І надумавсь він повстати
Проти Змія, проти ката,
І почав він добиватись –
Хто б міг з гадом потягатись.
І, повірите: півсвіту
Показало на Микиту.
Кажуть: другого немає,
Він і біса подолає.
Згляньсь на Князя, край спаси!
Яку ж відповідь даси?

Микита
Ходять, лазять, заважають,
Від роботи одривають,
Хоч покинь та з двору йди...

Батько *(пошепки до дідів)*
Йдіть, бо близько до біди!

Микита
Знов набилось повний двір...

Через вас дванадцять шкір
Вже подер... Хіба не шкода?

Б а т ь к о
Йдіть, бо станеться пригода!

(Діди пішли.)

Б а т ь к о
Що це, сину?! Глум, пиха?

М и к и т а
Не доводьте до гріха!

Б а т ь к о
Я мовчу... Не хочеш битись, –
Будем Змієві коритись.

П е р ш и й с и н
Бачать: робить, – почекайте,
Не схотіли – ну, так майте.

(Входять дванадцять дітей.)

Д і в ч и н к а
Нас прислали до Микити,
Ми прийшли його просити.
Де ж він, той, що дуги гне?

Б а т ь к о
Ось він, діти, шкури мне.

Д і в ч и н к а
Князь, Княгиня і Князівна
Низько б'ють тобі чолом.
Налети орлом на Змія,
Вбий його своїм крилом.
Коли крацу від Князівни
Найдеш квітку навесні,

(Всі наче закам'яніли.)

КАРТИНА ЧЕТВЕРТА

Майдан за містом. Вдалині, на горі, химерний замок Змія з різнокольоровими, освітленими огнями вікнами. Ліворуч попід горою частина міста. Ледве починає розвиднятись. Юрба, яка щохвилини збільшується.

П е р ш и й г о л о с
Ось тут, ось тут ставай:
Все видко звідси буде,

І коли темніше неба її віченьки
ясні,

Коли є корали в морі,
Червоніші уст її,
І коли від неї краще
Заспівають солов'ї, –
То не йди... Вона й не хоче.
Коли ж чуєш правду ти,
На двобій із лютим Змієм
Мушиш, лицарю, піти.
Все ти матимеш, що схочеш,
Зробить Князь для тебе все,
А вона тобі в дарунок
Власне серце принесе...

М и к и т а
Скарбів, діти, я не хочу!
Що б робив я з скарбом тим?
Недосяжна зірка в небі,
Хоч вона і сяє всім.
Йдіть скажіть ясному Князю,
Що іду я на двобій,
Що поміряюсь я з гадом,
Хоч і дужий, кажуть, Змій.
Йдіть скажіть, що за хвилину
Я у Князя на дворі
Хочу спробувати силу,
А уранці – на горі.

Д і в ч и н к а
Низько б'єм чолом Микиті...
Ще не вмерла правда в світі,
Вогник віри не погас...

Г о н е ц ь *(вбігає)*
Люди добрі! Лихо в нас!
Прилетів на крилах гад!
І Князівну вкрав з палат!

А ти не заступай:
Хай дивляться і люди.

Другий голос
 Народу звідусіль
 Іде сюди без ліку,
 Ідуть із міст і сіл
 Дивитись на потіху.

Третій голос
 Хотілося б піти
 До замку, аж на гору...

Четвертий голос
 І смерть собі знайти,
 Але вже певну й скору.

П'ятий голос
 Та там тебе чорти
 Умить на вила схоплять,
 Розірвуть, як хорти,
 Або в смолі утоплять.

Четвертий голос
 А скільки їх прийшло
 До Князя у палати!..
 І Князю довелось
 Дочку свою віддати.

Третій голос
 Коли б це вдень було,
 Ми б шлях їм показали,
 А то вночі прийшли,
 Коли всі міцно спали.

Другий голос
 Та де там! Серед дня
 На крилах Змій прилинув,
 Князівну ухопив
 І наче в прірву згинув.

Перша дівчина
 Сьогодні Князь ішов,
 Мовчав, сховавши муку,
 Княгиня ж – як та ніч...
 Її вели під руку.

Друга дівчина
 Я бачила в дворі
 Микиту Кожум'яку:
 Усе сміється він –
 Ні крихти переляку!

Третя дівчина
 Залізну булаву

Всю ніч йому кували,
 Нещасні ковалі
 І стілечки не спали.

Перший голос
 Здається, ось ідуть
 Княгиня з Князем поруч...
 Микита шапку зняв,
 Пішов собі праворуч.

Друга дівчина
 В палац, до замку йде!
 Ой лишенько, ой горе!
 Та що ж це буде з ним?
 Та він же не поборе?!

Парубок *(з дерева)*
 Погляньте: став, як дуб,
 І стукає в ворота...
 Змій виглянув з вікна
 І сипле іскри з рота!!!

Другий голос
 Князь! Князь! Шапки з голів...
 Дорогу! Розступіться!

Третій голос
 Княгиня також з ним
 Іде на бій дивиться.

Князь
 Добридень вам усім!
 Усіх тут вас вітаю...
 В страшний, тривожний час
 Я шапку вам скидаю.

Дід
 Б'ємо тобі чолом,
 Б'ємо й твоїй Княгині!
 Минало тебе зло,
 Мине тебе і нині.
 Я Змія знав здавен
 І силу його знаю:
 Микиту щоб побив, –
 Я, Князю, не гадаю.
 Хіба що Змій огнем
 Микиті спалить очі,
 Та хлопець він верткий
 І набік в час відскочить.

(Князь із Княгинею пішли наперед.)

Голос *(з дерева)*
Ой, гляньте, гляньте: Змій!

Перша дівчина
Ой лишенько, дивіться!

Друга дівчина
Який страшний та злий!
І в сні таким не сниться.

Другий голос
Микита одступив...

Друга дівчина
Невже це з переляку?

Третій голос
Микита не здригне:
Я знаю Кожум'яку.

П'ятий голос
Посипав іскри Змій.
Горять, вгорі літають,
Мов снігом золотим
Вітри у полі грають.

Шостий голос
Схопились... ай, ай, ай!
Одскочили і стали...
Стоять і ждуть...

Сьомий голос
Ну що ж? Хоч боки розім'яли!

Перший голос
Дивіться! Буде щось:
Микита наступає,
Тримає булаву,
Змій лапи потирає.

(Гук від удару.)

Ага! Ото дістав!

Другий голос
Дісталось і Микиті!

Дід
Це, мабуть, перший бій
Такий на цілім світі.

Другий голос
Ай, як розгнівавсь Змій!

Пустив, дивіться, пару,
Мов курява знялась.
О, знову кинув жару!

(Чути гупання булави.)

Голос *(з дерева)*
Не видко ані-ні!
Вся площа димом вкрита..

(Пауза.)

Дивіться: Змій упав,
Спіткнувся і Микита.

Третій голос
Схопились знов! Ай-ай!

(Чути: бух, бух, бух.)

Ну, тут вже буде край!

Другий голос
Погляньте: Змій звалився!
Це, мабуть, добре вшкварив!
Микита Змія взяв,
Ще раз об землю вдарив.

*(Гупання. Люди весь час ворушаться,
деякі пробують вилізти на дерева, матері
піднімають угору дітей.)*

Голос *(з дерева)*
Як мертвий, Змій лежить...
Лежить і не здригнеться...
Микита в боки взявся,
Стоїть собі й сміється.

Крики
– Слава, слава, слава,
– Слава, слава Микиті!
– Хай живе Князь!
– Хай живе Микита!
– Слава, слава, слава!

Перший голос
Микита вже з палацу йде
І на руках виносить...

Крики
– Князівну, Князівну!
– Князівну несе!
– Хай живе Князь...

ЦІКАВА РОЗМОВА ПРО МОВУ

Мову треба любити!

Пошук значення – основа життя кожної живої істоти. Для тварини розуміння смислу знаків навколишнього світу дає шанс на виживання. Орієнтуючись на те, який має вигляд і як пахне рослина, тварина розрізняє отруйну і придатну для споживання їжу. Запах і вигляд – це **природні знаки**.

Психіка людини набагато складніша за психіку навіть найрозвиненіших істот, наприклад людиноподібних мавп. Крім природних знаків, людина здатна збагнути **штучні знаки**: дзвінок як знак завершення уроку, зелену літеру «М» як знак метрополітену, закреслену фігурку собаки як знак заборони вигулу тварин, синьо-жовтий прапор як знак української держави, усмішку як знак гарного настрою, слово «ой» як знак болю...

Для нормального життя людина повинна розуміти знаки, отримані від навколишнього світу. Людині не обов'язково сприймати ці знаки самій (що-небудь понюхати, покуштувати на смак, відчутти на дотик, почути, побачити власними очима). Усі ці знаки їй може описати, тобто передати опосередковано, хтось інший за допомогою особливих **універсальних знаків** – слів. <...>

Міф 1. Слово – частина природи

Що таке слово? Може, воно – частина самої природи, а тому існує ще з тих часів, коли й людей на землі не було? Китайський міф розповідає, начебто життя почалося від першопредка Пань-гу. Він зародився в гігантському яйці, який і був тоді Всесвітом. Пань-гу сокирою розбив морок, і яйце розколалося – небо відділилося від землі. Пань-гу ногами уперся в землю, а головою – в небо (яке було таке ж тверде, як і земля) і почав розсувати ці твердині. Через 18 тисяч років, коли світ достатньо зміцнів, Пань-гу пішов із життя. Його подих став вітром, голос – громом, очі – сонцем і місяцем, тулуб – чотирма сторонами світу, кров – ріками, а плоть – ґрунтом...

В усіх частинах світу люди вважають себе невіддільною частиною природи. Міфи та казки про перетворення людини, про злиття її з навколишнім світом є в усіх народів. Одна українська пісня розповідає, як дівчина Ганна понесла братам обід у поле, а вони її скривдили. Ганна кинулася в море і розчинилася в природі. Відтоді її врода – морська вода, на траві роса – її краса, береза – біле тіло, калина – вродливе личко, тернові ягідки – її очки, а душа стала грушею...

А пам'ятаєш казку «Чарівна сопілка»? Дівчина в ній загинула через злу мачуху, а її голос оселився в дереві. І якщо зробити з такого дерева сопілку, вона промовить людськими словами:

Ой помалу-малу, мій таточку, грай,
та не врази мого ти серденька вкрай!
Мене сестриця зі світу згубила –
ніж у серденько та й устромила.

Міф 2. Спочатку було слово...

Філіппінський народ вісайя розповідає, що спочатку були тільки небо і море; вони посперечалися, хто з них сильніший. Небо кинуло в море камінь, на ньому виріс бамбук, з якого вийшли чоловік і жінка.

Нганасани (з півострова Таймир) мають міф про те, що на початку світу небо і земля були зліпленими докупи, тому їй не вистачало місця для людей. Земля попросила небо відсунутися.

Поміркуй: як би небо з морем і землею з'ясовували стосунки без мови? От і виходить, що спочатку була мова, а потім з'явилася людина. Принаймні так мовиться в міфах... З цією думкою згодні й мешканці острова Пасхи. Ба, вони пішли ще далі, стверджуючи, ніби перше слово саме створило світ!

Повітря, газ, порожнеча.

Море, небуття навкруги. Тьма.

Перше тріпотіння, перше слово, яке створило світло...

Хай висохне земля!

Хай відступить море!

З'явилося сонце, велике світло.

З'явився місяць, мале світло.

З'явилися зірки...

З'явився Макемаке, перша людина...

У міфах багатьох народів є розповіді про те, що Бог створив світ силою одних тільки слів. Полінезійці, наприклад, упевнені, що їхній бог Атуа Пангаллоа жив у безкрайньому просторі. Він сказав скелі: «Розкрийся, розколись на частини!». Потім він сотворив небо, світила, землю і все, що зараз є на ній. Стародавні єгиптяни вважали: світ існує завдяки богові Птаху, який спочатку придумав усе, а потім назвав кожну річ словами.

Найголовніша книга християн – Біблія – пояснює виникнення мови так. Бог силою слова відділив день від ночі, небо від землі й моря, засвітив зірки, створив цей світ і населив його тваринами й рослинами. А потім була створена перша людина – Адам. Після цього Адам за велінням Божим дав назви звірам і птахам.

Міф 3. Маєш рот? Говори!

Як бачиш, у різних куточках планети можна відшукати міфи про споконвічне існування слова. Та як людина оволоділа словом? Є народи, які вважають, що ми вміємо говорити просто тому, що маємо необхідні для цього органи – рот і язик. Інакше кажучи, мова – властивість (або функція) органів мовлення, як, наприклад, зір – властивість (функція) очей.

Від папуасів записано такий міф. Духи, що називаються демами, одного разу поверталися з бенкету і біля струмка зупинилися, бо собака почав розгрібати пісок. Яма швидко наповнилася водою. Там плавали дивні бамбукові істоти – напівлюди, напівриби. Духи повитягали цих бамбукових створінь, які тремтіли від холоду й вологи, і кинули у вогонь, аби вони висохли й нагрілися... До речі, ти коли-небудь чув, як дрова потріскують у багатті? Отак і бамбук почав тріскатися, і від цього в людей з'явилися очі, вуха, ніздрі-тріщинки. Нарешті прорізався рот – з гучним звуком «Ваааах!». Так люди й почали говорити.

В Австралії розповідають: колись на небі жили брати Нумбакулли. Одного разу вони помітили в озері щось невиразне, зліплене докупи. Орудуючи ножами, брати розділили істот. Це були люди! Завершуючи працю, Нумбакулли відділили кожній людині кінцівки від тулуба, прорізали пальці, відкрили очі й рот. Після цього істоти змогли говорити.

У китайців є міф про жінку-духа Нью-ва. Вона самотньо блукала світом і дуже сумувала. На березі озера Нью-ва взяла жменю жовтої глини і, поглядаючи на відображення у воді, виліпила свою копію – маленьку дівчинку. Тільки-но фі-

гурка торкнулася землі, як одразу ж ожила і закричала «Уа-уа!». Нью-ва виліпила багато людей – і чоловіків, і жінок. Усі вони обступили богиню і радісно кричали.

Міф 4. Хто передав нам слова?

Є народи, які вважають, що мати рот – недостатньо, аби навчитися говорити. Слово людині має хтось передати. Українці здавна вважали, що Бог зліпив Адама – чи то із землі, чи то з глини, чи то навіть із тіста. А щоб Адам ожив, Господь вдихнув у нього душу – начебто передав йому психічні властивості, притаманні людині. А полінезійська легенда розповідає, як бог Атуа Пангаллоа зліпив людину з черв'яка і вклав у її тіло серце й дух.

В'єтнамці вірять, що колись дванадцять богинь – Дванадцять Матінок – зліпили перших людей, які після смерті могли знову відродитися в людській подобі. Ті, хто мають з'явитися на світ, проходять через умілі руки Дванадцяти Матінок. Кожна з них відповідала за щось одне – руки, ноги, риси обличчя, вміння говорити і сміятися.

Чукчі розкажуть вам зовсім інше. Їм здається, що перших людей було створено з кісток нерпи. Вони вийшли недосконалыми, бо не вміли говорити. Отож творець мусив їх переробляти і давати їм різні мови.

Міф 5. Вавилонське стовпотворіння

Чому на світі багато різних мов, знають філіппінці. Їхні легенди – про бога на ім'я Лумавіг. Колись давно він спустився на землю і нарізав оберемок очерету. Зрізані очеретинки зв'язав попарно і розніс по всіх куточках землі. Очеретинки перетворилися на людей – у кожній парі по одному чоловікові й по одній жінці. «Говоріть!» – наказував бог людям. І люди говорили, та мова кожної пари не була схожа на мову іншої. Минув час, людей на землі стало ще більше, й усі вони говорили по-своєму.

Кавказький народ аварці розповідає: дуже давно Аллах відправив на землю посланця. Той посланець верхи об'їжджав різні країни і витягав з мішка мову, наділяючи нею кожен народ. А коли доїхав до Кавказьких гір, побачив, що розгулялася негода і дістатися до гірських поселень, аулів, важко. Отож посланець Аллаха закинув мішок у гори, і рвучкий вітер розніс мови по аулах. Ось тому, кажуть мудрі горці, на Кавказі що інший аул, то інша мова.

Від індіанців чули цікаву легенду. Раніше, коли люди говорили однаково, начебто жила індіанка на ім'я Годасійо. І мала вона священного білого собаку. За місцевими звичаями, без песика не обходився жоден обряд. Частина індіанців за рікою мусили задля урочистостей перебиратися на другий берег. Вони вирішили забрати священного пса, щоб не витрачати часу на переправу. Годасійо, а з нею й односельці, не погодилися і вирішили взагалі перебраться кудись-інде. Тож сіли вони на човни-каное й попливли оселятися десь-інде. А для Годасійо та її собаки зробили поміст між двома човнами. Аж ось ріка розділилася на два рукави. Ті, хто сиділи в лівому каное, повернули ліворуч, а ті, хто були у правому, повернули праворуч. Поміст розламався, і Годасійо з білим собакою потонули. Індіанці стали кричати один одному, щоб порадитися, як бути. Та от біда! Ураз перестали розуміти своїх одноплеменців. Ось так начебто виникли різні мови...

Ще одна легенда відома, напевне, всім. Це біблійна розповідь про вавилонське стовпотворіння.

Колись люди говорили однією мовою. І сказали вони один одному: «Ану, наробімо цегли і добре її випалімо! І місто збудуємо собі та башту, а вершина її аж

до неба». І зійшов Господь, щоб побачити місто та башту, що людські сини будували їй, і промовив: «Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляли чинити. Тож зійдімо і змішаймо так їхні мови, щоб не розуміли вони один одного». І розпорошив їх звідти Господь по землі, і вони перестали будувати те місто.

Міф 6. Коли ще звірі говорили

Найдавніші уявлення про світ збереглися не тільки в легендах і міфах, а й у звичайних казках. Пам'ятаєш, у них тварини спілкуються, як і ми, діляться одне з одним радістю й бідою? Хитра лиска може підманути півника солодкими словами: «Ходи, ходи, півнику, до мене, що у мене золота пшениця, медяна водиця». А задерикувата коза вихваляється: «Я коза-дереза, за три копи куплена, півбока луплена! Тупу-тупу ногами, сколю тебе рогами, ніжками затопчу, хвостиком замету!».

Ці казки склалися дуже давно, коли люди щиро вірили, нібито звірі вміють говорити. До речі, книга казок видатного українського письменника Івана Франка так і називається: «Коли ще звірі говорили». Та це було, напевне, за царя Гороха, а то й ще давніше!

Є повір'я, що за якийсь гріх чи непослух Бог відібрав у звірів дар мови. І тепер їх можна почути лише в ніч напередодні Різдва. Раз на рік воли, корови і коні між собою говорять людським голосом. Якщо від Різдва до Різдва господар дбає про них, худоба його хвалить, а як погано ставився – скаржить на свою долю. В одній казці господар у таку ніч підслухав, як у стайні говорили між собою коні: «Треба спать лягати, а то завтра ще на цвинтар їхати, господаря ховати». Він так перелякався, що помер... Отак і справдилися слова коней.

В Африці вважають: мавпи – такі ж люди, як ми. І цей народ, між іншим, дуже хитрий! Аби мавп не змусили працювати, вони вдають, що не вміють говорити.

Африканські бушмени розповідають, як звірі забули мову. Їхні пращури виїшли з величезної дірки в землі, а слідом за ними повалили табуни різних звірів. Чистісінько, як у нашій казці! Тільки в бушменів звірі з'явилися з-під землі, а в нас – із яйця-райця.

Тварини вміли говорити. Коли настала ніч, усі влаштувалися під велетенським деревом на відпочинок. Людям було наказано не розпалювати вогнища. Звірина мирно спала, а люди сиділи в темряві. Стало холодно, і, незважаючи на попередження, бушмени розвели багаття. Нажахані тварини розбіглися і від страху втрачили мову...

У казках розповідається, що люди й самі, буває, втрачають мову – коли перетворюються на тварин. В українців є чимало таких оповідок: як грішники перетворювалися на свиню, ведмедя, крота й на інших тварин. У тих частинах світу, де поширені мавпи, саме вони є персонажами казок про перетворення. Філіппінський фольклор пропонує кілька версій про походження мавп. Ними стали злі люди, які ображали бідну жінку, що просила поїсти. Від нового вигляду їм стало соромно, і перетворені люди втекли до лісу. В іншій казці мавпою стала ледача дівчина, яка полінувалася обробити бавовну і пошити собі плаття. Ще один казковий сюжет – про безсердечного сина, що втік від батька в його смертну годину і теж був покараний перетворенням.

У багатьох українських казках стверджується, що природа має свою таємну мову, але ми їй не розуміємо. Якось чумак зі своїм наймитом зупинилися в степу на відпочинок. Чумак відійшов трохи далі, свиснув – і злізлися гадюки. Він зва-

рив з гадюк і пшона степову кашу – куліш, наївся, а наймитові велів обмити казанок. Та цікавий парубок зішкріб з денця ложку каші, скуштував, і сталося диво. Раптом він почув, як трава не шелестить, а говорить-вихваляється, від яких хвороб вона помагає. А тут і воли загомоніли: «Он (це про наймита) іде в ярмо нас запрягати!».

Розмова птахів і звірів між собою – звичайна річ для народних пісень: «На явороньку три голубоньки... Радоньку радять, як світ сновати»; «Питається соболю своєї куноньки: – Где-сь ти ходила?».

Ось такі погляди на мову та на її походження мають різні народи.

А що ж думають про походження мови вчені? Виявляється, і серед них бували фантазери!

ЯК ПРАВИЛЬНО: МІФ ЧИ МІТ?

Якщо у тебе була нагода познайомитися з давніми оповідями людей про створення світу, появу людини, про героїв, то, мабуть, тобі траплялися такі два слова – **міф** і **міт**. Чому їх уживають або поряд, або якесь одне з них і яке з них, урешті-решт, треба вважати правильним, нормативним?

Відповідь треба шукати в історії.

Секрет криється в специфічному звуці грецької мови [θ], що є у слові *μύθος*, від якого походить як слово **міф**, так і слово **міт**. Грецький звук [θ] – це щось середнє між нашими звуками [т] і [ф], тобто це такий звук, якого в нашій мові насправді не існує.

Коли в давнину слова на зразок *μύθος* українці сприймали на слух, то їм вчувався то звук [т], то звук [ф], а то і якісь інші звуки.

μύθος

Не доберу,
що ти кажеш...
Міт? Чи міф?
Ох уже ця
грецька мова!

Отак і закріпилося в нашій мові **варіанти того самого слова** – **міт** і **міф** та похідні від них: **мітологія** і **міфологія**, **мітолог** і **міфолог**, **мітологічний** і **міфологічний**.

Подібних пар слів, тобто слів грецького походження, у яких був звук [θ], у нашій мові чимало. Деякі ти вже навіть добре знаєш, наприклад: *орфоепія* / *ортоепія*, *орфографія* / *ортографія*, а інші, можливо, теж уже траплялися тобі, наприклад: *ефір* / *етер*, *Афіни* / *Атени*, *кафедра* / *катедра*, *арифметика* / *аритметика*, *марафон* / *маратон*, *марафонець* / *маратонець*.

Виникає питання: який варіант у кожній парі слів кращий. Відповідь така: **обидва добрі й обидва правильні.**

Та все ж більш рідними нашої мові є слова з т. Цікаво чому? Тому що приголосного глухого звука [ф] колись у нашій мові взагалі не було. Він прийшов до нас разом із запозиченими з інших мов словами (з грецької, латинської мов тощо). Заглянь-но у будь-який словник – і ти побачиш, що майже геть усі слова на літеру **ф** – це слова іншомовного походження, як, власне, і всі ті слова, де **ф** міститься у середині або в кінці слова.

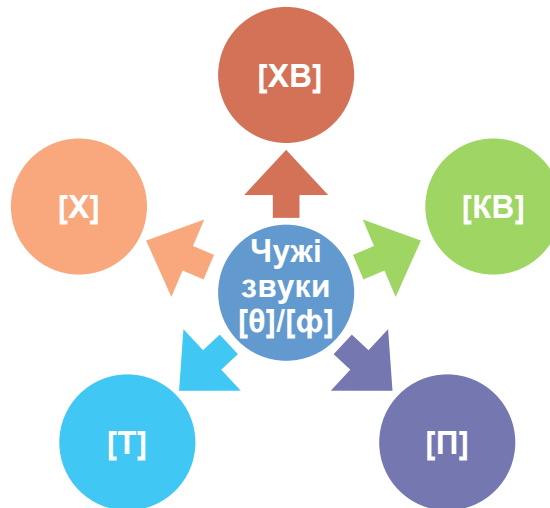
(В. Карюк)

ЯК УКРАЇНСЬКА МОВА ЗБАГАТИЛАСЯ ЗВУКОМ [Ф] І ЧОМУ ВІН ТАК І НЕ СТАВ РІДНИМ?

Коли чужинецькі слова – грецькі, латинські – з дивним звуком [θ] почали приходити в Україну, то наші пращури навіть не могли вимовити цей звук, бо чули щось незрозуміле – ніби звук [т], а ніби й ні. Тож вони намагалися замінити цей дивний чужий звук якимись іншими, рідними, звуками, що були на нього схожі.

Якщо вони чули ім'я Θίλιππος – то передавали його як Пилип (а не «Філіпп»), Θωμάς – як Хома та Тома (а не «Фома»), Θέκλα – як Векла та Текля (а не «Фекла»), а Θεόδωρος – як Теодор або Федір. А ще так з'явилися імена Марта поряд з Марфа та слова квасоля (а не «фасоля»), ритм (а не «рифм») тощо.

Ось схема, яка показує те, якими звуками спочатку намагалися наші пращури передати чужий і дивний їм звук [θ] з інших мов, зокрема з грецької.

Звуки української мови, якими колись заміняли чужі звуки [θ/ф]

Поступово звук [ф] усе ж відвоював собі місце в нашій мові, бо чужих слів, у яких він траплявся, приходило все більше й більше. Однак він так і не став повністю «рідним» нашій мові. Його чужинецькість виявилася в тому, що він як **глухий звук** не знайшов собі парного **дзвінкого звука**, хоча всі інші глухі звуки нашої мови мають дзвінку пару.

Пари дзвінких та глухих звуків

Дзвінкий	–	[б]	[д]	[д´]	[з]	[з´]	[дз]	[дз´]	[ж]	[дж]	[ґ]	[ґ]
Глухий	[ф]	[п]	[т]	[т´]	[с]	[с´]	[ц]	[ц´]	[ш]	[ч]	[к]	[х]

Тобто звук [ф] в нашій мові виявився звуком-«розпарком». От не пощастило, бідолаші! Тут варто, щоправда, зазначити, що в деяких інших мовах, куди він також прийшов з якихось чужих мов, йому таки вдалося знайти собі дзвінку пару, як-от у болгарській мові – [ф]/[в]. От пофортунило так пофортунило йому в болгарській мові!

А в нашій мові цей звук-«бідолаха» і досі залишається дещо «чуженьким», бо й нині ти інколи можеш почути, як люди вимовляють не [ф]абрика, а [хв]абрика, не [ф]ільм, а [хв]ільм, не [ф]утболка, а [хв]утболка. До речі, якщо так люди ви-кликають у тебе посмішку, то не поспішай думати, що вони безграмотні! Насправді, вони намагаються полегшити собі життя, адже чуже – завжди складненько вимовляти. Згадай-но себе, коли ти намагаєшся вимовляти слова англійської чи якоїсь іншої іноземної мови, яку ти вчиш.

Чи легко тобі вимовляти звуки цих мов? Наприклад, якщо ти вчиш англійську мову, то чи легко тобі вимовляти англійський звук [ð] або звук [θ], що позначаються буквами *th*, у словах на зразок *the, this, that, those, there, they, think, thanks, thin, theatre* тощо. Мабуть, не дуже легко?! У твоїй вимові вони, певно, спочатку теж звучали (чи, можливо, ще й досі звучать) або як наш звук [т], або як [д], або як [ф]. Ану, спробуй вимовити ці слова, щоб перевірити себе!

Як бачимо, чуже – воно і є чуже.

(В. Карюк)

«ДИКІ» ІСТОРІЇ ДІТЕЙ-МАУГЛІ

Деякі світлини фотографіні можна побачити тут:
<https://www.bbc.com/culture/article/20151012-feral-the-children-raised-by-wolves>

Останній проєкт фотографіні Джулії Фуллертон-Баттен вражає і бентежить одночасно. Її знімки, виконані в казковій стилістиці, насправді, відображають страшну реальність життя – на них зображені історії сучасних мауглі – дітей, яких покинули дорослі і які жили разом з тваринами. Хоча історії, які розповідають знімки Джулії Фул-

лертон-Баттен, дуже болісні, у них є й позитивний момент: це історії виживання.

Ось що розповідає про цих дітей фотографія.

Оксана Малая, Україна, 1991

«Оксану знайшли на псарні в 1991 році. Їй було вісім років, шість з яких дівчинка прожила з собаками. Одного вечора батьки забули крихітну Оксану у дворі. У пошуках тепла трирічна дитина приповзла у сарай і, згорнувшись калачиком, заснула серед дворових собак. Це врятувало їй життя».

«Коли дівчинку знайшли, вона бігала рачки, дихала з висунутим язиком, шкірила зуби та гавкала. Через відсутність взаємодії з людьми, дівчинка знала лише два слова: “так” і “ні”».

Зараз Оксана живе в клініці в Одесі, допомагаючи на фермі при лікарні.

Шамдео, Індія, 1972

Шамдео, хлопчик, якого знайшли в індійських джунглях у 1972 році. На перший погляд йому було чотири роки. «Хлопчик грався з вовченятами. Його шкіра була дуже темною, а зуби загострені, він мав довгі гачкуваті нігті, заплутане волосся і мозолі на долонях, ліктях і колінах. Хлопчик полював на курей, їв землю. Він міг спілкуватися з собаками».

Шамдео так і не навчився розмовляти, міг трохи спілкуватися мовою жестів і помер у 1985 році.

Марина Чапман, Колумбія, 1959

«Марину викрали в 1954 році у віці п'яти років з віддаленого села у Південній Америці і залишили в джунглях. П'ять років вона прожила з родиною мавп-капуцинів, поки її не знайшли мисливці».

«Дівчинка харчувалася ягодами, корінням і бананами, які загубили мавпи. Вона спала у дуплах дерев і пересувалася рачки, як мавпи. Мавпи не годували її, як в казці про Мауглі, вона мала сама навчитися виживати. Фізична вправність і розум допомогли їй це зробити. Дівчинка копіювала поведінку мавп, і вони звикли до неї. Вони витягували вошей з її волосся та ставилися до неї, як до мавпи».

Зараз Марина Чапман живе в Йоркширі з чоловіком і двома дочками. Коли Джулія Фуллертон-Баттен зв'язалася з нею, Марина Чапман «з радістю погодилася взяти участь в проєкті і дозволила вказати своє справжнє ім'я».

Джон Себунья, Уганда, 1991

«Джон утік з дому в 1988 році. Він утік в джунглі, де жив з мавпами. Його спіймали в 1991 році, коли йому було близько шести років, і помістили в притулок. Хлопчик мав мозолі на колінах від ходьби, як мавпа».

Джон навчився говорити і навіть співав у дитячому хорі «Перлина Африки».

Мадіна, Росія, 2013

«Мадіна жила із собаками від народження до трьох років. Вона їла і гралася з ними, а взимку, коли було холодно, спала разом з ними. Коли соціальні працівники знайшли дівчинку у 2013 році, вона була гола, ходила рачки і гарчала як собака».

Мадіну забрали в притулок. Лікарі виявили, що дівчинка була здоровою психічно і фізично, незважаючи на злигодні, які випали на її долю.

Суджіт Кумар, Фіджі, 1978

«Суджіту було вісім років, коли його знайшли на вулиці. Хлопчик кудкудакав та махав руками, прикидаючись півнем. Він клював їжу, вискакував на стілець і кукурикав, він не міг розмовляти, лише швидко клацав язиком. Батьки замкнули дитину в курнику. Після смерті батьків опікуном хлопчика став дід, але він все одно залишив дитину в курнику».

«Коли таких дітей знаходять, це великий шок для них. Вони навчилися копіювати поведінку тварин, їхні пальці нагадують кігті, вони навіть не вміють тримати ложку. Раптом всі ці люди починають вимагати від них правильно сидіти і говорити».

Зараз за хлопчиком доглядає Елізабет Клейтон, яка врятувала його з будинку для престарілих і створила благодійний притулок для дітей-сиріт.

Іван Мішуков, Росія, 1998

Іван утік з дому у віці чотирьох років, він годував залишками їжі зграю диких собак і зрештою став їхнім ватажком. Два роки хлопчик прожив на вулиці, поки його не забрали у дитячий будинок.

У своїй книзі «Дикі дівчатка і хлопчики-звірі: Історії дітей-мауглі» Майкл Ньютон писав, що «стосунки Івана із собаками були значно кращими, ніж з людьми. Він просив їжу в перехожих і ділився нею зі зграєю. Вони зігрівали його довгими холодними ночами взимку».

***

Джулія Фуллертон-Баттен вважає, що ці дикі історії насправді викривають багато чого про наше, здавалося б, цивілізоване суспільство. Місто може бути не менш ворожим за джунглі. «Усі люди мають потребу в контакті з іншими людьми, але для цих дітей життя зосередилося на інстинкті виживання. І, можливо, тим з них, хто провів роки разом з дикими тваринами, було легше, ніж тим, хто був приречений на повну самотність».

«Іван утік, отже, це був його вибір не жити з родиною. Яким же жахливим мало бути життя хлопчика вдома, що він вирішив жити на вулиці із зграєю собак, – каже фотографія. – Цей проєкт не мав не меті грати на почуттях людей. Але я хотіла привернути увагу до того, що такі жахливі випадки й досі трапляються. Три дітини, учасники цього проєкту, отримали благодійну допомогу».

(За Фіоною Макдональд,

Джерело: BBC Culture, <https://cutt.ly/LENWhbj>)

ДЖОЗЕФ РЕДЬЯРД КІПЛІНГ

КНИГА ДЖУНГЛІВ

(Збірник)

З «Першої Книги Джунглів»

БРАТИ МАУТЛІ

Ніч несе на крилах вечірній птах,
Кажан вилітає з пільми.
А людей у полоні тримає страх,
Бо вільні до ранку ми.
Наша влада – з вечора до світання,
Коли Зграя в лісі панує.
Чуєш поклик? Доброго полювання
Всім, хто Закон шанує!

(Нічна пісня Джунглів)

Надвечір жаркого дня в Сіонійських горах батько Вовк прокинувся після свого денного спочинку, почухався, позіхнув і струсонув обважнілими лапами, щоб розігнати дрімоту. Мати Вовчиця спала, поклавши свою велику сіру голову на чотирьох вовченят, а вони вовтузилися і тихенько скавуліли, і місяць заглядав у печеру, де жила вовча родина.

– Еге! – сказав батько Вовк. – Час іти на полювання.

Він хотів було податися з гори у видолинок, аж раптом низькоросла тінь з кошлатим хвостом кинулася на поріг і занила:

– Хай тобі щастить, о Володарю Вовків! Щастя і міцних білих зубів твоїм славним діткам. Нехай вони не забувають, що в цьому світі є голодні!

То був шакал, підлий Табакі, – усі вовки Індії зневажають Табакі за те, що він усюди нишпорить, збурює ворожнечу, розносить плітки і збирає покидьки на сільському смітнику. І все ж таки вони бояться Табакі, бо він частіше з-поміж інших звірів у джунглях хворіє на сказ, а тоді никає лісом і може вкусити кожного, хто трапиться назустріч. Навіть тигр тікає від ницого скаженого Табакі, бо сказ – це найстрашніше лихо для дикого звіра. У нас цю хворобу називають сказом, а звірі прозвали її «дівані» і тікають від неї.

– Можеш зайти і подивитися сам, – похмуро мовив батько Вовк. – Немає тут ніякої поживи.

– Для вовка – так, – зігнувся Табакі. – А для такого сіромахи, як я, і обгризений маслак – розкіш. Ми, Гідур логи – шакали, – харчами не перебираємо.

Він шмигнув у глиб печери, схопив оленячу кістку, на якій лишалося трохи м'яса, і, радий радісний, вдоволено захрумав.

– Дякую за частування, – сказав він, облизуючись. – Які гарні, славні діточки! Які в них великі очі! А вони ж іще такі дрібні! Та що це я кажу, – мені слід пам'ятати, що королівські діти змалечку вже як дорослі.

Табакі пречудово знав, що хвалити дітей уголос не годиться – бо так їх можна зурочити, – і тішився, бачачи, як знітилися їхні батько й мати.

Він трохи помовчав, зловтішаючись, що вчинив капость, а потім додав:

– Шер-Хан, Великий Тигр, змінив місце ловів. Цього місяця він полюватиме тут, у горах. Отак він сказав.

Шер-Хан облюбував місцину за двадцять миль звідси, біля річки Вайнганги.

– За яким правом? – гримнув батько Вовк. – Закон Джунглів забороняє міняти місце ловів без попередження! Він розполохає здобич на багато миль довкола, і що мені робити? Мушу нині полювати за двох.

– Недаремно рідна мати назвала його Лангрі – Кульгавий, – презирливо докинула мати Вовчиця. – Він змалку кульгає на одну ногу, от і вистежує тільки домашню худобу. Селяни на берегах Вайнганги його ненавидять, а тепер він утік сюди і лихо веде за собою: люди полюватимуть за ним у хащі, зловити не зможуть, а нам із дітьми куди подітися, коли вони підпалять траву? Уклінна дяка Шер-Хану!

– То що – передати йому вашу подяку? – прискалив око Табакі.

– Геть, паскудо! – рикнув батько Вовк. – Швендяй зі своїм паном! Ти сьогодні вже своє зробив.

– Ну що ж, піду, – хихикнув Табакі. – Згодом Шер-Хан і сам подасть голос. Он він – у долині. Я міг би й не трудити ноги, щоб сповістити про це.

Батько Вовк прислухався: унизу, в долині при невеликій річці, пролунало люте й злісне ревіння тигра, котрий упустив здобич і з досади казився на всю околицю.

– От недоріка! – мовив батько Вовк. – Зчинити галас на нічних ловах! Чи він не може відрізнити наших оленів від товстих буйволів з Вайнганги?

– Цить! Він вистежує не буйвола і не оленя, – озвалася мати Вовчиця. – Він полює на людину.

Ревіння змінилося глухим риком, що лунав немовби звідусіль. Це був той рик, що до смерті лякає дроворубів і селян, коли вони ночують у лісі, і часом змушує їх бігти просто до тигра в пазурі.

– Кажеш, на людину! – батько Вовк вишкірив свої білі зуби. – Невже йому мало усілякої дрібноти та жаб у болоті, що його потягло на людське м'ясо, та ще й на наших угіддях?

Закон Джунглів, який завжди передбачливий, дозволяє звірам вистежувати людей лише тоді, коли вони навчають свою малечу полювати на здобич. Але навіть тоді звір не може вбити людину в тих краях, що їх обжила згряя чи його сім'я. Після загибелі людини з'являються білі люди на слонах, з рушницями і юрми темношкірих людей з гонгами та смолоскипами; і тоді усім звірам у джунглях буде скрутно. А ще звірі знають, що людина – найбільш слабке та безпорадне створіння з-поміж усіх, і поважному мисливцю не годиться її чіпати. Вони кажуть – і це правда, – що в людожерів лисіє хутро і випадають зуби.

Ричання стало гучнішим і завершилося оглушливим «Арр!» – так тигр сповіщає, що готовий до нападу.

Потім почулося озвіріле виття, не таке, як зазвичай у тигра.

– Спіймав облизня, – мовила мати Вовчиця. – Ти диви!

Батько Вовк майнув на розвідини і неподалік від печери почув розлючений рик Шер-Хана, що шарудів у заростях.

– Цей дурило обпик собі лапи! З дурного розуму стрибонув у вогнище дроворуба! – пхикнув батько Вовк. – А за ним і Табакі.

– Хтось лізе сюди, – сказала мати Вовчиця, нашорошивши одне вухо. – Пильнуй.

У заростях почувся тихий шурхіт, і батько Вовк присів на задні лапи, готуючись до стрибка. І якби хтось цієї миті подивився на нього, то побачив би найбільше

диво – як вовк завмер посеред стрибка. Він кинувся наперед, і ще не бачачи, на що кидається, і раптом укляк на місці. Тобто він підстрибнув на чотири п'ять футів угору і грудкою впав на землю.

– Людина! – прогарчав він. – Людське дитинча! Поглянь!

Перед ним, схопившись за нахилену до землі гілку, стояв голісінський смаглявий малюк, що ледь навчився ходити, – малесенька, ніжна жива грудочка. Такої дитини ще ніколи зроду ніхто не бачив уночі та ще й біля вовчого лігва. Малюк подивився в очі батькові Вовку і засміявся.

– Ти диви, людське дитинча! – подивовано сказала мати Вовчиця. – Я їх ще ніколи не бачила. Ану принеси його сюди.

Вовк зазвичай носить своїх вовченят у пащі, тому він може, коли треба, взяти в зуби яйце і не розчавити його; і хоча зуби батька Вовка ухопили за спину малюка, коли він поклав дитину між вовченятами, на шкірі не лишилося й сліду.

– Яке ж воно малесеньке! Голе, а таке хоробре! – лагідно мовила мати Вовчиця. (Малий пробирився між вовченятами ближче до її теплого підчерев'я.) – О, та ще й узявся смоктати разом з усіма! То он яке воно, людське дитя! Яка б то вовчиця могла похвалитися, що має серед своєї малечі людську дитину?

– Я чув, таке колись бувало, тільки не в нашій Зграї і не за моєї пам'яті, – сказав батько Вовк. – Шерсті на ньому немає, і я міг би його вбити одним махом. Та ба – він мене не боїться!

При вході в печеру стало темно – велика кутаста голова і шия Шер-Хана затулили отвір. За ним верещав Табакі:

– Пане, пане, він побіг сюди!

– О, яка честь – до нас навідався Шер-Хан! – мовив батько Вовк, грізно зблиснувши очима. – Чого бажає Шер-Хан?

– Віддай мою здобич! Людський вилупок сховався тут, – оголив ікла Шер-Хан. – Його батьки втекли. Віддайте дитину мені.

Шер-Хан, як і казав батько Вовк, стрибнув через вогнище дроворуба, ненароком обпік лапи і розлютився. Проте батько Вовк дуже добре знав, що вхід до печери для тигра завузький. У тому місці, де Шер-Хан стояв зараз, він не зміг би навіть ворухнути лапою. Йому було ніде розвернутись, як небораці, котрий надумав битись у діжці.

– Вовки – вільний народ, – сказав батько Вовк. – Вони слухаються тільки свого ватажка, а не якогось там смугастого людожера. Людська дитина належить нам. Якщо захочемо, то самі її вб'ємо.

– «Захочемо!» А мені що з того? Клянуся буйволом, якого я вполював, я не буду стовбичити біля вашого смердючого кубла і випрохувати те, що і так моє за правом! Це кажу я, Шер-Хан!

Ревіння тигра відлунила печера. Мати Вовчиця, відкинувши від себе вовченят, рвонулася вперед, і її очі, що сяйнули у п'ятмі двома зеленими вогниками, стрілися з червонястими очима Шер-Хана.

– А я, Ракша (Чортиця), кажу тобі: людське дитинча моє, Лангрі, і лишиться в мене! Ніхто його не вб'є. Воно житиме і полюватиме у Зграї, разом з усіма! Гей, ти, мисливцю на голих дітлахів, рибожере, жаб'ячий глитаю, – настане час, і він вистежить тебе! А тепер геть звідси – бо, клянуся оленем, якого я вполювала (а я не вживаю стерва), ти полетиш до дідька, кульгаючи на всі чотири лапи, обсмалений лісовий покидьку! Геть звідси!

Батько Вовк дивився на неї із захватом. Він уже призабув ті часи, коли змагався за свою Вовчицю в чесному бою з п'ятьма вовками, – ті часи, коли вона полювала у Зграї і недаремно мала прізвисько Чортиця. Шер-Хан не боявся батька Вовка, та з Вовчицею стати на герць не посмів: знав, що перевага на її боці й вона

битиметься не на життя, а на смерть. Він із гарчанням позадкував з печери і, опинившись ззовні, ревнув:

– У своєму кублі і собака гавкає! Заждіть, що скаже Зграя про цього прибуду – людського покидька! Дитина моя, і рано чи пізно я її зжеру, довгохвості злодюги!

Мати Вовчиця задихано впала ницьма біля своїх вовченят, і батько Вовк похмуро мовив до неї:

– Цього разу Шер-Хан казав слушне: малого треба показати Зграї. Ти намислила лишити його собі, Мати?

– Лишити його собі? – важко дихаючи, відлунила Вовчиця. – Та воно ж само прийшло до нас, голе голісіньке, темної ночі, – і все ж таки не побоялося! Поглянь, воно уже відпихає одного з моїх вовченят! Цей кульгавий людоджер убив би його і втік на Вайнгангу, а люди з помсти зруйнували б наше лігво. Лишити його собі? Так, я його лишая. Ану, лежи тихо, жабеня! О, Мауглі – так я й називатиму тебе, Жабеня Мауглі, – настане час, і ти вистежиш Шер-Хана, як він вистежував тебе.

– А що скаже Зграя? – спитав батько Вовк.

У Законі Джунглів чітко сказано, що кожен вовк, завівши власну сім'ю, може покинути Зграю. Та коли його вовченята трохи підростуть, він мусить привести їх на Раду Зграї, яка збирається щоразу, коли місяць уповні, і показати їх усім вовкам. Потім вовченята можуть гуляти, де їм заманеться, і поки вони не вполюють свого першого оленя, нікому з дорослих вовків не дозволяється робити шкоди вовченяті. Якщо вбивцю буде спіймано, його скарають на смерть. Поміркуй трохи, і ти збагнеш, що так воно й має бути.

Батько Вовк чекав, поки його діти підрости і стали на ноги, і ось одної ночі, коли збиралася Зграя, повів вовченят, Мауглі і Вовчицю на Скелю Ради. То був гостроверхий пагорб, усипаний великим камінням, за яким могли б сховатись і сто вовків. Акела, здоровезний сірий вовк одинак, обраний ватажком Зграї за свою силу та кмітливість, розлігся на скелі. Унизу сиділо більше сорока вовків різного віку та масті – від сивих, мов борсуки, старих одчайдухів, кожен сам один міг здолати буйвола, до чорних трирічних недолітків, які потай гадали, буцімто й їм це також під силу. Вовк одинак був їхнім ватажком уже близько року. Змолоду він двічі потрапляв у вовчу пастку. Якось люди жорстоко побили його і покинули, гадаючи, що він мертвий; тож із людськими звичаями він добре був обізнаний.

На Скелі Ради майже ніхто не розмовляв. Вовченята бавилися посередині, а довкруг сиділи їхні батьки. Подеколи хтось із дорослих вовків підводився, неквапно ступав до якогось вовченяти, пильно дивився на нього і тихо повертався на своє місце. Часом мати підганяла своє вовченя до смуги місячного саява, щоб його було видніше. Акела закликав з вершини:

– Ви знаєте Закон, ви знаєте Закон! Дивіться ж, гей, вовки!

І турботливі матері поквапливо відгукнулись:

– Придивляйтеся добре, гей, вовки!

Нарешті – мати Вовчиця нашорошилася, бо черга підійшла до них, – батько Вовк виштовхнув на середину кола Жабеня Мауглі. Гепнувшись додолу, Мауглі засміявся і почав бавитись камінцями, що виблискували в місячному світлі.

Акела жодного разу не підвів голови, що лежала на передніх лапах, лише час від часу скавулів:

– Дивіться ж, гей, вовки!

За скелею вчулося приглушене гарчання Шер-Хана:

– Дитина моя. Віддайте її мені! Нащо Вільному Народу людське дитя?

Акела навіть вухом не повів. Він лише мовив:

– Дивіться ж, о вовки! Нащо Вільному Народу коритися чужій волі? Дивіться добре!

Вовки загарчали усі разом, і один з чотирирічних недоростків у відповідь Акелі повторив слова Шер-Хана:

– Нащо Вільному Народові здався підкидьок?

Закони Джунглів свідчать, що коли зчиниться суперечка про те, чи можна прийняти когось до Зграї, то за нього мають заступитись хоча б двоє вовків, окрім батька й матері.

– Хто за цю дитину? – спитав Акела. – Хто з Вільного Народу прохає слова?

Ніхто не відповів, і мати Вовчиця приготувалася до бою, який міг бути для неї останнім.

І цієї миті звівся на задні лапи і загарчав звір іншої породи, присутній на Раді Зграї, – Балу, вайлуватий бурий ведмідь, який навчав вовчат Закону Джунглів, він блукав, де хотів, бо споживав самі лише горіхи, мед та коріння.

– Людська дитина? Чом би й ні? – сказав він. – Я за дитину. Вона нікому не зашкодить. Я не вмю красно говорити, та кажу правду. Нехай малий бігає у Зграї. Візьмемо його вкупі з іншими. Я сам його навчатиму.

– Нам потрібен іще хтось, – мовив Акела. – Балу своє слово сказав, а він учитель наших дітей. Хто ще буде говорити, окрім Балу?

На коло лягла чорна тінь. То була пантера Багіра, чорнюща, мов чорнило, але подекуди з цятками, котрі, як в усіх пантер, прозирали на її шкірі, наче світлий візерунок на дорогій тканині. Усі в джунглях знали Багіру, і ніхто б не захотів ворогувати з нею, бо вона була хитра, як Табакі, хоробра, як дикий буйвол, і люта, як поранений слон. Та голос у неї був солодкий, мов дикий мед, а хутро м'яке, як шовк.

– О Акело, і ти, Вільний Народе, – замуркотіла вона, – я не маю жодних прав на вашій нараді, але в Законі Джунглів сказано, що коли знайде суперечка за когось із дитинчат, то життя цього дитинчати можна викупити. І в Законі не сказано, кому можна і кому не можна платити викуп. Адже так?

– Справді так! – завили завжди голодні молоді вовки. – Послухаймо Багіру! За дитину можна взяти викуп. Так каже Закон.

– Я знаю, що не маю права говорити тут, ото ж прошу вашого дозволу.

– Говори! – загукали двадцяттеро голосів водночас.

– Не слід убивати голошкірого малюка. До того ж, він стане вам за чудову іграшку, коли трохи підросте. Балу за нього заступився. А я додам до слів Балу ще й жирного буйвола, щойно впольованого за півмили звідси, якщо ви приймете людську дитину до Зграї, як то велить Закон. Хіба вже це так обтяжливо?

Тут зчинився галас – десятки голосів загукали разом:

– Авжеж! Він однаково помре під час зимових дощів. Або його спалить сонце. Що нам може вдіяти голе Жабеня? Нехай собі бігає у Зграї. То де ж буйвіл, Багіро? Ми приймаємо дитину!

І потім пролунав глухий голос Акелі:

– Дивіться добре, о вовки, дивіться добре!

А Мауглі сидів собі й безжурно бавився камінцями і навіть не зважав, що вовки по черзі підходили та оглядали його. Нарешті усі подалися зі скелі за вбитим буйволом, і лишилися тільки Акела, Багіра, Балу і сім'я Жабеняти Мауглі. Шер-Хан усе ще нетямився в кущах – він страшенно розлютився, що Мауглі не віддали йому.

– Авжеж, реви собі, скільки заманеться! – промурчала Багіра у вуса. – Це Жабеня колись ще змусить тебе заспівати іншої – або я зовсім не розуміюся на людях.

– Ми вчинили добре! – сказав Акела. – Люди і їхні діти дуже кмітливі. Колись він зможе нам допомогти.

– Так, допомогти в тяжкі часи, бо ніхто не може бути ватажком Зграї вічно, – мовила Багіра.

Акела не відповів нічого. Він думав про ті лихі часи, які настають для кожного ватажка Зграї, коли він втрачає силу. Вовки вбивають його, зовсім охлялого, і новий ватажок заступає його місце, щоб колись теж бути вбитим.

– Візьми дитину, – сказав він батькові Вовку, – і виховай її, як належить виховувати синів Вільного Народу.

Так Жабеня Мауглі прийняли до Сіонійської Зграї – за буйвола і за слово Балу.

***

А тепер ви маєте проминути років десять чи одинадцять і просто уявити собі дивовижне життя, що очікувало Мауглі серед вовків, бо про всі його пригоди можна було б написати чимало книжок. Він ріс разом із вовчєнятами, хоча вони, звісно, стали зрілими вовками набагато раніше, ніж він став дорослим хлопцем, і батько Вовк навчав його всього, що знав сам, та ще й пояснював усе, що відбувалося довкола. І тому шурхіт кожної стеблинки у траві – і кожен подих ласкавого нічного леготу, і крик сови над головою, і лопотіння кажана, що зачепився кігтем за гілку, і плюскіт дрібної рибинки у ставку – були для нього не менш важливі, ніж ділові справи для власника великої контори. Коли він не вчився, то дрімав на сонечку, підживлювався чимось і засинав знову. Коли він хотів помитись чи трохи освіжитись, він купався у лісових озерах; коли праглося скуштувати меду (він дізнався від Балу, що мед та горіхи смакують не гірше від сирого м'яса), він залазив на дерево – Багіра навчила його це робити. Бувало, вона вмоється на гілці і гукає:

– Ану, ходи сюди, Малий Братуку!

Спершу Мауглі просто чіплявся за гілки, як ліновець (є таке звірятко), а потім наловчився сміливо стрибати з однієї гілки на іншу, як мавпеня. На Скелі Ради, під час зборів Зграї, для нього теж знаходилося місце. Там він помітив, що жоден з вовків не може витримати його прискіпливого погляду, і тоді він для розваги став пильно вдивлятися у вовків. Часом йому доводилося витягати скіпки з лап своїх друзів, бо вовкам дуже дошкуляють реп'яхи та колючки. Вночі він спускався з пагорбів на зорані поля і роздивлявся на людей у сільських хатинах, але довіри до них не мав. Багіра якось показала йому скриньку із засушкою, так ретельно сховану в заростях, що Мауглі ледь не втрапив до неї, і сказала, що це пастка. Понад усе він любив забиратися з Багірою в самісіньку гущавину лісу, спати там весь день, а вночі стежити, як Багіра іде на лови. Вона полювала будь-яку дичину, коли була голодна. Мауглі робив так само. Та коли він трохи підріс і почав дещо розуміти, Багіра наказала йому не чіпати домашню худобу, бо за нього сплатили викуп Зграї, убивши буйвола.

– Усе, що є в джунглях, – твоє, – казала Багіра. – Можеш вполювати будь-яку здобич, яка тобі під силу. Але заради того буйвола, котрий послугував викупом, ти не повинен чіпати домашню худобу – ні молоду, ні стару. Такий Закон Джунглів.

І Мауглі запам'ятав це раз і назавжди.

Отак він зростав – сильним, яким і мусить бути хлопець, що вивчає все потрібне, навіть не знаючи, що навчається, і думає лише про те, як здобути їжу.

Якось мати Вовчиця сказала йому, що Шер-Ханові не можна вірити і що колись він повинен буде вбити Шер-Хана. Вовчєня ніколи б не забуло сказаного,

а Мауглі забув – адже він був усього лише малюком, хоч і вважав себе вовком і називав би себе так, якби вмів розмовляти людською мовою.

Шер-Хан весь час лишався небезпечним для нього, бо Акела з віком ставав немічним, а кульгавий тигр уже встиг заприятелювати з усіма молодими вовками Зграї. Вони ходили за ним слідом і підбирали за ним недоїдки. Акела нізащо не дозволив би цього, якби мав таку владу, як раніше. А Шер-Хан усе нахвалював вовчат і не йняв віри, як це такі хоробрі молоді мисливці слухаються старого слабкого вовка і людського покидька. «Я чув, – казав Шер-Хан, – що на Раді ви і в очі йому дивитись не смієте». І молоді вовки сердито гарчали та шкірили зуби у відповідь.

Багіра все чула і бачила, до того ж їй було ще багато чого відомо; і кілька разів вона прямо казала Мауглі, що колись Шер-Хан його вб'є. Та Мауглі тільки сміявся:

– У мене є Зграя і ти. Та й Балу, хоч який лінивий, за мене стане горою. Чого ж мені боятися?

Якогось жаркого дня Багірі спало на думку дещо. Може, вона щось від когось почула, може, їй сказав про це дикобраз Сахі, – хай там як, та коли вони з Мауглі зайшли в гущавину лісу і хлопець розлігся, вмовивши голову на лискучій чорній спині пантери, вона сказала йому:

– Малий Братіку, ти не забув, скільки разів я казала тобі, що Шер-Хан – твій ворог?

– Авжеж, ти це повторювала стільки разів, скільки горіхів на цій пальмі, – відповів Мауглі (звісно, рахувати він не вмів). – Ну то й що? Мені страх як хочеться спати, Багіро. А Шер-Хан – то просто довгий хвіст і дурний оглушливий голос, як у павича Мора.

– Не час зараз спати! Це знає Балу, і я теж, і вся Зграя знає про це, найдурніший олень, і той знає! І Табакі казав те саме.

– Справді! – пхикнув Мауглі. – Табакі недавно прибіг до мене і наговорив усіляких дурниць, мовляв, що я голе цуценя і не здатен навіть вирити земляний горіх. Ну то я схопив його за хвіст і стукнув разів зо два об пальму, щоб навчився бути чемним.

– Ти зробив дурницю. Табакі хоч і пліткар, та може сказати багато такого, що тебе стосується. Розплющ очі, Малий Братіку! Шер-Хан поки що не сміє зачіпати тебе у джунглях, та не забувай, що Акела дуже старий. Ще трохи – і настане день, коли він не зможе вполювати буйвола, і тоді він більше не буде ватажком Зграї. Ті вовки, що бачили тебе на Скелі Ради, теж постаріли, а молодих кульгавий тигр намовляє, що людській дитині не місце у вовчій Зграї. А ти скоро станеш людиною.

– А що таке людина? Хіба їй не можна бігати зі своїми братами? – спитав Мауглі. – Я народився у джунглях, я жив за Законом Джунглів, і у Зграї нема такого вовка, якому б я не витягав колючок із лап. Усі вони мої брати!

Багіра випросталася на повен зріст і примружила очі.

– Малий Братіку, – муркнула вона, – торкнися мене отут під щелепою.

Мауглі простяг свою міцну смагляву руку і на шиї Багіри під ніжним хутром намацав дужі м'язи і невеличку залісинку.

– Ніхто у джунглях не знає, що я, Багіра, маю такий знак – слід від нашійника. Але я народилася серед людей, Малий Братіку, і з-поміж людей вмерла моя мати – у королівському звіринці, в Удайпурі. Ось чому я сплатила за тебе викуп на Раді, коли ти був ще голим малюком. Так, я теж народилася серед людей. Змалку я не бачила джунглів. Мене годували в залізній клітці із залізної миски, та якось уночі я відчула, що я – Багіра, пантера, а не людська іграшка. Одним

ударом лапи я зламала дурний замок і втекла. Оскільки я знаю людські звичаї, у джунглях мене бояться більше від Шер-Хана. Хіба ж ні?

– Авжеж, – сказав Мауглі, – усі в джунглях бояться Багіри, усі, окрім Мауглі.

– Ох ти ж, людське дитинчатко, – лагідно пригорнула його пантера. – Як я колись повернулася до своїх джунглів, так і ти мусиш зрештою повернутися до людей, до своїх братів – якщо тебе не вб'ють на Раді.

– Навіщо комусь мене вбивати? – спитав Мауглі.

– Поглянь но на мене, – мовила Багіра. Мауглі пильно подивився їй в очі.

Велика пантера не витримала його погляду і відвернулася.

– Ось навіщо, – сказала вона і поворушила лапою листя. – Навіть я не можу дивитися тобі в очі, а я ж народилася серед людей і люблю тебе, Малий Братику. А хтось ненавидить тебе за те, що не може витримати твого погляду, за те, що ти розумний, за те, що ти витягаєш їм колючки з лап, за те, що ти людина.

– Я всього цього не знав, – похмуро відповів Мауглі і насупив густі чорні бровенята.

– А що велить Закон Джунглів? Спершу вдар, а тоді озивайся. Вони впізнають у тобі людину, бо ти необачний. Тож будь розсудливим! Серце підказує мені, що коли Акела схибить на найближчих ловах – а йому стає все важче полювати, – вовки більше не слухатимуться ні його, ні тебе. Вони зберуться на Скелі Ради, та ще й весь Народ Джунглів, і тоді... тоді... Ні, я знаю, що робити! – скрикнула Багіра і схопилася з місця. – Біжи швидше вниз, у долину, де людські хати, і візьми там Червону Квітку. Тоді в тебе буде заступник дужчий, ніж я, і Балу, і ті вовки Зграї, що тебе люблять. Візьми Червону Квітку!

Так Багіра називала вогонь, бо жоден звір у джунглях не вимовить його справжню назву. Звірі страшенно бояться вогню і вигадують будь-яке назвисько, аби лише не сказати істинного.

– Червону Квітку? – сказав Мауглі. – Вона виростає побіля хат надвечір. Я її здобуду.

– Оце таки людська дитина! – мовила Багіра з гордістю. – Не забудь, вона росте в малих горщиках. Дістань її чимшвидше і тримай під рукою, поки не знадобиться.

– Гарзд! – сказав Мауглі. – Я піду. А ти певна, моя Багіро, – і він обняв її за шию і зазирнув у великі очі пантери, – ти певна, що все це лихо – від Шер-Хана?

– Атож, клянуся зламаним замком, що звільнив мене, Малий Братику!

– Тоді клянуся буйволом, що був мені викупом, я віддячу Шер-Ханові сповна, а може, й із горою, – сказав Мауглі і побіг геть.

– Ось така людина! От і проглянуло людське, – мовила Багіра, лягаючи знову. – Ох, Шер-Хане, у лиху годину ти надумався полювати на Жабеня багато років тому!

А Мауглі був уже далеко звідси. Він мчав стрімголов, і серце в нього калатало. Він добіг до печери вже у вечірньому тумані, спинився, щоб трошки віддихатись, і поглянув униз, у долину. Вовчнят не було вдома, але мати Вовчиця, ледве зачувши подих свого Жабеняти, зрозуміла, що він чимось схвилюваний.

– Що трапилось, синку? – спитала вона.

– Просто дурні балачки Шер-Хана, – відповів він. – Сьогодні я полюватиму на людській землі.

І він подався через кущі вниз, до річки у видолинку, та враз спинився, почувши виття Зграї на ловах. Почув він і ревіння зацькованого оленя, і його тяжке дихання, коли олень приготувався боронитись. Потім долинуло злісне гарчання молодих вовків.

– Акело! Акело! Нехай вовк одинак покаже свою силу! Пропустіть ватажка Зграї! Стрибай, Акело!

Мабуть, вовк одинак стрибнув і схибив, бо Мауглі почув клацання його зубів, а потім – коротке вищання, коли олень збив Акелу з ніг ударом копита.

Мауглі не став чекати і рвонувся вперед. За мить він добіг до зораних полів поблизу села, а виття вдалині помалу стихло.

– Багіра казала правду, – прошепотів він і захекано влігся на купу трави під вікном хатини. – Завтрашній день буде вирішальним – і для мене, і для Акели.

Потім припав обличчям до вікна і задивився на вогонь у печі. Він бачив, як сільська жінка встала вночі і підкинула у вогонь якісь чорні камінці, і коли розвиднілося і над землею заклубочив вогкий білий туман, він побачив, як малий хлопець узяв горщик, обплетений лозою і вимазаний глиною зсередини, наповнив його приском із печі і, загорнувши у ковдру, пішов з ним до кошари.

– Оце і все? – мовив Мауглі. – Ну, коли дитина це вміє, то мені нема чого боятись.

Він завернув за ріг назустріч малому, вихопив горщик у нього з рук і вмить зник у тумані, а хлопець заплакав з переляку.

– Люди дуже схожі на мене, – сказав Мауглі, роздмухуючи жар, як то робила жінка. – Якщо я оце не підгожую, то воно помре.

І Мауглі накидав на червоні жарини хмизу та сухої кори.

На півдорозі до гори він зустрів Багіру. Ранкова роса блищала на її шкурі, мов місячне сяйво.

– Акела схибив, – сказала пантера. – Вони б убили його ще вночі, але їм потрібен ти. Вони шукали тебе на пагорбі.

– Я був на зораному полі. Я готовий. Поглянь. – І Мауглі підняв над головою горщик із жаром.

– Чудово! Слухай, я бачила, як люди тицяють туди суху гілку, і на її кінці палає Червона Квітка. Ти не боїшся?

– Ні! Чого мені боятись? Я пам'ятаю – якщо це не сон, – що коли іще не був вовком, часто лежав біля Червоної Квітки, і мені було так тепло і хороше...

Увесь день Мауглі просидів у печері. Він сидів біля горщика з жаром і тицяв досередини сухе галуззя, щоб побачити, що з того вийде. Врешті-решт він знайшов потрібну гілку, і ввечері, коли Табакі підбіг до печери і дуже грубо гавкнув, що Мауглі треба йти на Скелю Ради, він засміявся так знущально, що Табакі втік. І тоді Мауглі, так само сміючись, рушив до Скелі Ради.

Акела, вовк одинак, лежав біля свого виступу на знак того, що місце ватажка тепер вільне, а Шер-Хан зі своїми підгавкувачами походжав туди сюди, і вигляд у нього був дуже вдоволений. Багіра лягла поруч із Мауглі, а він тримав між колін горщик із жаром. Коли всі зібралися, Шер-Хан виступив наперед. Він ніколи б не посмів так зробити, якби Акела був при силі.

– Він не має права! – прошепотіла Багіра. – Не бійся і скажи. Цей сучий син злякається.

Мауглі звівся на ноги.

– Вільний Народе! – вигукнув він. – Хіба Шер-Хан – ватажок Зграї? Хіба тигр може бути нашим ватажком?

– Місце ватажка ще вільне, а мене попрохали виступити... – почав було Шер-Хан.

– Хто тебе прохав? – вигукнув Мауглі. – Хіба ми шакали, щоб плазувати перед людоджером? Зграя обере ватажка сама, а зійди тут ні до чого!

Зчинився галас. «Мовчи, людський покидьку!» «Ні, хай говорить! Він шанує наш Закон!» Зрештою старі вовки загарчали: «Хай говорить Мертвий Вовк!»

Коли ватажок Зграї схибить на полюванні, його називають Мертвим Вовком аж до смерті, яка після цього вже не забариться.

Акела поволі звів сиву голову:

– Вільний Народе і ви, шакали Шер-Хана! Я дванадцять років водив вас на лови, і за ці роки жоден з вас не втрапив у пастку і не був скалічений. А ось тепер я схибив. Ви знаєте, як це було зроблено. Знаєте, що мені назустріч випустили дужого оленя, щоб усі побачили мою слабкість. Це була хитра витівка. Ви маєте право вбити мене тут, на Скелі Ради. І тому я питаю: хто з вас підійде і вб'є вовка одинака? За Законом Джунглів я можу вимагати, щоб ви підходили поодиноці.

Запанувала тиша. Ніхто з вовків не хотів битися з Акелою на смерть. Потім заревів Шер-Хан:

– Нащо нам цей беззубий дурень? Він усе одно здохне! А людський вилупок теж зажився на цім світі. Вільний Народе, він спершу був моєю здобиччю. Тож віддайте його мені! Гидко дивитись – ви всі наче подуріли через нього. Він десять років паскудить у джунглях. Віддайте його мені, інакше я завжди полюватиму тут, а вам і кістки не залишу. Оце людське поріддя, і я ненавиджу його всім серцем!

І більше половини вовків завили:

– Людина! Людина! Нащо нам людина? Хай іде геть, до своїх!

– І збурить проти нас людей по всіх селах? – ревнув Шер-Хан. – Ні, віддайте його мені! Він людина, і ніхто з нас не може витримати його погляду.

Акела знову підвів голову і мовив:

– Він їв разом з нами. Він спав разом з нами. Він заганяв для нас здобич. Він жодного разу не порушив Закон Джунглів.

– І це ще не все. Коли його приймали до Зграї, я віддала за нього буйвола. Може, буйвіл – це дрібниця, за яку не варто битись, але честь Багіри того варта, – промурчала Багіра тихо й спокійно.

– Буйвіл, відданий десять років тому! – завилла Згряя. – Що нам до кісток, які уже давно зотліли!

– Або до того, щоб тримати свою обіцянку? – мовила Багіра, і її білі зуби зблиснули. – Авжеж, даремно ви називаєтеся Вільним Народом!

– Жодна людська дитина не може жити з Народом Джунглів! – заревів Шер-Хан. – Віддайте його мені!

– Він ваш брат, хоч і не по крові, – повів далі Акела, – а ви хочете вбити його тут! Мабуть-таки, я зажився на світі! Дехто з вас полює на домашню худобу, інші, я чував, слідом за Шер-Ханом нишпорять вночі по селах і крадуть людських дітей. Отож я знаю, що ви боягузи, і звертаюсь зараз до боягузів. Я скоро помру, і моє життя нічого не варте, а то б я віддав його за людську дитину. Та заради честі Зграї, про яку ви встигли забути без ватажка, я даю вам слово, що не кинусь на жодного з вас, коли прийде моя остання година – якщо ви дозволите людській дитині піти до своїх. Я помру без бою. Це збереже для Зграї щонайменше три життя. Більше я нічого не можу вдіяти, та якщо хочете, врятую вас від ганьби – вбити брата, який нічим не завинив, брата, якого прийняли до Зграї за Законом Джунглів.

– Він людина!.. Людина!.. Людина!.. – завили вовки.

І більше половини стали на бік Шер-Хана, який нетерпляче бив землю хвостом.

– Тепер усе залежить від тебе, – сказала Багіра Мауглі. – Нам лишається тільки стати до бою.

Мауглі випростався на весь зріст, тримаючи в руках горщик. Потім він потягнувся і позіхнув просто на Раду, хоч душа його палала від гніву та обурення –

адже вовки, за своїм потаємним звичаєм, ніколи не виказували Мауглі своєї ненависті.

– Гей, ви! – закричав він. – Цей собачий гавкіт ні до чого! Ви вже стільки разів називали мене людиною (а з вами я б на все життя лишився вовком), що тепер я й сам відчуваю – це таки правда. І я буду називати вас не братами, а собаками, як і слід людині робити. А чого ви хочете і чого не хочете – це мені байдуже! І щоб ви це краще втямили, я, людський син, приніс сюди Червону Квітку, якої ви, собаки, боїтеся!

Він жбурнув горщик на землю, розжарені вуглини запалили сухий мох, і він зайнявся яскравим полум'ям. Уся Рада, побачивши вогонь, кинулася хто куди. Мауглі тицьнув у полум'я суху гілку, а потім замахав нею в повітрі, щоб розігнати переляканих вовків.

– Ти тепер ватаг, – прошепотіла Багіра. – Врятуй Акелу від смерті. Він завжди був твоїм другом.

Акела, суворий старий вовк, що ніколи за життя не прохав ні в кого жалю, подивився благальним поглядом на Мауглі, який стояв із гілкою, голий, із розсипаним по плечах чорним волоссям, і чорні тіні миготіли навколо нього.

– Отак! – мовив Мауглі, повільно роззирнувшись довкола. – Тепер бачу, що ви собаки. Я йду від вас до мого народу – якщо це справді мій народ. Тепер мені немає вороття до джунглів, і я мушу забути вашу мову і вашу дружбу, але я ніколи не буду таким жорстоким, як ви. Я був вам справжнім братом, хоч і не по крові, і тому обіцяю, що коли стану людиною серед людей, не зраджу вас, як ви зрадили мене. – Він копнув багаття ногою, і вгору полетіли іскри. – Між нами, вовками Зграї, не буде війни. Та перш ніж піти, я маю сплатити борг.

Мауглі ступив туди, де сидів Шер-Хан, тупо вирячившись на вогонь, і схопив його за китицю на підборідді. Багіра про всяк випадок пішла слідом.

– Гей, підлий пес! – закричав Мауглі. – Ану встань, коли з тобою говорить людина, а то обсмалю тобі шкуру!

Шер-Хан прищулив вуха до голови і заплющив очі, бо вогняна гілка була дуже близько.

– Цей кровожер казав, що уб'є мене на Раді, бо не встиг убити змалку... Ага! Отак ми лупцюємо шельму, коли стаємо людьми! Спробуй-но ворухнути вусом, Кульгавий, і я запхну Червону Квітку тобі в пельку!

Він лупцював Шер-Хана по голові палаючою гілкою, і тигр ревів і вищав, ледь живий від страху.

– Тьху! А тепер геть звідси, обсмалений котяро! А ви зятяте: коли я знову прийду на Скелю Ради, то прийду так, як личить людині – і зі шкурою Шер-Хана на голові! А тепер от що: Акела може жити, як схоче. І ви його не вб'єте, бо я цього не дозволю. Я не думаю, що ви тут отак сидітимете, висолопивши язика, буцімто якесь шановне панство, а не жалюгідні пси, котрих я зараз прожену геть! Отак! Геть!

Гілка палала жарким полум'ям, Мауглі нещадно лупцював нею вовків, і вони з виском кинулися навіки. Врешті-решт на скелі лишилися тільки Акела, Багіра і ще з десятеро вовків, які стали на бік Мауглі. І тоді щось обпекло Мауглі зсередини, як досі ще не бувало із ним. Йому забило подих, він заплакав, і по обличчі в нього потекли сльози.

– Що це? Що це таке? – плакав він. – Я не хочу покидати джунглів, я не знаю, що зі мною сталося. Я вмираю, Багіро?

– Ні, Малий Братику, це просто сльози, таке буває з людьми, – мовила Багіра. – Тепер я знаю, що ти вже не дитина. Тепер тобі немає дороги у джунглі. Нехай сльози течуть, Мауглі. Це просто сльози.

І Мауглі сидів і плакав так, наче в нього рвалося серце, бо плакав він уперше в житті.

– О тепер я піду до людей, – сказав він. – Але спершу попрощаюся з матір'ю.

І він пішов до печери, де мати Вовчиця жила з батьком Вовком, і заплакав, зарившись лицем у її шерсть, а четверо вовченят жалібно скавчали.

– Ви мене не забудете? – спитав Мауглі.

– Ніколи, поки можемо йти по сліду! – відповіли вовченята. – Приходь до підніжжя гори, коли станеш людиною, і ми будемо говорити з тобою. Або прийдемо в поле і вночі пограємось разом.

– Приходь скоріше! – сказав батько Вовк. – О мудре Жабеня, приходь скоріше, бо ми з матір'ю вже старі.

– Приходь скоріше, мій голий синочку, – сказала мати Вовчиця. – Знай, людська дитино, я люблю тебе більше од моїх власних дітей.

– Я прийду неодмінно, – сказав Мауглі. – Прийду, щоб прикріпити шкуру Шер-Хана на Скелю Ради. Не забувайте мене! Скажіть усім у джунглях – нехай мене не забувають!

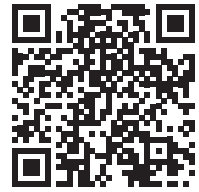
Вже заяснів світанок, коли Мауглі сам один спустився з пагорба в долину, назустріч тим дивним створінням, що звуться людьми.

«РЕПРЕСОВАНИ» ЩОДЕННИКИ. ГОЛОДОМОР 1932–1933 РОКІВ В УКРАЇНІ

(уривок із щоденника учительки Олександри Радченко, с. 40–41)

10 травня 1931 року, неділя
28 серпня 1931 року, п'ятниця
2 листопада 1931 року, середа

ГОЛОДОМОР. ПРО ЩО РОЗПОВІДАЮТЬ ПАМ'ЯТНИКИ

(Уривок статті)

У середині 2000-х років, коли постало питання про встановлення пам'ятника жертвам Голодомору в Харкові, тодішня обласна влада на чолі з Арсеном Аваковим вважала доцільним встановити його в межах міста, у Молодіжному парку. Та домовитися з чиновниками міської влади не вдалося. Тому для пам'ятника підібрали інше місце – буквально за кілометр від Харкова, за кільцевою дорогою, адміністративно це вже Дергачівський район Харківської області. Саме ця обставина радикально змінила монумент, бо в місті він міг би виглядати геть інакше.

«Коли визначилися з цим місцем, тоді, звичайно, збільшився масштаб. Спершу це був міський пам'ятник, який передбачав геть інші рішення, але він «виріс» до 6 метрів (скульптура стоїть на насипі, це ще 10 метрів, – *авт.*). Але це мій перший пам'ятник, робота над яким ішла от як треба, – емоційно говорить скульптор **Олександр Рідний**. – Був час, натхнення, можливість продумати».

Автор композиції у бронзі намагався передати відчай української родини, яка приречена на голодну смерть. Батько ще продовжує опиратися, а мати, втративши останню надію, здимає в молитві руки до неба, до них пригортаються двоє дітей.

«Образ жінки, звичайно, більш духовний. Чоловік – годувальник, він шукає причини навколо себе. Він стиснув комір у руці, в цьому і його відчай, і злість на те, що відбувається. Він наче з докором дивиться у бік Росії, але тоді всі говорили «в сторону суміжної держави»», – зазначає Олександр Рідний.

Наразі вчені дотримуються думки, що в межах нинішньої Харківщини жертвами Голодомору стали більш як мільйон людей. Дослідники продовжують працювати з архівними документами, по крихті збираючи інформацію, бо ж відомо, що така причина смерті, як «голод», – майже не вказувалася в документах, щоб приховати злочини радянської влади проти українського народу.

«В обласному архіві зберігається 36 тисяч актів про смерть за 1932 рік, майже 100 тисяч актів – за 33-й. Найбільше їх збереглося щодо Валківського, Балаклійського, Вовчанського, Куп'янського, Ізюмського районів. Але дослідники вважають, що найсильніше постраждали південні райони області, наприклад, Сахновщинський, хоча письмових підтверджень щодо нього в нас мало. З північних районів людям все-таки вдавалося виїхати до інших регіонів чи до Росії», – говорить один із редакторів серії «Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 років в Україні. Харківська область» **Ігор Шуйський**.

Найбільше підтверджених жертв – серед дітей і людей похилого віку. В документах 1934-го року вказано, що багато дітей померли «від шлункових захворювань».

(За Юлією Байрачною, Іриною Чурицею, Людмилою Блик, Сергієм Ханіним. Укрінформ. Джерело: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2823432-golodomor-pro-so-rozprovidaut-pamatniki.html>).

Оксана Данилевська

ЧЕРВОНА МІТЛА

– Тату, а хто ті чужі люди, що наїхали до нашого села? – ледь чутно шепотів Василько, смикаючи батька за руку. – Бабуня казали, що прилетіли вони на червоній мітлі й вимітатимуть нею наш хліб.

Батько мовчав. Навколо було тихо й моторошно. Хлопчик, пам'ятаючи батькове застереження, не наважувався спитати ще раз. І собі замовк. Так, обминаючи стежки, через чагарі й вибалки дісталися вони старого лісу. Проте й тут треба було пильнувати. Бо, як і в полі, можна натрапити на озброєного сторожа: береже від народу всенародну власність. Василько бачив таких охоронців. Одразу за селом, де раніше був і їхній наділ, починався колгоспний лан. Якраз біля їхнього колишнього поля височів грубезний дуб. Та то раніше він був просто дубом, що давав перепочинок від спеки натомленим жниварям. Тепер він став сторожовою вежею. Лихі дядьки, що наїхали бозна-звідки, влаштували в зеленому верховітті засідку, з якої спостерігали за полем: чи не йде часом хтось збирати недозбирані колоски. Коли ж з'явиться поблизу чи старий, чи малий – починають, регочучи, стріляти з рушниць.

Світало. Деревя, скинувши останнє листя, кістлявими руками торкалися холодного неба.

– Оце вже й зима, – тихо та якось сумно проговорив батько. – Як же ви без мене перезимуєте?

- А ви не їдьте, тату, – озвався Василько.
- Не можна, сину. Ти ж бачиш, що в селі коїться. Врожай забрали, та люди кажуть, що буде ще гірше: вимітатимуть усе, аби виконати план.
- А що то за план?
- Бог його святий знає. Тільки чув, що говорять оті активісти: «Куркуль, давай план державі!»
- А ми хіба куркулі?
- Зроду не були, а тепер стали. Де тим куркулям на нашому безземеллі взятися. Але ж викинули твого дядька Степана, маминого брата, з хати. Й сказали – куркуль. А той куркуль має десятеро дітей і сам аж чорний од каторжної роботи. Ет! – батько з серцем вдарив палицею об землю. – Чи є десь правда на світі?
- Тату, а в школі кажуть, що в колгоспі не буде куркулів і не буде бідних.
- А хто ж буде? Старці? Цілий рік працювали люди на той колгосп, заробляли трудодні, що на них обіцяли давати зерно. Де ж той хліб? І з чим зимувати «не-куркулям» і «небідним» колгоспникам? Ще й сніг не випав, а колгоспниця тітка Одарка бігає позичати в сусідів борошно, бо нема чим дітей годувати. Ех, колгосп... Ну от і прийшли.

Батько озирнувся. Підійшов до дуплястого напівзгорілого дерева.

- Ось вона – лісова комора. Дивись, бережи її, Васильку. У ній – ваш порятунок. Небагато тут харчів: мішечок пшона й пів мішка гречки. Та як буде сутужно – знадобиться й це. Більшого я не міг вигадати, щоб подбати про вас. Хіба ж думалося, що цими мозолястими руками, – батько гірко всміхнувся, – доведеться ховати зароблене. Залишаєшся, сину, за старшого. Допмагай мамі й піклуйся про сестричок.

Василько пригорнувся до батька. По щоках в обох текли сльози. Чи побачать-ся ще?

Раптом десь хруснула гілка. За мить – знову шурхіт. А далі – загавкав собака, почулися голоси: «Шукай-но тих куркульських злодіїв». Регіт. Постріл. Залементував пес. Іще й іще постріли. І на галявині, заходячись гавкотом, опинився головний колгоспний сторож, чорний, мов тільки-но з пекла, вовкодав Полкан.

Василькові здалося, що пес от-от вхопить його за горло й розірве на шматочки. Не пам'ятаючи себе зі страху, він голосно скрикнув. Коли отямився, батько тримав його на руках, міцно притиснувши до себе. Просто перед ними стояв сільський активіст Федько. А з ним два широкоплечі зайди з рушницями. Всі троє реготали.

– Що це ти, Петре, так рано робиш у лісі? – хитро всміхаючись, поцікавився Федько й підійшов до дуплястого дерева. У руках активіст тримав довгу металеву палицю з загостреним кінцем – щуп. Подейкували, що позичив того щупа Федькові сам дідько, бо не було в селі такої схованки, якої не викрило б його лихо-звісне знаряддя. Штрикав ним Федько наосліп під стріху, у копиці торішньої соломи, у купи гною – і скрізь знаходив прихований селянами харч. Тепер цей щуп порпав затрушене листям дупло.

– Є! – переможно гукав активіст до своїх помічників, що вже взяли під варту батька із сином. – Не втаїш од більшовицького ока! Опівдні заарештованих під прицілом гвинтівки привели до села. У дворі сільради хлопчик востаннє поцілував батька.

Наступного дня він прибігав туди із сестричками, щоб і вони попрощалися з татусем, якого оті зайди назвали ворогом народу. Але Федько-активіст прогнав дітей, пригрозивши спустити Полкана.

...Сипався перший сніг. Був грудень 1932 р. По селах мела червона мітла, за якою надходили голод і смерть.

Голодомор

7 серпня 1932 року з легкої руки Йосипа Сталіна був підписаний кривавий, жорстокий, репресивний закон, який не мав прецедентів у світовій історії, котрий і став першим кроком до Голодомору в Україні.

Його назвали в народі «Закон про п'ять колосків» через те, що навіть за кілька колосків, узятих з поля, покаранням міг бути смертельний вирок як для дорослого, так і для дитини.

Офіційна ж назва документу – закон «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів і кооперації за зміцнення суспільної (соціалістичної) власності».

Зокрема, цим законом передбачалося покарання за розкрадання колгоспного майна у вигляді розстрілу.

Для порівняння: за тодішнім законодавством навіть навмисне убивство каралося ув'язненням до 10 років, а за крадіжку чужого майна присуджували три місяці примусових робіт.

Аналіз 20 тисяч справ показує, що серед засуджених було 83% колгоспників і селян-одноосібників і лише 15% – «кулацьких елементів». Отже, цей закон було спрямовано проти селян, котрі, рятуючи дітей від голодної смерті, змушені були нести додому з поля кілограм чи два зерна, ними ж вищого.

На літо 1933 року за цим законом було засуджено 150 тис. осіб. Зокрема, карали дітей, які намагалися знайти хоч якусь їжу.

Населення опинилося в замкненому колі: з одного боку діяли плани хлібоздачі, які часто були нереальними і прирікали селян на голодну смерть, з іншого – будь-які спроби врятуватися від неї блокувалися відбиранням усього їстівного (за невиконання хлібоздачі) та вказаним законом.

«Закон про п'ять колосків» став важливим інструментом забезпечення успіху хлібозаготівельної кампанії, а для України – Сталін 7 серпня 1932 року фактично підписав смертний вирок мільйонам українських селян...

За Віктором Ющенком

Зоряна Живка

АНГЕЛ НА ЙМЕННЯ ГРУШКА

*Голодному – кожда страва добра.
(Народна мудрість)*

В то важко повірити, але...

Своїй появі на світ Божий я завдячую старій груші. Отій старій груші, що стоїть майже на межі з сусідським городом, між малиною та дровітньою, за літньою кухнею. А якогось року на одній з її товстенних гілок в мене була гойдалка, аж доки наступної весни малинові зарості не обступили і грушу, і дровітню з усібіч.

Добре пам'ятаю її ще з дитинства: чорні гілки, схожі на розчепірені пальці казкової потвори, товстезний вузлуватий стовбур... Особливо страшно було проходити повз грушу ввечері – пізньої осені чи навесні, коли голе віття ворушилося на вітрі, мов крила дракона. Дуже рідко в тих гілках зависав ліхтарик-місяць або зорі, частіше за них чіплялися темні кошлаті хмари, які несли негоду. Лиха груша.

Вона ніколи не родила. Мені було дуже дивно, чому це геть нікому не потрібне дерево не зрубають. Ні краси, ні плоду – жодної користі. Навіть мотузку для білизни об неї не виходило зачепити.

Щороку навесні вкривалася рясним білим цвітом, наче до вінця наречена... Над нею гули бджоли з дідової пасіки. Ця груша зацвітала найпершою – відразу за морелями. Але ніколи не родила. Щороку, наприкінці серпня, я шукала хоч найменшеньку, найпоганшу, найтерпкішу – хоч би однісіньку грушку, тільки покуштувати. Шукала – і не знаходила. Вже давно достигали бери й лимонки, і солодкі дички-гнилички у дворі нашої сусідки. А та стара груша стояла безплідна, вкрита темнозеленим із золотою сивиною листом. Я сердилася на неї. Проте груша мовчала.

***

З найперших моїх дитячих споминів золотою ниткою простують пахощі свіжого хліба. Духмяний, неповторний запах щойно спеченого хліба. Солодкий? Терпкий? Він чарівною хмарою розлітався по всьому обійстю й виманював мене навіть з найцікавішої забавки. Вломити хрумку скоринку. Відчути кінчиками пальців пружну силу хлібного тіла – допіру з вогню, він ще палав тією неземною міццю святої (чарівної?) стихії. А зрідка, як небувала розкіш мені діставалася гаряча, натерта салом перепічка. Мені так смакував той гарячий свіжий хліб, але бабуся завжди чомусь не дозволяла поласувати ним досхочу, казала: «Не їж свіжого тіста – живіт заболить! Завтра накуштуєшся». Але наступного дня з таємниче-чарівного хліб ставав просто хлібом і мені його вже так не кортіло. Справжній домашній хліб бабуся пекла зрідка, частіше ходили купувати до лавки, зате коржами до молока чи мнишиками балувала мене частенько.

Але я не любила їсти. І снідати, й обідати, й вечеряти видавалося мені непосильною працею. Тільки в доброму гурті вдавалося мені впоратися з тарілкою борщу без сліз. Або ще з дідом чи сестрою наввипередки. Здавалося, я ніколи не була голодна.

Ми ніколи не викидали їжі. Чомусь ніколи. І тато, і мама, й обидві бабусі, й обидва дідусі, і навіть всі тітки одностайно мені повторювали, що залишати в тарілці недоїдки – гріх. Не хочеш крізь силу доїдати – не бери наступного разу стільки. Більше того, кожен зачерствілий, запліснявілий краєць і мама, й тітки збирали до мішечка, щоб завезти в село на гостинець корові – щоб добріше молоко давала. Корова дуже тішилася з того гостинця, трепетно-лоскітно брала кожен шматочок своїми м'якими губами, а потім торкалася долоні жорстким, як тертушка, язиком. Аби опісля дати щонайсмачніше в світі молоко.

Всі якось дивно шанували той хліб. Варто було впустити кусник на землю, як чулося: «Підійми, поцілуй...»

Пахощі домашнього хліба, польового зела від усіх недуг, молока, «свинячої» бараболі з баняка... Так смачно було зцупти ту «не твою» гарячу картоплинку й, обпікаючи пальці, обібрати лушпиння – вона смакувала зовсім не так, як звичайна, людська, картопля на вечерю.

Пахощі родючої, чорномасної, ситої землі навесні, коли тільки-но сходив сніг і зацвітала сонячна мати-й-мачуха, випускала котики верба, кучерявилася молада, ще не жалька кропива. Ми з бабусею тоді ходили у яр нарвати тієї кропиви та пшінки коло ручая на найсмачніший у світі зелений борщ.

Пахощі гарбузового насіння, сушених яблук і груш, розстелених на печі восени... Тільки з тієї груші мені так і не вдалося покуштувати жодної, навіть найменшенької грушки.

Я дивувалася. «Усі ж дерева на кутку родять!» Я сердилася. «От капосна!» Я просила. «Ну, будь ласочка...»

Але груша мовчала.

***

Бабуся чомусь не знала казок... Бабуся знала все на світі: як варити чарівну кашу, що від неї діти ростуть швидко-швидко; де шукати опеньки; як робити ляльку з кукурудзяного качана; де ховається чорна ворона, котра краде криниці, коли діти не хочуть вмиватись; як вгадати годину й негодую; чому одну бабу-сусідку звать Ковбаскою, а іншу Гарбузкою, й чому не можна говорити поганих слів (бо язик стане довгий і чорний, наче вуж!); де живуть ангели; як плести вінок, а як корону... Бабуся знала все на світі. Крім казок. Не знала – та й годі. А я того вечора ніяк не хотіла засинати без казки. Врешті не витримала й вигукнула:

– Ну то прочитайте! Мама ж книжку лишила!

Але бабуся відповіла зовсім дивно:

– Та я, дитинко, не вмю читати...

Я завмерла. То була якась зовсім несусвітна річ – **БАБУСЯ НЕ ВМІЛА ЧИТАТИ!**

– Бабусю, так не буває, щоб людина не вміла читати! Усі вмюють читати! Навіть я.

– А я от не вмю...

– Хіба вас мама не вчила читати?

– І мати моя теж неписьменні були.

– Ну а школа? До школи ж ви мали ходити! Всі діти ходять до школи! Я вже теж ходжу. Ось зараз я ходжу в перший клас... А наступної осені піду в другий клас. Потім у третій. А коли я провчуся у школі стільки, як сестричка, то піду в університет і буде в мене не одна вчителька, а десять професорів, і ота-акенні товсті книжки, – мовила я.

Бабуся лагідно всміхнулася.

– Моя розумничко! Вчися, доню, вчися... То велика Божа ласка... Я теж хотіла вчитись... – бабуся промовила то так тихо і якимось печально, що мені захотілося її пожалувати. Пожалувати саме так, як вона мене жалувала, коли я забивала коліно чи обдряпувалася в малині. А ще мені трохи від серця відлягло, коли бабуся сказала те «я теж хотіла вчитись», бо я була вже злякалась, що моя найкраща в світі, найлюбіша бабуся могла – страшно подумати! – прогулювати школу.

– Бабусю, а чого ви не ходили до школи?

– Та таке... Коли було мені, як оце тобі нині, сім рочків, то мати пішла записати мене до школи, але – от лихо! – чобіт в мене не було, щоб ходити. Ми тоді вбого жили, дуже бідували. З усіх кутків злидні на нас дивилися. Тато застудився й померли. Залишилися мати з нами малими. А ми з Івасем ще не помічники їм – тільки їсти давай. Як мати не старалися, не спромоглися мені на чоботи того року. Тоді вчитель і каже: «То нічого, вона ще дрібненька, хай підроссте й наступної осені прийде».

– А чого ж ви наступної осені до школи не пішли?

Бабуся закам'яніла. В її завжди теплих сонячних очах, обрамлених промінчиками зморщечок, застигла скорбота, така сива й гірка, мов полин.

Не питай, дитино... – бабуся дивилася вже не на мене, а в якусь далеку далину, далину минувшини. – Тоді прийшло на людей страшне лихо. Голод прийшов...

Від слів «прийшло лихо» я зіщулилася під ковдрою, скоцюбившись клубочком, як наші кошенята. Я уявила те Страшне Лихо – високе, сіре, кошлате – як воно прийшло в село й налякало усіх: і дітей, і дорослих, і навіть котів-собак. І люди від страху навіть школу закрили. Ух, яка страшна казка! Але слова «голод прийшов» заскочили мене несподіванкою.

– Бабусю, як це «голод прийшов»?

– Не стало, що їсти... – бабуся, здавалося, не чула мене, вона все ще вдивлялася в ту таємну далину минувшини.

– Як це «не стало, що їсти»? Хіба ви не мали поля, не мали городу? Хіба тоді не садили картоплі? Не сіяли пшениці? – я ніяк не могла зрозуміти, про що це каже бабуся.

– Садили, дитино, сіяли... І родила земля наша, рясно родила. Дай, Боже, щороку... Та прийшли лихі люди й усе забрали, до зернини забрали. А тоді прийшов голод.

– Й у вас не було хліба?

– Не було хліба...

Я дивилася на бабуся широко розплющеними очима і ніяк не могла зрозуміти: як це можна, щоб у дітей не було хліба. Можна жити без шоколаду, хоча й тяжко, можна протриматися без бананів і помаранчів... Але без хліба? Бабуся раптом подивилася на мене:

– Ой дитино! Що це я, стара, тобі проти ночі розказую... Прости, Господи! Оце розговорила мене... Спи вже, спи.

Бабуся поцілувала мене та пішла й собі стелити до сну, молитись... Дідусь давно вже спав у сусідній світлиці. Клубочком у моїх ногах скрутилась киця. А я лежала, згорнувшись під ковдрою і мріяла, що колись винайду машину часу й на всі гроші куплю в лавці хліба, свіжого, теплого хліба, чорного й білого, й віднесу тим людям, що жили, коли моя бабуся була дівчинкою.

***

Наступного ранку я без жодної суперечки з'їла свою тарілку каші. Здивований дідो тільки гмикнув. З одного боку, мені тепер здавалося нечемним вередувати над тарілкою – я знала про Страшне Лихо й це було ніби посвячення до якоїсь святої таємниці. А крім того, я дуже хотіла підлабузнитися до бабусі, щоб випитати в неї щонайбільше про далекі часи її дитинства, тож починати день із вередування над тарілкою було вкрай недоцільно.

Бабуся мила посуд. Я тихенько вместилася коло неї на стільчику.

– Бабусю, розкажіть мені про голод...

– Знайшла, що питати! – з докором похитала головою бабуся.

Набравши щонайдорослішого виразу обличчя, я виструнчилася та промовила: – Я маю знати, як жила моя бабуся, коли була дівчинкою. Адже колись у мене теж будуть діти й вони спитають: «А що ти знаєш про свою бабуся?» Так каже наша вчителька. Вона весь час повторює, що маємо розпитувати старших, як жилося раніше. Це називається «історія Батьківщини»!

Бабуся здивувалася. Завагалась. Мовчала й мила тарілки. Бабуся міркувала, чи варто довіряти мені таїну горя. А я стояла поруч і вичікувально дивилася на неї.

Тоді вона почала оповідати. Я знову сіла на стільчик і завмерла.

– Наші люди завжди любили землю. Любили ходити коло землі – орати, сіяти, плекати, чекати, збирати збіжжя. Земля в нас щедра, родюча: трудись біля неї – і вона віддячить. У нас у селі хазяйновиті люди були, гріх нарікати на ледарів. Майже в кожного корівчина була, а в декого й по дві-три, ще й волів пара або конячка. А садки – кучеряві, як віночок, круг хати. Та захотіли лихі люди забрати в наших людей землю. Спершу ввели великий податок на садки – за кожне дерево мусив господар платити до державної скарбниці. Та люди не мали таких коштів – цілий рік треба було працювати, щоб заплатити за такий садок, як оце в нас нині. Хто не міг платити, то до нього приходили й вирубали дерева круг хати – і яблуні, й груші, й сливи...

– І в нас вирубали?

– І в нас. Усе, крім однієї груші-дички, бо побачили, що вона не родюча. Тому й лишили. ...Заплакали люди – сумно без садка біля хати, голо. Не біліє весна квітом. Не пахне літо яблуками. Нема тепер дітям ласощів. Але жити можна – то треба жити... сіяти хліб, саджати бараболю, городину, порати худобу. А наступного року ввели великий податок на корів і коней, на свиней і курок. Хто не міг заплатити – приходили й забирали скотину. Тяжко стало – ні молочка, ні яєчка. Сухий хлібець і пісна картопля. Але треба далі працювати, біля землі ходити. А тоді... Була якраз осінь, як оце зараз, прийшли «буксіри» – це такі ледацюги були, що не хотіли коло землі трудитися – й почали в людей забирати й зерно, й картоплю. Все-все. Казали, то державі треба. А ви, люди, живіть чим хочете. А як бажаєте мати миску баланди, то ходіть робити у колгосп. Забрали все-все – й вивезли. Й не стало чого їсти. Почали люди мерти від голоду. І старі, й молоді, й діти... Було в селі пів тисячі дворів, а за рік лишилося хіба з двісті. Так люди мерли, що й ховати не було кому. Їздила від колгоспу підвода та збирала покійників по дворах, кидали їх до рову глибокого, одного на всіх, і присипали трохи землею, а наступного дня знову кидали до нього мерлих. А бувало й ще живих із мертвими ховали... Страшно. Усі, хто той тридцять третій пережив, наступного року до колгоспу записалися. А хто не записався, того на чужину вислали, на північ. І назвали куркулями.

– Бабусю, а як ви пережили той «тридцять третій»? – я не зрозуміла, що тридцять третій, то просто 1933 рік, один звичайний рік у ланцюгу століття. Мені здалося, що то якась особлива назва для голодного року й це містичне число ніби вкарбувалося в моїй голові вже назавжди. – Це ж не можна цілий рік нічого не їсти... День можна, два. Тьоті, як операцію робили, то вона три дні не їла. Але цілий рік не їсти не можна.

– Що ми, дитинко, їли?.. – бабуся зітхнула. Її погляд знову блукав у далині десятиліть. – Як забирали зерно, то все забрали – і пшеницю, й овес, і ячмінь. Навіть те, що на насіння було – забрали. І картоплю – всю чисто. Лихі ті «буксіри» були. І якби ще чужі нелюди, а то свої ж, односельці. Навіть квасолі вузлик забрали. Хіба совєцькій державі той вузлик треба був? Певне, що собі... Але чогось торбу з маком лишили. А того літа, в 32-му, дуже мак уродив. Ото кажуть: сім год мак не родив – і голоду не було, а того літа такий багатий уродив, що й диво. А голод прийшов. ...То ж мати цілу велику торбу маку навіяла. І чогось «буксіри» той мак не забрали. А ще ми якраз щойно кукурудзу були перелушили та ще качани не викинули. То зерно, звісно, забрали... але мати терла ті качани і з них робила коржики. А ще тоді вродила цибуля. То ми пекли її в жару, в попелі.

Але найбільше нас виручила грушка-дичка. Ох та грушка! Ангел Божий, а не грушка! Не було на ній грушок роки зо два перед тим, а тої чорної осені вона зродила так рясно, як ніколи в світі – цілий мішок мати насушили. І були ті груші дрібнесенькі, як біб, а солодкі-солодкі, наче мед. І це стільки грушок і цибулі було в нас знову тільки в 46-му, коли після війни теж голод був... Ото мати візьме, та потре тих грушок на муку, та додасть маку, та кукурудзиння, та насмажить млинчиків. А навесні в ті дні, що ходила до колгоспу, за день роботи приносила жменю дерті чи макухи, а ми з Івасем теж не гуляли – за день нашукємо якоїсь кропиви та пшінки, та лободи, то й маємо увечері кашу таку зелену. І так оце рік протрималися, що й навіть не попухли. А далі трохи легше стало.

– Бабусю, а це тільки в нашому селі такий голод був?

– Та де ж, дитино, тільки в нашому! По всій Україні... Немає такого села, щоб він не зачепив. Це в нас тільки половини дворів не стало, та ще хутір пропав... А є такі села, де до душі вимерло.

– І всі-всі люди бідували, як оце ви?

– Ой, мала, бідували ще гірше... В нас же якась цибуля лишилась, і маку торба, а головне, грушки. Цілий мішок. А в декого й того не було. Проте... Жив у нас через яр чоловік один. То колись моя мати з його жінкою дружили. Мати ж моя, прабаба твоя, ткалею була – на пів села ткала. Ото буває, як занесе вона тій сусідці полотно, то та і заплатить, і якогось коржа нам з Івасем на гостинчик передасть, жаліла нас, сиріт. А чоловік її партійний був і, як колгосп робили, то в коморі працював. То ж у них на столі завжди достаток був – і хліб, і до хліба. Дізнався він якось, що його жінка сусідці потай шматок вділила й насварився дуже. Більше нам ніяких гостинчиків не перепадало. І навіть тієї осені, як усе в людей забирали, то його хату обійшли – бо він колгоспний, та ще й начальство. Тож коли усі вже голодували, у них іще хліб на столі був. А на весну вивезли з села все зерно... то і йому також урвалося. Похворіли в нього діти, не звиклі їсти колгоспну юшку з бур'яну та дерті. А йому з горя кров у голову вдарила. Прибіг він якось до матері, увірвався в хату, схопив її за свитку й трясє: «Скажи, відьмо, чого в тебе діти вже скільки місяців хліба не нюхали й живі-здорові, а мої попухли й лежать колодами?» Ми на печі принишкли – страшно: дядько, мов той ведмідь у кожусі, а мати худа, зморена, в латаній свитині. Мати стала, ставно так, аж виросла наче, подивилася йому в очі та й каже: «Бо мене Бог на світі держить! Бог і правда!» І він якось ізнишк тоді, ніби й поменшав, розвернувся та мовчки пішов... Проте змилювався тоді над ним Господь, одужали його діти, – оте «Бог і правда!» навіки закарбувалося в моєму серці.

Вже давно був перемитий посуд. Я допомгла бабусі перетерти його та сховати в мисник.

– Отаке воно, дитино, було в світі, як я малою була. Не дай, Боже, нікому! Тож ти шануйся! І хлібець святий шануй – бо він дар Божий.

Того дня я мала багато роботи: наче білочка, збирала горіхи, що натрусив за ніч вітер, разом із дідом різала гарбузи – вибирали насіння, а решту кришили корові й телятку, палили бур'яни на городі, а потім ще й варили свинячу картоплю. Натомилася. Але все ж увечері, коли бабуся мене помила та вже постелила спати, я дістала книжку казок і мовила:

– Бабусю, як ви у школу не ходили, а я ходжу, то давайте я вам почитаю казочку перед сном, – і раптом заплакала. Цілий день не плакала, а от увечері, коли вклататися, взяла й заплакала. Так мені стало шкода моєї маленької бабусі, і її братика, що давно-давно загинув на війні, і прабабці-ткалі, котрої я теж ніколи не бачила, проте вона лишила по собі домоткані рядна та строкаті доріжки... Й усіх-усіх покривджених, замучених, закатованих, заморених... – Я тут казку знайшла про панну і золоту грушку. Там ще була лиха відьма, що спершу забрала в панни хату, потім зарізала корову, що панну гляділа, а потім хотіла зрубати стару грушу... Але все добре скінчилося – панну сам князь посватав...

***

Минуло десять років. Знову осінь золотою панею ходила по світу. Приїхали в село.

У хаті й досі пахло бабусиною любов'ю. Пахло піччю й чеканням. І зелом, і сушкою. На столі стояла банка молока – купленого в сусідки. Городами пливли гіркуваті дими від спаленого картоплиння. Вже пів року, як бабуся пішла. Пішла до Бога. Ніби на хвильку вийшла до сусідки потеревенити. Тому в хаті й обійсті досі пахло бабусею. І дитинством.

Але й дитинство теж пішло. Я вже була студентка. Студентка університету.

В мене десять професорів і ота-акенні товстючі книжки. Приїхала в село не на канікули – у свою першу наукову експедицію. Завідувач кафедри історії мобілізував добровільних помічників, які збирали б свідчення людей, що пережили Голодомор. Зранку з нотатником я обійшла усіх старших людей на селі... «Мені б журналістський диктофон! Ох...» Розшифровувати записи малася наступного дня. Бо по обіді ми з мамою ще поралися в садку – збирали останні зимові груші. Обривали їх з дерева, складали в ящики й ховали в погріб, а там вони достигнуть. І будуть солодкі й соковиті, з ніжно-рожевою м'якоттю. Усі мої друзі чекають на грудень, коли я пригощатиму їх нашими грушками. Таких грушок немає ніде в цілому світі – їх щепив мій покійний дід, давно-давно, ще як мама малою була.

Ми вже верталися до хати. Зупинились на хвильку біля дровітні. Вітерець, легким порухом крила, обсипав нас дощем із золотих червінців. В цієї старої груші-дички, що в малиннику, листочки схожі на дрібні монетки. Але жодної груші. Я зітхнула:

– Все життя мрію покуштувати хоч найменшеньку гниличку з цієї груші... А вона ніяк не вродить.

– Та... – й собі зітхнула мама, – я теж ніколи не бачила з неї грушок. Аж не віриться, що тоді, в 32-му вона врятувала нашій родині життя. Тоді моя баба насушила з неї цілий мішок, дрібних, як біб, та солодких, як мед...

Вітер знову кинув на нас жменю золота. Мама ввійшла до кухні. А я все ще стояла, завмерши. Згадала дитинство. Перші шкільні канікули. Перехрестившись, вклонилася в бік старої груші. Крізь чорні корчуваті гілки виднілося небо – вже багато червінців обтрисив із груші осінній вітер. І раптом помітила, що те чорне вузлувате віття дуже схоже на стружені руки моєї любої бабусі. А ще на крила. Крила скорботного ангела.

МІЙ ДІДУСЬ БУВ ЧЕРЕШНЕЮ

Після бабчиної смерті дідусь Оттавіано й далі жив там, де завжди, та обробляв город. Курей, утім, він більше не тримав: одного дня половив їх, пов'язав, поскладав до кошиків і відвіз у село до того самого різника. Так у нього залишилася тільки Альфонсина з гусенятами, які тим часом уже добре підросли. Коли ми приїздили до нього, а це бувало майже щотижня, то на подвір'ї він був, у домі чи на городі, за ним завжди й повсюди ходила Альфонсина зі своїм виводком. Коли я її кликав, вона до мене приходила, але варто було їй помітити, що дідусь кудись іде, як вона тут-таки поверталася і бігла за ним, б'ючи крилами і гелґочучи, а вся її малеча квапилася слідом за нею.

Словом, якщо я хотів бути з ними, то мусив прилаштовуватися до їхнього гурту, і так усі разом ми вирушали на город.

Город у дідуся був дуже великий, бо для нього, як і для його батька Вінченцо, а ще раніше – для діда Джованні, городництво було основним заняттям, тобто він вирощував усяку-різну городину, продавав її і з того жив. Починався дідусів город відразу за домом, точніше – за огорожею курника, і тягнувся з одного боку до річки, а з іншого – до дороги, що вела до села. Город цей був дуже гарний; на ньому панував такий лад, що він скидався радше на доглянутий сад. З боку річки дідусь висадив ряд яблунь, а в глибині влаштував невеличкий виноградник; усе ж решта ділилося на безліч смуг правильної форми, між якими було прокладено вузькі ривчачки для зрошування.

Кожну смужку землі він обробляв інакше, залежно від пори року і від того, що там росло, а рости там могло багато всього: морква, різні види салати, капуста,

картопля, цибуля ... словом, всіляка городина. Десь дідусь сіяв і поливав, а десь уже збирав урожай, і так цілий рік. Якщо йти посередині, то видно було, що зовсім порожнім город не буває ніколи. Але найгарніше він виглядав навесні, коли цвіли яблуні, прокльовувалася на грядках городина, а черешня Феліція ціла вкривалася білим цвітом.

Черешня стояла в куті городу, між дорогою і подвір'ям; вона сильно розрослася, і її було видно звідусіль. Дідусь, відколи залишився сам, проводив під черешнею не одну годину. Колись він приходив туди переважно зі мною, а тепер поставив під деревом крісло бабці Теодолінди і, коли вже поробив усе на городі або просто хотів перепочити, сидів собі там, заплющивши очі і не ворущачи навіть пальцем, а поруч була незмінна Альфонсина зі своїми гусенятами.

Якось я застав його під черешнею у такому-от положенні і запитав:

– Дідусю, ти помер?

Він зиркнув на мене з-під напівопущених повік, як то робили колись бабчині кури, і поманив до себе:

– Ходи сюди.

А тоді трохи посунувся, щоб дати місце. Я сів коло нього, і він одною рукою обняв мене за плечі, другою затулив мені очі і прошепотів:

– Тепер скажи, що ти бачиш.

Я відповів, що бачу тільки темряву, і він сказав:

– Послухай.

Я прислухався і почув якесь тихесеньке попискування; потім угорі між листям щось зашаруділо.

– Там мають гніздо синички. Бачиш, як мама годує своїх малят?

Бачити я не бачив нічого, але чув, як синичка тріпоче крилами, а пізніше подали голос пташенята. Як же вони розщебеталися!

– Вона їх годує, – пояснював дідусь. – О, послухай ще.

Почулося якесь інтенсивне гудіння.

– Це повертаються до вулика бджоли. Вони облетіли чимало квітів, насмокталися нектару і тепер летять додому з повними животами. Бачиш?

Я знову прислухався і майже побачив їх, тих бідолашних бджіл; животи у них були такі великі, що вони ледь летіли.

Тоді дідусь забрав руку у мене з очей і спитав:

– Зрозумів? Якщо слухати уважно і зосередитися, то можна побачити купу всякої всячини – так, ніби очі в тебе відкриті. А зараз послухай, як дихає черешня.

Я заплющив очі, і в обличчя мені війнув ледь відчутний вітерець; усі до одного листочки черешневого дерева легесенько ворушилися.

– Це правда, дідусю, – сказав я. – Феліція дихає.

Дідусь погладив мене по голові і ще трохи посидів без руху; я дивився на нього і бачив, що він посміхається.

Тепер, думаючи про дідуся Оттавіано, я завжди пригадую собі і той день, коли він навчив мене слухати, як дихають дерева.

У травні дідусь Оттавіано приїхав до нас на мій шостий день народження. Всі знали, що в місті він почувується зовсім не затишно, і згадували, як вони з бабцею Теодоліндою приїжджали до нас удвох, тож мама сказала йому по телефону, що їхати необов'язково, бо справжнього свята ми все одно не влаштуємо.

– Тільки торт – і все.

– То й ліпше, – відповів він, – без Лінди мені якось не до гулянок.

Приїхав він якраз на обід своїм пікапом – такими машинами селяни зазвичай возять овочі й фрукти; у кузові, як завжди, було повно всякої всячини для нас і

для дідуся Луїджі з бабцею Антоньеттою. Коли дідусеві треба було кудись поїхати, він мав на вибір два транспортні засоби: пікап і велосипед. Пікапом дідусь користувався, коли відвозив у село городину і курей або вибирався до міста, а в усіх інших випадках завжди їздив велосипедом. Легковика він купувати не хотів, хоч мама постійно на цьому наполягала і дратувалася. Одного разу під час суперечки вона навіть сказала: «Подумай, як я виглядаю перед своїми сєвєрами!»

«О, то панство задирає носа? – зневажливо засміявся дідусь. – Тільки-от коли я привожу їм свіжу городину і яйця, вони чомусь не комизяться! – Мама вся почервоніла. – Викинь собі з голови цю ідею. Машини я не купуватиму: вона мені непотрібна! Або ви приймаєте мене таким, яким я є, або не приймаєте взагалі!»

Відтоді мама більше про купівлю легковика не згадувала, і дідусь далі всюди їздив своїм пікапом, який був щонайменше його однолітком, а може, й мав на кілька літ більше.

Отже, на мій день народження дідусь приїхав із двома кошиками: в одному було повно всякої городини, а в другому сиділа Альфонсина зі своїми гусенятами.

– Не хотіли залишатися самі, то довелося їм примусом їхати зі мною, – пояснив він бабці Антоньєтті, яка окинула його дивним поглядом. І підморгнув мені.

Обід минув добре. Альфонсина поводитися так чемно і пристойно, що навіть бабця Антоньєтта визнала: вона зовсім не сподівалася, що гуси можуть бути такі розумні й цивілізовані.

Бабця так і сказала: «цивілізовані», і дідусь задоволено розсміявся.

– Ех, якби таких гусей, як ця, та побільше! Це, звісно, між нами кажучи, синьйоро Антоньєтто, ви ж мене розумієте...

– Тату! – вигукнула мама, стурбовано зиркнувши на бабцю.

– Ну, а що я такого сказав? – боронився дідусь. – Послухай-но краще сюди... я приїхав ще й для того, щоб дещо вам запропонувати. Для Тоніно це останній рік свободи, наступного він уже піде до школи і тоді... тільки ми його і бачили! А тепер дивіться... тут стає спекотно, ти зайнята на тій своїй клятій роботі, про твого чоловіка й говорити нічого... Ради Бога, дай мені докінчити, я ж чисту правду кажу. Наскільки вже твоя мати... але вона належала до іншої доби. Отже, ви цілий день на роботі, а дитина тим часом сидить тут у чотирьох стінах...

– Ну що ти таке кажеш, тату! Йому ж подобається ходити в садок...

На маму я волів не дивитися: якби так брехав я, то, напевно, тієї ж миті провалився б крізь землю!

– Нехай так, але ж тепер спека, та й уже сам кінець... Одним словом... – я вперше бачив дідуся таким збентеженим і не розумів, чому. Та вже за секунду все стало ясно. – Чому б вам не відправити його на пару тижнів до мене?

Випаливши це, дідусь заходився витирати свою тарілку шматочком хліба. Запала тиша. Дідусь усе совав хлібом по тарілці і не підводив голови.

Пропозиція виявилася настільки незвичною і несподіваною, що мені аж забило подих. Я спромігся лише вигукнути: «Дідусю!», а тоді підбіг і обняв його.

Нарешті мама заговорила.

– Але ж ти там сам і мусиш займатися городом... І дім такий великий, а без мами... Як ти даватимеш собі раду з дитиною?..

Чудово було видно, що мама великого бажання відправляти мене до дідуся не має. Насамперед тому, що тато якраз поїхав кудись по роботі, а мама страшенно боялася залишатися ночами вдома сама; далі, мабуть, через те, що, відколи я народився, вона ніколи нікуди мене від себе не відпускала і якби могла, то, напевно, приклеїла б мене до себе, як поштову марку до конверта; ну і, врешті-решт, думаю, мама просто не дуже дідусеві довіряла.

Дідуся всі мали за такого собі дивака, за трохи божевільного – всі, навіть бабця Теодолінда, яка не раз казала: «У того твого дідуся точно не всі вдома». І яка ж вона тоді була задоволена!

Тож мама нервово засовалася на стільці, а дідусь Луїджі з бабцею Антоньєттою виглядали так, ніби раптом зробилися глухі, німі і навіть трохи підсліпуваті. То вони ніби на свій лад казали: «Ми в це не втручаємося – вирішуйте самі!»

Тут дідусь нарешті відвів погляд від тарілки, і я побачив, що очі у нього якось дивно блищать.

– Я ніколи ні про що тебе не просив... – пробурмотів він.

Того ж таки вчора ми з дідусем поїхали до нього на село удвох.

Мою валізку і кошик із Альфонсиною та гусенятами поставили в кузов дідусєвого пікапа, і ми вирушили в дорогу, а мама з дідусем Луїджі і бабцею Антоньєттою махали нам з вікна так, ніби ми вибиралися щонайменше до Америки.

Потім два тижні перетворилися на цілий місяць, бо тато повернувся з відрядження зі зламаною ногою, і мамі довелося добряче коло нього побігати. Коли

мама сказала мені по телефону про татову ногу, у мене мимоволі вирвалося: «Ура!»; це її страшенно вразило, і вона відразу запитала:

– А дідусь там?

– Тут, де ж іще мені бути! – відповів він. – Твій син потратив у надійні руки, можеш бути спокійна!

Мама, ніби справдешній поліціант, влаштувала йому цілий допит, але потім таки заспокоїлася сама й дала спокій нам.

І я провів у дідуся найкращий місяць свого життя.

Перше, що спадає мені на думку, коли я пригадую ті дні – це келих із сабайоном. Щоранку дідусь готував для мене сабайон з яйцями і цукром. Я ще дрімав у ліжку, коли знизу долинав звук дідусевої збивачки: «ток-ток-ток». Тоді я починав поволі прокидатися і, чекаючи на дідуся, розважався тим, що дивився, як через щілини у віконницях до кімнати пробивається сонячне проміння, викреслюючи у повітрі золотаві смуги. Потім з подвір'я подавала голос Альфонсина, яка саме виводила на прогулянку своїх гусенят... а дідусь і далі збивав сабайон: «ток-ток-ток».

Щоб сабайон став подібний на збиті вершки, треба було пів години. Коли просто отак розповідати, то в цьому, здається, немає нічого особливого, але то була найкраща їжа до сніданку – ще й тому, що дідусь підливав туди трохи червоного вина, і тоді сабайон нагадував якийсь лікер. Одним словом, смакував він краще за фруктовий торт бабці Антоньєтти й усі мамині шоколадні пудинги.

У те літо мої батьки, дідусь із бабцею та Флопі тільки те й робили, що сварилися і сперечалися – і все це через татову зламану ногу. Тато злостився на свою ногу, бо не міг ходити; мама злостилася на тата, бо ми тепер не могли поїхати на відпочинок; дідусь з бабцею злостилися на маму, бо вона злостилася на тата.

А той придуркуватий Флопі, ледь зачувши, що хтось підвищив голос, починав гавкати і, схоже, злостився на всіх.

Словом, наш дід іноді нагадував справжнісіньку божевільну! Щоб якось по-рятуватися, я часом просто затуляв собі вуха і йшов до кімнати, а там думав про щось своє або малював.

Одного разу мама зайшла до мене, коли я малював, як ми з дідусем купаємося в річці, а до нас приїхали пожежники. Малюнок вийшов дуже класний, і навіть сліпий побачив би, що пожежники – це пожежники, а ми з дідусем – це ми з дідусем.

Але мама була знервована і заходилася допитувати мене так, що їй позаздрив би і поліціант: «Це хто? А тут хто купається? І що трапилось?»

І я, хоч і обіцяв дідусеві Оттавіано нікому про той випадок не розповідати, не зумів зберегти таємницю і все розбавив.

Отже, якось, коли стояла страшна спека, дідусь запропонував:

– Може, сходимо на річку трохи освіжитися, що скажеш?

Ця думка відразу припала мені до душі, тож як тільки дідусь поробив усе на городі, ми взяли рушники і вирушили до річки.

Як я вже казав, річка текла зовсім близенько від нашого дому; вона була не дуже широка і не дуже глибока, тож можна було навіть подумати, що то не справжня річка, а якийсь канал. Одне слово, ми з дідусем роздягнулися і в трусах залізли у воду. А тоді, доки дідусь плюскався собі й відсапувався, ніби той тюлень, я став ганятися за рибами.

Я саме був посеред річки, коли просто переді мною пропливла величенька рибина. Я кинувся за нею, але бачив, що без дідуся не дам собі ради, і закричав:

– Дідусю! Дідусю!

– Що таке, Тоніно?

– Ходи сюди!

Я замахав руками, щоб він ішов чимдуж, а сам знай пірнав з головою у воду – ану ж та рибина кудись подінеться.

– Уже йду, Тоніно! Стій там! – гукнув дідусь і стрімголов кинувся до мене.

Як на те, саме тоді берегом проїжджала на велосипеді синьйора Марія; вона пригальмувала на мить подивитися, що діється, а тоді стрілою рвонула вперед. Через п'ять хвилин на дамбі коло самої річки вигулькнула пожежна машина з увімкненою сиреною.

– Спокійно, зараз ми вам допоможемо! – крикнув хтось із пожежників.

Дідусь, кашляючи і відпльовуючись, висунув з води голову і вигукнув:

– Дякую, не треба, я вже спіймав! – і підняв угору рибину: хтозна-як він таки примудрився її вхопити.

Коли мама почула цю історію, то розреготалася так, що потім ніяк не могла спинитися.

– І що, він справді так сказав? – перепитувала вона, витираючи з очей сльози. – Ну, таке могло трапитися тільки з моїм батьком!

Врешті вона пересміялася і потім цілий день мала добрий настрій.

Проте згодом їй спало на думку, що вода в річці могла бути брудна і я міг підхопити якусь інфекцію. Щопівгодини вона питала, чи не болить у мене живіт, і коли я відповідав, що ні, виглядала майже розчарованою. А ще казала, що дідусеві таки не можна довіряти.

Та коли бабця Антоньєтта зауважила, що «в такому віці» появлятися на людях в самих трусах якось не личить, мама відразу знайшла що відповісти:

– А зовсім з'їхати з глузду через собаку «такої породи», по-вашому, личить?

Зрештою, побачивши, що зі мною все добре, мама перестала тривожитися через мій живіт і знов напосілася на тата з його ногою.

Отже, літо минуло якось дуже швидко, а восени я пішов до початкової школи. Як і передбачав дідусь, мені там не дуже сподобалося; у перші місяці заняття взагалі здавалися мені справжнісінькими тортурами. Насамперед я мав навчитися писати, і доброго в тому було зовсім мало, бо з того, що я писав, усі завжди сміялися.

Я писав: «Дідусь говорить з Альфонсиною».

– Хто така Альфонсина? – питала вчителька.

– Гуска.

І всі сміялися.

«Дідусь вилазить на черешню, як мавпа».

– Треба казати: «Дідусь спритно вилазить на черешню», – виправляла вчителька. І всі сміялися.

«Гілки у Феліції всі рожеві».

– Феліція? А хто це? Черешня?

І всі сміялися.

Врешті-решт я вже й не знав, про що маю писати, і весь час боявся, що з мене знову будуть сміятися. Мама радила: «Пиши про щось інше», але я не хотів писати про те, що мені не подобалося, і тоді вирішив до школи взагалі більше не ходити.

Якось вранці я сказав мамі, що у мене болить живіт, а коли вона не повірила, прикинувся, що мене нудить.

– О Боже, і що б це могло бути? – забідкалася вона, і я залишився вдома.

На другий день я зробив так само, а на третій мама повела мене до лікаря.

– Нічого страшного, це просто емоційна напруга. Хлопчика треба заспокоїти і підбадьорити.

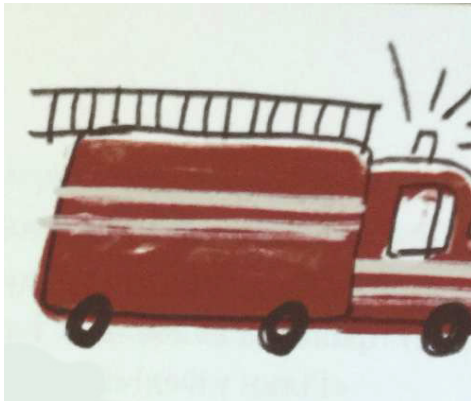
Тоді мама пішла до вчительки, щоб трохи пояснити їй ситуацію. Вчительці було дуже прикро через те, що трапилося, а ще вона сказала, що я – дитина з бурхливою, часом аж надто бурхливою фантазією...

– Послухайте, мій син нічого не вигадує, – мовила мама.

– Невже? – здивувалася вчителька. – Ви хочете сказати, що дідусь...

– О, мій батько – він такий! – вигукнула мама, гордо піднявши голову, і в ту хвилину я страшенно любив її за те що вона так сказала.

Відтоді я писав про дідуся, коли тільки хотів, а мої однокласники сміялися з мене трохи менше.

Якось – то було незадовго до Різдва, і ми саме готували у школі листівки, які мали покласти під ялинку, – біля входних дверей зчинився якийсь гамір, чути було, як сторож каже: «Туди не можна!», а інший голос відповідає йому: «Та не кажіть дурниць, це що, тюрма якась?».

Я зірвався на ноги і скрикнув:

– Це ж дідусь!

Тієї миті двері до класу відчинилися.

– Можна? – запитав той самий голос, і не встигла вчителька відкрити рота, як перед нами вже

стояв сам святий Миколай.

Я сів назад на своє місце, бо не знав, що й подумати. Тоді у мене було ще доволі туманне уявлення про те, хто ж такий той святий Миколай, а вдома ніхто не хотів як слід мені все це пояснити. Бабця Антоньєтта щороку присягалася, що випадково зустріла його десь із мішком подарунків; мама з татом, схоже, особливо цим не переймалися, але казали мені лягати спати раніше, бо інакше він не принесе жодного дарунка; а бабця Теодолінда якось пирхнула і сказала, що в ті часи, коли до дітей приходила стара фея Бефана, було краще. Тільки дідусь Оттавіано ніколи не встрявав у такі розмови, а коли я запитав, що він про це думає, відповів, що на цьому не розуміється.

– Добрий день, – привітався святий Миколай. – Проходив оце неподалік і подумав: зайду до вас, привітатися, бо ж вам цікаво зі мною познайомитися, правда?

Голос у нього був такий самісінький, як у дідуся, і я почав здогадуватися, у чому тут річ. А святий Миколай тим часом скинув з плечей і поставив на підлогу великий плетений кошик; звідти чулося якесь приглушене бурмотіння.

– Хвилинку, спочатку треба роздати подарунки, – оголосив він, зазирнувши до кошика, і став один по одному виймати звідтіля невеликі пакунки. У класі здійнявся шум і галас, бо діти відразу кинулися до нього. Святий Миколай роздав кожному по пакунку і повернувся до мене:

– А ти чому не підходиш?

Я й справді все ще сидів на своєму місці, бо трохи розгубився і не знав, як бути. Тож я підійшов до нього, і він поклав мені руку на плече.

– Діти, прошу всіх повернутися на свої місця, бо для Тоніно в мене є особливий подарунок.

І доки мої однокласники напрочуд швидко розсідалися, запхав руку до кошика і витягнув звідти Альфонсину.

– Це для Тоніно, – сказав він, передаючи її мені.

Альфонсина того дня виглядала прегарно: біле пір'я аж блищало, а довкола ший у неї був зав'язаний червоний бант. Мої однокласники, схоже, взагалі втралили дар мови, але саме тієї миті нарешті здобулася на голос учителька:

– Перепрошую, але ... хто ви такий?

– Я – дідусь Тоніно, – відповів святий Миколай, а тоді відкинув каптур і зняв штучну бороду. – Так вийшло, що я якраз приїхав до міста привезти дещо своїй доньці та й подумав собі:

«Зроблю-но Тоніно з друзями несподіванку!». Ну от, я тут – можете розпитувати мене про що завгодно.

Тоді вчителька запропонувала дідусеві сісти, а сторожу, який і далі стояв у

дверях, сказала, що все гаразд і він може йти. Дідусь сів, узяв Альфонсину до себе на коліна і заходився балакати про всяку всячину: розповідав про Феліцію і про свій город, про Альфонсину і про її гусенят, а ще – про бабцю Теодолінду. Мої однокласники слухали, затамувавши подих, а я сидів біля дідуса і почувався так, як у тому сні, коли ми з ним удвох були на черешні і він учив мене літати.

Коли задзеленчав дзвінок, ніхто не хотів іти додому, а вчителька сказала, що дідусь влаштував нам просто незабутній ранок.

Відтоді ніхто більше не сміявся з того, що я писав; навпаки, дехто з однокласників дивився на мене ледь не з заздрістю.

На Різдво дідусь приїхав до нас на обід, а оскільки він конче хотів того ж вечора повернутися додому, мама запитала, чи немає у мене часом бажання поїхати до нього.

– А ми за пару днів по тебе приїдемо.

По дідусевому обличчю видно було, що його це дуже потішило; він сказав мамі, що кращого подарунка й уявити собі не може.

Ми швиденько зібрали мої речі і поїхали, й цього разу ніхто вже не визирав у вікно, щоб помахати нам на прощання.

– Це добрий знак, – зауважив дідусь. – Значить, нам починають довіряти. Гляди, наступного разу вони ще взагалі забудуть по тебе приїхати!

Дідусь був страшенно задоволений і цілу дорогу знай співав пісеньки, які подобалися бабці Теодолінді, та розповідав, як вони з бабцею ходили на танці.

– Твоя бабця була шалено ревнива. Досить було, щоб туди прийшла якась вродлива панна, а я випадково, кажу тобі, чисто випадково зиркнув у той бік, – і Лінда перетворювалася на справжню фурію. Якось накинулася на одну дівчину і мало живцем її не з'їла!

Мені досить складно було уявити бабцю Лінду в ролі людожера: як на мене, їй набагато більше підійшла б вільна боротьба, бокс чи ще щось подібне. Я сказав про це дідусеві.

– Звісно, Тоніно, це ж просто так, задля красного слівця. Але будь певен, того разу вона була абсолютно неперевершена! Бачив би ти, яких лящів надавала твоя бабця тій бідоласі: то було стихійне лихо, не інакше!

– А що робив ти?

– Ну, я намагався їх розборонити, але ти ж знаєш, твоя бабця, коли пускалася берега...

Дідусь Оттавіано весело сміявся і час від часу похитував головою.

– Хіба тобі не прикро, що вона померла? – запитав я.

Адже я давно помітив, що тільки-но мова заходить про померлих, усі раптом серйознішають і зітхають, навіть якщо ледь знали того, про кого говорять. Дідусь же, розповідаючи про бабцю, ніколи не виглядав сумним.

– Для мене вона не померла, Тоніно. Запамятай: доки тебе хтось любить, померти неможливо.

І він знову заспівав. Так ми собі їхали, і я вже думав про літо і про все те, що ми могли б разом робити; насправді ж то був останній раз, коли я залишився в дідуса надовше.

Коли ми вже під'їжджали до дідусевого дому, я ще з дороги побачив Феліцію, всю прикрашену ліхтариками і білими стрічками; кожен ліхтарик кріпився посеред стрічки, і коли ті ліхтарики загорялися, то здавалося, що Феліцію осипав білий цвіт – ніби навесні.

– Дідусю! – закричав я. – Це просто чудо!

– Еге ж, і я так гадаю, – відказав він. – Знаєш, це коштувало мені купи грошей, і всі думали, що я вже зовсім зсунувся з глузду. Але я сказав собі: «Якщо

приїде Тоніно, треба зробити йому таку несподіванку, яку він навряд чи легко забуде». Ще я порадився з Альфонсиною: вона погодилася, що це непогана ідея. Тож я взявся до діла і... словом, як на мене, вийшло добре. Феліція, думаю, теж дуже задоволена.

Черешня тієї миті засвітилася знов, але тепер разом із ліхтариками на найвищій гілці спалахнули також великі літери, що склалися у слова: «Щасливого Різдва!».

Коли ми приїхали додому, дідусь розпалив вогонь у каміні і запитав, чи не хочу я трохи подивитися телевизор. Я сказав, що ліпше б він розповів мені казку – як колись бабця Лінда.

– Казку? – трохи спантеличено перепитав він.

– А що, хіба ти не знаєш казок?

Дідусь відповів, що, мабуть, не пригадає жодної. Йому справді було дуже прикро, я бачив це по його обличчю, а тому попросив не перейматися: якщо так, то я розповів казку сам. Тож ми підсунули поближче до вогню два крісла, посідали, і я став розповідати дідусеві казку, але невдовзі помітив, що він не ворухиться.

– Ти спиш? – запитав я.

Дідусь не відповів. Голову він трохи схилив на плече, очі заплющив і, здавалося, зовсім не дихав. «Напевно, помер, як бабця Теодолінда», – подумав я, і мене охопив страх.

Саме тієї миті дідусь раптом глибоко втягнув повітря, відкрив рот, надув щоку і захропів: «Гр-р-р ... упф ... гр-р-р...». Тоді я зручніше вмовстився у кріслі і також заснув. А зранку прокинувся у своєму ліжку і почув, що дідусь збиває на кухні сабайон.

Свята минули, і я знову пішов до школи. По суботах ми з мамою їздили до дідуся на село, а він кілька разів приїжджав до нас на обід. Словом, усе було як звичайно, бракувало тільки бабці Теодолінди, і мама казала, що чим більше минає часу, тим сильніше відчувається, що її вже немає. Як правило, таке спадало їй на думку, коли вона сердилася на бабцю Антоньєтту. Тоді, позлостившись трохи на Флопі і дідуся Луїджі, мама часто впадала в зажуру і згадувала про бабцю Лінду, яка була зовсім інакша.

У такі хвилини я й сам засмучувався і намагався її розрадити. Якось я сказав їй, що маю таке враження, наче бабця не померла, а тільки перетворилася у щось інше.

– Перетворилася? – запитала вона; голос у неї звучав трохи дивно. – У що?

– У гуску – таку, як Альфонсіна.

– Хто тобі таке сказав?

– Ніхто, але якщо бабці так подобалися гуси, то чому вона не могла перетворитися в одну з них?

Якоїсь розсудливої відповіді на це в мами не знайшлося, і вона сказала лише, що такого не може бути.

– Але чому? – не поступався я.

– Бо це неможливо, – твердо повторила вона. – Бабця на небі.

Натомість я після тривалих роздумів був упевнений: якщо ти не помираєш, бо, як сказав дідусь, тебе хтось любить, але водночас тебе не видно, то це означає, що ти перетворюєшся у щось інше. І якщо це так, то перетворюєшся ти, звісно, у те, що тобі найбільше подобалося, коли ти ще був живий. Тому бабця, ясна річ, перетворилася в гуску.

Коли ми наступної суботи приїхали до дідуся, я вирішив з ним про це поговорити. Хоч надворі було дуже холодно, він сидів собі під черешнею, бо хотів побути трохи на сонечку.

Доки мама прибирала в домі, я підсів до нього і виклав свою теорію. Дідусь слухав мовчки, дуже уважно, а коли я закінчив, погладив мене по голові.

– Знаєш, я теж думав про щось подібне. А чим у такому разі став би я? – запитав він.

Я не вагався ні секунди і відповів:

– Черешнею.

– А ти?

– Про це я ще не думав... можливо, мені сподобалося б бути пташкою. Тоді я прилітав би до тебе, щоб тобі не було самотньо... і з'їдав би всі черешеньки!

Дідусь посміхнувся, але тієї миті я помітив, що виглядає він якось втомлено, і спитав:

– Тобі недобре, дідусю?

– Та ні, все гаразд, – відказав він, підводячись, щоб повернутися в дім. – Але тут у мене скалка.

І показав собі на серце.

Через кілька днів після того, як принесли повістку, мама збудила мене рано-раненько, звеліла швидко вдягатися і сказала, що нам треба поїхати до міста – готувати план війни проти тих, хто хоче забрати в нас дідусів город.

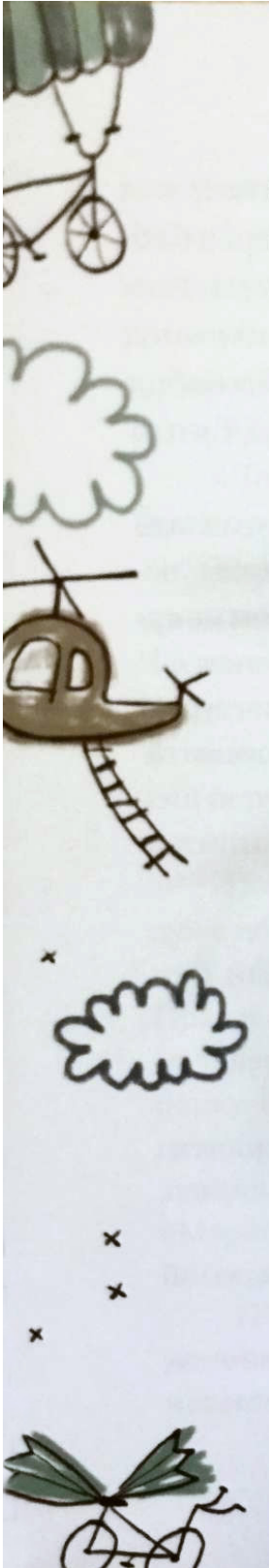
Я думав, мама хоче взяти мене з собою, щоб я їй допомагав, і запитав, як саме ми будемо воювати. Але вона відповіла, що тут я їй не допоможу, бо це не дитяча справа.

Того ранку настрої у неї був не дуже, і я вирішив не наполягати. Коли ми приїхали до дідуся Луїджі і бабці Антоньєтти, я подумав був, що мама збирається запитати поради в дідуся – він же полковник у відставці і на війнах мав би розумітися непогано. Та вона тільки хотіла залишити в них мене.

Дідусь саме виходив на першу прогулянку з Флопі.

– То що сьогодні робимо, юначе? – запитав він у мене. – Йдемо до школи чи ні?

Відколи мені виповнилося чотири роки, дідусь, зустрівшись зі мною о цій порі, завжди ставив одне й те ж запитання. Часом він заставав мене зненацька,

але переважно я вже й не звертав на це уваги, бо ж і йому не потрібна була жоднісінька відповідь. Дідусь запитував – і йшов собі далі, а Флопі мусив перебирати лапами з надзвуквою швидкістю, щоб за ним встигати.

Побачивши дідуса, мама перепинила його, сказала, що дуже поспішає, і зникла, zostавивши нас із ним на тротуарі.

– Чудово, – мовив він, – то ми собі гарненько погуляємо. Правда, Тоніно?

І негайно рушив уперед. За чверть години ми дійшли до парку і повернулися назад. Дідусь не тільки крокував вулицею з шаленою швидкістю, але й щоразу, коли Флопі пробував зупинитися і задерти лапу, шарпав за повідець і командував: «Марш!». І той так і завмирав на мить з піднятою лапою, бо йому ніколи не вдавалося довести свою справу до кінця!

Після цієї прогулянки я почав думати, що бути собакою – не така й радість, а Флопі навіть став мені якимось симпатичнішим.

Решту того ранку я страшенно нудився, і навіть школа вже здавалася мені мало не раєм. Годину ми згаяли на базарі з бабцею Антоньеттою, яка купувала городину для юшки, і з Флопі, який щосекунди зупинявся щось обнюхати і підняти лапу; година пішла на те, щоб ту городину приготувати, бо бабця Антоньетта, яка панічно боялася мікробів, все мила її і мила й ніяк не могла нарешті помити.

О першій, коли я вже просто більше не міг, зателефонував тато і запросив мене на обід. Він приніс мені піцу і смажену картоплю, а тоді заходився розпитувати про маму: як вона, як спить, чи не сумує. Тато завжди так робив, відколи вони з мамою розійшлися.

Я розповів йому, що мама не стільки сумна, скільки сердита через повістку, яку прислали дідусеві, і спробував пояснити ситуацію з судом і планом війни.

Тато відразу все збагнув і, коли з'явилася мама, запитав у неї, як усе пройшло і чи не потрібна їй допомога.

– Ні, дякую, – відповіла мама, – все в порядку.

Дорогою додому я спитався в неї, чи ми перемогли і чи можемо нарешті спати спокійно.

– Якби ж то! – сказала вона. – Судове засідання перенесли на місяць. Рішення приймуть у листопаді.

Коли я розказав про це татові, то він, замість розсердитися на маму за те, що вона йому збрехала, розсміявся і сказав, що чогось такого від неї і сподівався.

– Яка була, така й лишилася! Хоче все робити сама, як і її батько!

Віднедавна тато почав ставитися до мами якимось дивно: те, що колись його сердило, тепер, навпаки, смішило. Зі мною він поводився інакше, часом втрачав терпець, але з мамою – ніколи. Я вважав, що це несправедливо, і якимось сказав йому про це.

– Дідусь Оттавіано говорив, що не можна дозволяти жінкам витирати об нас ноги, бо тоді вони нас затопчуть.

– Не все так просто, – відповів тато. – У мами зараз важкий період, тому вона трохи нервова. Треба мати терпіння.

Ну, я старався, і навіть дуже, але це було не так уже і легко. Цілий жовтень мама не знаходила собі місця, писала мерові і в газети; відповіді не було, і вона сідала писати знов.

У школі всі знали про засідання суду і вболівали за нас. Щодня вчителька питала мене:

– Ну що, Тоніно, є якісь новини?

Я відповідав, що ні, і тоді вона казала:

– Це добрий знак, от побачиш.

З чого вчителька це бачила, я не знаю, але говорила вона так упевнено, що передавала цю впевненість і мені, і навіть трохи мамі.

Проте наприкінці листопада суддя, який мав захистити наші права, постановив, що рацію має такий мер і що муніципалітет може забрати дідусеву землю.

Мама не спала цілий тиждень, тато дзвонив до нас і дзвонив, вчителька сказала, що їй дуже прикро, а я написав у зошиті, що якби люди замість автомобілів використовували, наприклад, вертольоти або летючі велосипеди, то не було б потреби розширювати дороги і забирати чужу землю.

У той час мені нерідко снилися страшні сни, я починав кричати і прокидатися. Іноді я пам'ятав їх і переповідав мамі, іноді – ні, і ті сни були найстрашніші, бо я не міг їх позбутися. Та якось мені приснився один просто чудовий сон; то було незадовго перед тим, як суддя прийняв те рішення.

Снився мені дідусь; він гойдався на найвищій гілці черешні і махав рукою, підкликаючи мене до себе.

«Стрибай, – гукав він, – не бійся!»

Я стояв на землі і дивився на нього.

«Ну ж бо, стрибай!»

Я підстрибнув і відчув, що починаю підніматися вгору. Дідусь знай махав мені рукою, і я підносився дедалі вище й вище. То було те саме, що літати.

Потім почувся голос бабці Теодолінди, вона казала:

«Не поїжте їх усі, бо я хочу ще зварити варення».

І тоді дідусь став витягати з кишені жмені черешень і підкидати їх догори.

«Лови, – казав він, – я дам тобі скільки хочеш».

Я кидався в різні боки і перевертався через голову, щоб упіймати ті черешні, а дідусь сміявся і повторював: «Лови, лови!». Живіт у нього був великий, ніби м'яч, і тому він легко тримався у повітрі. Черешні опускалися вниз, наче парашути, і чіплялися за гілки. «Лови, лови!»

Дідусь кидав і кидав, а його живіт тим часом ніби здувався, та й сам він ставав меншим.

«Досить, дідусю, не кидай більше!»

«Не хвилюйся, Тоніно, можеш брати скільки хочеш».

Черешні й далі повільно падали вниз, а дідусь робився щораз менший та менший і врешті-решт взагалі зник з очей.

«Дідусю, де ти?» – закричав я.

«Я тут, Тоніно, тут, з тобою,» – відповів мені дідусів голос.

Зненацька я прокинувся; серце у мене калатало, але я не боявся, бо й далі чув голос дідуся, який повторював: «Я тут, Тоніно, тут, з тобою».

Мабуть, для того, щоб трохи заспокоїтися, мама вирішила, що на Різдво ми з нею поїдемо в гори, туди, де багато снігу. Тато страшенно образився, та й дідусь із бабцею, думаю, теж, адже це вперше ми мали провести Різдво не з ними. Та коли тато зателефонував мамі, вона сказала:

– Навіщо мені було розходитися з тобою, якщо я не можу навіть сама вирішити, куди їхати на канікули?

– А мій син? – запитав тато.

– Ми ж нікуди не втікаємо. Якщо хочеш, можеш приїхати до нього.

Але тато, який не любить ні холодної погоди, ні гір, сказав, що взагалі-то збирався поїхати деінде на підводне полювання. Мамі це дуже не сподобалося:

– Як, ти ж хвилину тому говорив, що Різдво без Тоніно...

Тато сказав ще щось, і мама кинула слухавку.

Коли він приїхав по мене наприкінці тижня, то вираз обличчя в нього був точнісінько такий, як у дідуся Оттавіано, коли той захворів бронхітом і лікар заборонив йому палити цигарки.

– Чого це в тебе таке обличчя? Виглядаєш, як побитий пес! – казала бабця, тоді кидала на нього ще один погляд і зітхала: – Ну, зараз, одну можеш викурити!

Вона не знала, що дідусь і так уже потай палить, сховавшись у курнику. (Якось я випадково застукав його за цим заняттям, коли прийшов туди подивитися на Альфонсининих гусенят.)

– Дідусю, але ж мама каже, що цигарки тобі шкодять!

– Ну так, аякже! Та це найкращі ліки від бронхіту! Але ти нікому не кажи, добре?

І справді, невдовзі дідусь цілковито одужав, і лікар сказав: це все тому, що він кинув палити. Тож довелося йому й далі вдавати «побитого пса» і потай курити в курнику.

Та хоч вигляд у тата й був невеселий, я дуже радів, що ми з мамою їдемо в гори. Я вперше їхав туди взимку і говорив про все, що збирався там робити. Тато відповідав: «Чудово, чудово» – і так з десятків разів, навіть тоді, коли я розповідав йому, як торік один мій однокласник, катаючись на санках, врізався в дерево і зламав ногу.

– Але ж тату!

– А, так-так! Що ти казав?

Проте й мама в горах, схоже, не надто веселилася. Вона майже весь час сиділа на сонечку і балакала з двома жінками; перша, синьйорита Ліллі, завжди мала на голові повно бігуді, а друга, синьйора Лалла, носила окуляри від сонця, подібні на мотоциклетні фари.

Коли мама про них говорила, то частенько пирхала і казала, що вислуховувати стільки різних скарг – втіха невелика. У гори ці дві пані приїхали з синами. То були дуже симпатичні хлопці, з якими я відразу ж потоваришував. Вони так відрізнялися від своїх матерів, що мама казала: їх, напевно, випадково переплутали ще у пологовому будинку.

– Уяви собі, яке це нещастя, – говорила вона, – отримати замість свого сина якогось Лілло чи Лалло!

Іноді мама сміялася і жартувала, але частіше бувала мовчазна і сумна. Якось я побачив, що вона зі сльозами на очах дивиться на різдвяну ялинку, яка стояла перед готелем.

– Ти плачеш? – запитав я.

– Ні, це від вітру.

Проте вітер того дня ані війнув; світило сонце, яке аж трохи припікало обличчя, а сніг на ялинці виблискував так, ніби та була всипана сотнями маленьких запалених ліхтариків. І мама раптом запитала:

– Пам'ятаєш, як гарно бувало, коли на Різдво ми збиралися всі разом?

Я відповів, що пам'ятаю, але не дуже добре. І пригадав торішнє Різдво в дідуся, коли він прибрав Феліцію, ніби різдвяну ялинку.

– Ніби різдвяну ялинку? – перепитала синьйора Лалла, яка саме надійшла тієї миті. – Як мило! А хто така та Феліція – ваша подруга?

– Так, – відказала мама. – Моя подруга дитинства. Вона десь такого віку, як ця ялинка. Правда, Тоніто?

– Так, але Феліція гарніша. Це черешня, – пояснив я синьйорі Лаллі, щоб було зрозуміліше.

– Черешня?! – з відразою протягнула вона. І негайно побігла до синьйори Ліллі, якій стала швидко-швидко щось торохтіти. Їй, звісно, здалося, що ми з неї підсміхаємось.

– Ну, тепер вони принаймні трохи дадуть мені спокій! – сказала мама.

І справді, наступного дня синьйора Лалла знайшла собі інший шезлонг і підсіла балакати до якоїсь іншої жінки, тож з мамою залишилася тільки синьйора Ліллі. Проте ненадовго, бо скоро ми вже поїхали додому.

Якби моя воля, то я залишився б у горах ще на рік, так весело мені там було. Але мама вишукала тисячу причин, щоб ми поїхали на кілька днів раніше.

Їй було нудно, і вона не могла вже дочекатися, коли ми нарешті поїдемо; це стало зрозуміло, коли ми заїхали до дідуся з бабцею. Мама наговорила їм цілу торбу компліментів і навіть погладила Флопі, що вже само по собі було дуже дивно. Потім на селі вона заходилася працювати на городі і разом із Еміліо сіяти всяку всячину на весну, а про рішення суду вже й не згадувала. Тож оскільки нічого не відбувалося, а в нас була купа роботи, ми зовсім про це забули.

Аж доки не настало 13 березня.

Вранці того дня, о восьмій, поліціант, якого я щодня бачив перед школою, приніс мамі якийсь папір на підпис. Одразу ж вибухнула гучна суперечка. Мама говорила: «Ми вже посіяли все на весну», а поліціант відповідав: «Такий закон»; тоді вона казала: «Це свавілля!», а він захищався: «Я тут ні до чого», і так далі. Тим часом під'їхала ще одна машина з двома чоловіками. Вони вивантажили на землю якісь кілочки і ще різні речі.

– То що, ви отак відразу й почнете? – запитала мама.

– Так, синьйоро, завтра приїдуть екскаватори, – відповів один із них. Він мав обличчя як у бобра і виглядав дуже задоволено.

– Та це ж просто ганьба! Я негайно йду до мера!

– Як хочете, синьйоро, але ж ви самі знаєте, що це нічого не дасть, – мовив поліціант. – Є рішення суду.

Потім він погладив мене по голові і сказав, що може відвезти мене до школи. Мама кивнула, а сама залишилася спостерігати за тими двома, які вирушили на дідусів город.

– Щастя, що він уже помер, – почув я ще її голос.

Цілу дорогу я думав, як мені вбити поліціанта, забрати в нього пістолет, а тоді побігти додому, щоб застрелити тих двох. Того з обличчям як у бобра – першого.

Проте доки ми доїхали до школи, я так нічого й не надумав і просидів цілий ранок мов на голках, що кілька хвилин запитуючи у свого сусіда по парті, котра година, аж доки не задзеленчав дзвоник.

Коли я прибіг додому, то побачив там тата. Він дивився, як ті ж двоє чоловіків втикають в землю кілочки.

– От лихо! – бідкалася мама. – Вони витоптали все гірше за слонів!

– У тебе заберуть тільки чверть земельної ділянки, – спробував утішити її тато.

– Але ж коли приїдуть екскаватори, вони все тут поруйнують!

Мама, звісно, мала рацію.

Наступного ранку, якраз коли ми снідали, приїхали на машині самі двоє, що й учора, а слідом за ними – два майже нові екскаватори, якими керували двоє робітників у помаранчевих комбінезонах. Мама вдавала, ніби нічого не відбувається, і снідала собі далі, але я вибіг на подвір'я.

– Ти куди?

– Екскаватори! – закричав я.

Я завжди любив машини, і вже тоді збирав різні модельки, яких у мене була ціла купа. Але бавитися модельками – це не те саме, що бачити на свої очі справжні машини. Словом, я стояв і розглядав ті екскаватори, а заодно сушив собі голову, як би то зробити так, щоб не йти сьогодні до школи і подивитися, як вони працюють. Саме про це я й думав, коли чоловік з обличчям як у бобра підкликав до себе двох у помаранчевих комбінезонах і сказав:

– Тепер ідіть он туди і зріжте дерево, а тоді будете копати далі.

Тим деревом була Феліція.

– Та це ж дідушева черешня! – запротестував я. Але, мабуть, не вголос, а лише подумки. Я так злякався, що не міг зрушити з місця, просто дивився на екскаватори і все. Тим часом робітники знову завели двигуни і натискали якісь важелі. Вони були метрів за сто від черешні, а я ще не знав що робити. Тут один екскаватор рушив і... не знаю, що зі мною трапилося, але я відчув усередині ніби якийсь поштовх.

– Мамо! – крикнув я на все горло і побіг до черешні.

Хтось закричав: «Агов, що це ти робиш?!», а тоді я почув, що мене кличе мама, але був уже на нижніх гілках.

Навіть сьогодні я не можу пояснити, як зумів вилізти туди так швидко: може, то Феліція сама схилилася до мене, а може, то мене підштовхнув дідусь. Проте пам'ятаю, що всі руки в мене були подряпані до крові, але помітив я це тільки пізніше. Тим часом чоловік з обличчям як у бобра й інші підійшли до дерева і пробували дотягнутися до мене, тому я перебрався вище.

– Нехай злізе, бо я викличу пожежників!

– Вони хочуть зрізати черешню, – сказав я мамі.

– Що? Але ж мене запевнили, що ви її не торкнетесь!

– Ми не можемо працювати, доки тут стирчить це дерево.

– То забирайтеся звідси і дайте нам спокій!

– Слухайте, в мене нема часу. Нехай дитина злізе, інакше...

– Інакше? – пирхнула мама. – Інакше що – зріжете дерево з дитиною? Справді, чому б і ні?!

Чоловік вилаявся, повернувся, сів до машини і стрілою рвонув з місця. На городі залишилися я, мама, двоє робітників з екскаваторів і Альфонсина з Оресте – не могли ж вони пропустити таке видовище!

– Тобі не холодно? – спитала мама.

На мені були тільки шорти і майка, але, на щастя, світило сонце. Я відповів, що все гаразд. І так ми довгенько чекали, аж доки не повернувся чоловік з обличчям як у бобра. За ним приїхала машина з поліціантами, а за нею – пожежники.

Той чоловік, двоє поліціантів і двоє пожежників повиходили з машин, прийшли під дерево і стали дивитися на мене. Потім один із поліціантів сказав мамі:

– У нас є розпорядження мера. Сьогодні мають розпочатися роботи, тому нехай злізає. Інакше його знімуть пожежники.

Я побачив, що мама стривожилася.

– Тоніно, будь ласка...

– Я не злізу, бо вони хочуть зрізати черешню, – повторив я. І що довше я це повторював, то сильніше відчував, що такі маю рацію.

Тоді пожежники сіли назад у свою машину і підняли драбину, а потім один із них поліз по ній угору. Я зачекав, доки він наблизиться до моєї гілки, і, коли йому залишалось вже небагато, перебрався на сусідню. Пожежники пересували драбину, а я перебирався з гілки на гілку. В голові у мене звучав дідусів голос: «Думай, що ти – пташка... думай, що ти – кіт... думай, що дерево – твій приятель...».

Так я й лазив то туди, то сюди по гілках, а пожежники знай пересували свою драбину, проте ніяк не могли мене дістати. Врешті-решт я опинився на самому верхечку черешні.

– Це надто небезпечно, – сказали пожежники, – дитина може впасти.

І зупинилися.

Мама дивилася на мене широко розплющеними очима, але не говорила ні слова. Тільки коли чоловік з обличчям бобра відважив копняка Альфонсині, яка необачно до нього наблизилася, вона крикнула:

– Спробуй тільки ще раз до неї торкнутися!

– От дідько! – лайнувся той, тоді сплюнув на землю і пішов поговорити з водіями екскаваторів.

Звісно, якби на маминому місці була бабця Теодолінда, то вона від цього бовдура мокрого місця не залишила б! А так він поведився, ніби в себе вдома: плював, кляв усе на світі і весь час поглядав на годинник.

Зрештою він підійшов до поліціантів і сказав:

– Перекажіть меру, нехай сам з усім цим розбирається. Мене чекають на іншій будові, я не можу гаяти тут стільки часу.

І поїхав. Тоді поліціанти теж поїхали поговорити з мером, а от пожежники лишилися.

– Про всяк випадок, синьоро.

Коли мама це почула, то десять разів попросила мене не рухатися і побігла телефонувати татові.

Тато приїхав опівдні; на той час я був на дереві вже чотири години. Мама з пожежниками дивилися на мене знизу, і мама що кілька хвилин питалася:

– Ти не змерз, Тоніно?

Я відповідав, що ні, хоч і цокотів зубами від холоду. Крім того, я відчув, що вже втомився сидіти тут, нагорі, і зголоднів. Мама дивилася на мене і заламувала руки. Раптом вона сказала:

– Тоніно, Бог із нею, з черешнею. Злізай уже, я тебе прошу. І так усе це марно... посадимо ще одну.

Коли я це почув, то мені зробилося ще холодніше, а втома і голод стали ще сильнішими.

– Ходи, ми тобі допоможемо, злізеш по драбині, – запропонували пожежники.

Я дивився на них і відчував дедалі більшу втому та голод, а ще мені ставало щораз холодніше.

– Ну?.. – квапили вони мене. – Ну ж бо, Тоніно...

Словом, я заплакав і ладен був уже погодитися, коли несподівано побачив на найвищій гілці черешні бруньку, вже трохи набухлу й порожевілу, і мені пригадалося, як дідусь одного разу цілу ніч палив під черешнею вогонь, щоб бруньки

не пообсипалися від морозу, аж підхопив запалення легенів... І тоді я сказав, що не злізу, і те саме повторив татові, коли той приїхав.

Тато страшенно розсердився. Але не на мене, а на мера, на муніципалітет, на суддю, на поліцію, на водія екскаватора і навіть на пожежників, бо ті не натягнули під черешнею рятувальне полотнище.

– Якщо з дитиною щось трапиться, ви всі підете під суд! – пригрозив він на-самкінець і також побіг до мера. На місці залишилися я, мама, пожежники й Альфонсина з Оресте, які то йшли собі на подвір'я, то знову поверталися під черешню.

Час минав, і мама щораз частіше запитувала:

– Ну де ж вони так довго?

Пожежники поглядали на годинник, а я просив дідуся зробити так, щоб голод і холод не дошкуляв мені так сильно. Врешті-решт приїхав тато. А за ним – поліціанти з мером, потім дідусь Луїджі з бабцею Антоньеттою і Флопі, потім моя вчителька з Ріккардо й Ізабеллою, двома моїми однокласниками, потім тато Ріккардо з Джованною і Вальтером, ще одними моїми однокласниками, потім ще один пан, який виявився журналістом. Останнім приїхав чоловік з обличчям як у бобра – цього разу без екскаваторів.

Коли вони припаркувалися на подвір'ї, то всі гуртом вирушили до черешні. Вчителька запитала: «Все гаразд, Тоніно?»; Джованна з Ізабеллою помахали мені рукою; Ріккардо спробував видряпатися на дерево; Вальтер став ганятися за Оресте; бабця Антоньетта затулила рукою рот; дідусь Луїджі запитав: «Як воно там нагорі, юначе?»; поліціанти розговорилися з пожежниками; тато Ріккардо нагородив свого сина ляпасом; незнайомий пан став фотографувати. А мер посеред усього цього шарварку сказав, що йому дуже прикро, що вдалося приїхати тільки тепер, що він дізнався від тата історію черешні, що нема проблем, дерево не треба валити, було б дуже шкода нищити таку гарну рослину, він ніколи не давав такого розпорядження, дорогу можна прокласти інакше, про це подбає технічний відділ...

– Так що не хвилюйся, – сказав він і додав: – А тепер злізай, гаразд? І йдемо всі обідати.

Гаразд? Я вже готовий був погодитися, аж раптом згадав про той випадок, коли дідусь виліз був на дерево з Альфонсиною на плечах – і його переконали злізти, спокусивши обідом. А наступного дня відвезли до клініки. Ні, я їм не вірив.

Я сказав мерові, що спершу він має написати на аркуші паперу, що ніхто не завдасть шкоди Фелічії.

Мер попросив, щоб йому дали папір, і написав те, що я йому продиктував.

– Тепер злізеш? – запитав він.

Я відповів, що злізу, та коли спробував поворушитися, то відчув, що ноги в мене зовсім задерев'яніли. Тоді пожежники підняли свою драбину до самого верху дерева і полізли по мене.

Коли я опинився внизу, мама розплакалася, вчителька мене приголубила, Ізабелла подарувала мені жуйку зі смаком полуниці, бабця з дідусем мене обняли, Ріккардо сказав: «Як тобі пощастило, що ти сьогодні не пішов до школи!», журналіст став мене розпитувати, а я, доки він ще говорив, несподівано заснув просто в тата на руках і не чув більше нічого.

Коли я прокинувся у своєму ліжку, то побачив, що крізь жалюзі пробивається світло, а з кухні долинуло: «ток-ток-ток» – як тоді, коли дідусь готував сабайон.

Ще напівсонний, я покликав:

– Дідусю! Дідусю!

Я був певний, що зараз він увійде з горнятком в руках і заспіває: «Весна прийшла, піднімайтесь, хлоп'ята!» Та натомість увійшов тато і ввімкнув світло.
– Вже вечір, – сказав він. – Ти проспав сім годин.
– Я думав, то дідусь... почув, що на кухні збивають яйця.
Тато сів на ліжку і пригорнув мене до себе.

- То мама готує для тебе млинці.
- А що це за світло? – запитав я, показуючи на вікно.
- Ми запалили вогонь під черешнею, бо вночі може бути приморозок.
- Тато взяв мене на руки і підніс до вікна.
- Я залишаюся тут і вночі стежитиму, щоб він не погас. Ти задоволений?

Я сказав, що так. Ми трохи помовчали, дивлячись на вогонь, а тоді нас покликкала мама, і ми зійшли вниз на кухню.

Того вечора тато залишився в нас, а оскільки холодно мало бути цілий тиждень, то він приїхав і наступного вечора, і ще через день.

А потім нікуди вже не поїхав, і ми знову живемо всі разом.

Відтоді минуло три роки; багато що змінилося, а багато що – ні.

Живемо ми тепер у домі дідуса Оттавіано і бабці Теодолінди: я, тато, мама, Оресте з Альфонсиною і моя сестричка Корінна, якій майже два роки. Тато привів до ладу дім, а ще влаштував у ньому кабінет, щоб мати де працювати, тож тепер у нього більше часу на те, щоб бути з нами і приглядати за Корінною, коли не приходять няня. Мама й далі їздить до своєї крамниці, але тільки тричі на тиждень. Дратується вона тепер набагато менше, хоч і має багато роботи, і коли щось у неї йде не так, злоститься вже не на дідуса з бабцею і Флопі, а майже завжди – на поліціантів, які так само виписують їй купу штрафів.

Частенько до нас приїжджають дідусь Луїджі з бабцею Антоньеттою. Дідусь відразу ж запитує у мене: «Як справи, юначе?», а бабця каже Корінні: «Як там мій пущьвірінок?»; потому дідусь іде на город поговорити з Еміліо, а бабця починає бавитися з Корінною.

Корінна робить з нею все, що заманеться: тягає за волосся, вимащує цукерками, обмочує ціле лице слинявими поцілунками. Мама каже, що через Корінну бабця геть втратила голову.

Коли Корінні виповнився рік, ми влаштували під черешнею велике свято, і тато зробив стільки фотографій, що мама вирішила започаткувати новий альбом: на першій сторінці – Корінна на руках у бабці Антоньетти, а на другій – я на черешні. Я вже вибираюся на черешню майже з заплющеними очима: видряплююся на самісінький вершечок і згори роззираюся навсібіч або сиджу собі поміж листям на якійсь гілці. Мої друзі не раз питалися, чи можна і їм туди залізти, але я завжди кажу, що ні. З собою на черешню я візьму тільки Корінну, коли вона підросе, і навчу її всього того, чого мене навчив дідусь.

Якось він мені приснився: ми з ним гоїдалися на гілках і перекидалися через голову, а черешня ціла аж трусилася – ніби від сміху.

То був тільки сон, це правда; але якщо дерева дихають, то хто сказав, що вони не можуть сміятися?

ЯК ПРАВИЛЬНО ПРОСИТИ ПРО ДОПОМОГУ, ЩОБ ВАМ НЕ ВІДМОВИЛИ

Нам часто доводиться звертатися за допомогою – до своїх рідних, друзів або колег. Як зробити так, щоб вони погодилися допомогти?

Здавалося б, що простіше – підійти і сказати людині: «Допоможи мені!» Однак для багатьох із нас вимовити таку фразу рівнозначно визнанню своєї неспроможності. І ось ми звалуємо на себе непомірний тягар, намагаємося самі розібратися в тих питаннях, в яких нічого не розуміємо. Одночасно із втомою накопичується роздратування: що, ніхто не бачить, як мені важко? Чому не запропонують

допомогу самі? Не запропонуйте. А якщо ви обуритеся з цього приводу, ще й здивуються: «А тобі що, важко?» Запам'ятайте: просити про допомогу не соромно! Понад те – людина, яка зробила вам послугу або просто розділила з вами вантаж ваших турбот, неодмінно стане до вас більш лояльною, адже спільна справа згуртовує.

Чому нам відмовляють у проханні? А чи було прохання? Дуже часто ми, соромлячись попросити безпосередньо, говоримо натяками. **Як просити про допомогу? Визначтеся з метою.** Вам дійсно потрібна допомога в певній справі чи вам хочеться, щоб рідні просто приділили вам увагу? Досить часто ми плутаємо справжню мету своїх вчинків. **Сформулюйте прохання правильно**, в одному короткому реченні, наприклад: «Допоможи мені з прибиранням». Наступне речення має містити пояснення, чому ви не можете впоратися самостійно: «У мене сьогодні багато роботи, я сама не впораюся». **Не ображайтеся на відмову.** Ваш співрозмовник має право вам відмовити, і причини його відмови можуть бути абсолютно не пов'язані з вами. Наприклад, у нього є певні плани на сьогоднішній день, і вони дуже важливі. Або у людини погане самопочуття. Прийміть відмову не як особисту образу, а як короткий епізод. І постарайтеся відразу ж про нього забути. **Не шантажуйте.** Найчастіше ми даємо зрозуміти співрозмовнику, що в разі відмови виконати прохання трапиться щось неприємне: «Якщо ти справжня подруга, ти мені допоможеш!» Звичайно, швидше за все, вам допоможуть, але ось відносини можуть дати тріщину, адже ніхто не любить, коли його шантажують.

(За матеріалами сайту <http://zdorovia.com.ua>)

БРАТИ ЛЕВ'ЯЧЕ СЕРЦЕ

1

Я хочу розповісти вам про свого брата. Про Юнатана Лев'яче Серце, бо це і є мій брат. Розповідь моя буде схожа на казку, навіть трохи страшна, як історії з чортами й примарами, а проте все це правда. Хоч, крім нас із Юнатаном, ніхто цього не знає.

Юнатана звали не з самого початку Лев'ячим Серцем. Прізвище його було Лев, так само, як мамине й моє. Отже, він звався Юнатан Лев. Мене звать Карл Лев, а маму – Сігрід Лев. Нашого тата звали Аксель Лев, але він залишив нас, коли мені було ще тільки два роки: подався на кораблі в море, і відтоді ми нічого про нього не чули.

Та послухайте, як вийшло, що мого брата Юнатана назвали Юнатаном Лев'яче Серце. І які дива сталися потім.

Юнатан знав, що я скоро помру. Мабуть, про це знали всі, крім мене. І в школі знали, бо я весь час хворів, кашляв, пропускав уроки, а останні півроку зовсім не ходив туди. Тітки, яким мама шила сукні, теж знали, я й довідався про це з розмови однієї тітки з мамою, ненароком підслухавши її. Вони думали, що я сплю, а я просто лежав із заплющеними очима, я й далі не розплющував їх, не хотів показувати, що почув страшну новину – що мені доведеться скоро померти.

Звичайно, я дуже засмутився й перелякався, але навіщо мамі було знати, як мені гірко. Я завів про це розмову з Юнатаном, коли він прийшов додому.

– Ти знаєш, що я скоро помру? – сказав я і заплакав.

Юнатан трохи подумав. Мабуть, йому тяжко було відповідати мені, та врешті він сказав:

– Так, знаю.

Я заплакав ще дужче.

– Як страшно, – сказав я, – як страшно, що хтось має померти, ще не проживши й десяти років.

– Знаєш, Хруцику, я не думаю, що це страшно, – мовив Юнатан. – Я думаю, що для тебе це просто чудово.

– Чудово? – обурився я. – Чудово лежати в землі мертвому?

– Ет, – мовив Юнатан, – у землі лежатиме самий твій кістяк. А ти полинеш у зовсім інше місце.

– Куди? – спитав я, бо ніяк не міг повірити йому.

– У Нангіялу, – відповів він.

У Нангіялу! Він сказав це так, наче всі знали про ту Нангіялу. А я ще ніколи не чув, щоб про неї хтось згадував.

– А де ж та Нангіяла? – спитав я.

Юнатан признався, що й сам добре не знає, де вона. Десь, мовляв, по той бік зірок. І він почав так захоплено розповідати про неї, що кожному закортіло б негайно потрапити туди.

– У Нангіялі тепер доба казок і табірною життя, – сказав він. – Тобі там сподобається.

А ще Юнатан сказав, що всі казки походять із Нангіяли, бо саме там вони й відбуваються. З кожним, хто туди попаде, трапляються всілякі пригоди від ранку до вечора і навіть уночі.

– Бачиш, Хрущик, – сказав він, – це не те, що лежати й кашляти. А тут ти через хворобу ніколи не можеш і побавитись як слід.

Юнатан звав мене Хрущиком. Давно так назвав, ще як я був маленький. І коли я одного разу спитав його, чому він так назвав мене, Юнатан відповів, що він дуже любить хрущиків. А особливо таких хрущиків, як я. Авжеж, Юнатан справді любив мене, не знаю, за що. Адже я завжди був негарний, боягузливий, дурний хлопчисько, клишоногий і взагалі. Я питав Юнатана, як він може любити такого негарного, дурного хлопчиська, як я, клишоногого і взагалі, і він відповідав:

– Якби ти не був таким зворушливо негарним хлопчиком, гостроносим і клишоногим, то не був би й моїм Хрущиком, якого я люблю.

Але того вечора, коли я, дізнавшись, що скоро помру, перелякався, він сказав, що тільки-но я опинюся в Нангіялі, як відразу стану здоровий, дужий і навіть гарний.

– Такий гарний, як ти? – спитав я.

– Кращий, – сказав Юнатан.

Та це вже він дурив мене. Бо такого гарного, як Юнатан, ніколи не було й не буде.

Якось одна тітка, з тих, що їм мама шиє, сказала:

– Люба пані Лев, ваш син – як королевич із казки! І будьте певні, що вона мала на гадці не мене. Юнатан справді був як королевич із казки. Чуб у нього полизував, мов золото, сині очі аж світилися, білі зуби блищали, а ноги були рівні й стрункі.

Та й не тільки це. Він був чемний, дужий, усе вмів і все розумів, найкраще вчився в класі, всі діти на подвір'ї ходили за ним назирці, хотіли гратися з ним, і він вигадував для них різні розваги, влаштовував їм різні пригоди, а я не міг гратися з ними, бо цілими днями лежав на канапі в кухні. Проте Юнатан розповідав мені, коли повертався додому, про все, що він дізнався цікавого, що він побачив, почув або прочитав. Він міг до пізньої ночі сидіти біля мене й розповідати. Юнатан також спав у кухні, на ліжку, яке він увечері витягав із шафи. І вже навіть лежачи оповідав мені далі казки й різні історії, аж поки мама гукала з кімнати:

– Та годі вже вам! Калле треба спати.

– Але не так легко заснути, коли тебе душить кашель. Часом Юнатан уставав серед ночі й заварював мені води з медом, щоб легше було відкашлюватись. Так, Юнатан був дуже добрий!

Того вечора, коли я довідався, що скоро помру, й перелякався, він кілька годин просидів біля мене, оповідаючи про Нангіялу, але тихенько, щоб не чула мама. Вона, як завжди, шила в кімнаті, там у неї стояла машина, і там мама й спала, бо в нас була тільки кухня й кімната. Двері туди були прочинені, і ми чули, як мама співала свою улюблену пісню про моряка, що поплив далеко в море. Мабуть, співаючи, вона думала про тата. Я всієї пісні не знаю, пам'ятаю лише кілька рядків:

Як загину я в морі, мила,
 Десь надвечір, навзаході сонця,
 Голуб білий, мов з піни крила,
 Прилетить до твого віконця.
 То не голуб, кохана, буде,
 То душа моя на хвилину,
 Щоб спочити на рідних грудях,
 У хатину твою прилине.

По-моєму, гарна й сумна пісня, проте Юнатан, слухаючи її, засміявся і сказав:

– Слухай, Хрущіку, може, й ти колись увечері прилетиш до мене? З Нангіяли. І сядеш білим голубом на моє підвіконня. Прилети, добре?

Я саме закашлявся, він підняв мене, пригорнув до себе, як завжди, коли мені було погано, й заспівав:

То не голуб, Хрущіку, буде,
То душа твоя на хвилину,
Щоб спочити на рідних грудях,
Прилетить у мою хатину.

Досі я не думав про те, що піду в Нангіялу без Юнатана. Як мені буде сумно без нього! Що мені з тих казок і пригод, якщо я навіть опинюся серед них, коли зі мною не буде Юнатана! Я просто злякаюся й не знатиму, що робити.

– Я не хочу туди, – заплакав я. – Я хочу бути там, де ти, Юнатане!

– Не плач, ти ж сам знаєш, що я також прийду в Нангіялу, – сказав Юнатан. – Трохи згодом.

– Отож-бо й воно, що згодом, – сказав я. – Ти можеш прожити й до дев'яноста років, а я весь цей час буду сам.

І тоді Юнатан пояснив мені, що час у Нангіялі не такий, як тут, на землі. Навіть якби він прожив до дев'яноста років, мені здалося б, що збігло десь днів зо два, поки він прийшов. Бо так виходить, коли час не справжній.

– А два дні ти витримаєш і сам, – сказав він. – Можеш вилазити на дерева, або розпалювати в лісі багаття, або сидіти десь біля річки й вудити рибу – все, що тобі так кортіло робити тут. І якраз коли ти витягнеш окунця, прилечу я, і ти вражено скажеш: «Що за диво, Юнатане, ти вже тут?»

Я подумав, що два дні вже якось перебуду, і спробував стримати сльози.

– Але уяви собі, як було б добре, коли б ти перший полетів туди, – сказав я. – Щоб це ти сидів біля річки й ловив рибу.

Юнатан погодився зі мною. Він довго дивився на мене, ласкаво, як завжди, і я помітив, що йому теж тяжко. Нарешті він сказав тихо й сумно:

– А натомість мені доведеться жити на землі без свого Хрущіка. І, може, до дев'яноста років.

Отак ми собі гадали!

2

Тепер я переходжу до найгіршого. До того, про що не маю сили думати. І не можу не думати.

Мій брат Юнатан... Адже він мав би й далі бути зі мною, розмовляти зі мною вечорами, ходити до школи, гратися з дітьми на подвір'ї, заварювати мені воду з медом і все інше. А вийшло не так... зовсім не так.

Юнатан уже в Нангіялі.

Мені тяжко, страшенно тяжко розповідати про це. Ні, я таки не зможу. Краще перекажу, що потім було надруковано в газеті:

«Учора ввечері в нашому місті, у кварталі Факельрос, виникла страхітлива пожежа, внаслідок якої згорів дощенту один із старих дерев'яних будинків і загинула людина. Коли будинок загорівся, десятирічний хлопець Карл Лев лежав сам, тяжко хворий, у квартири на третьому поверсі.

Відразу після того повернувся додому його брат, тринадцятирічний Юнатан Лев, і, перш ніж хтось устиг зупинити його, кинувся до охопленого полум'ям будинку, щоб винести з нього свого брата. За хвилину сходи обернулися в суцільне море полум'я, яке відрізало їм вихід. Залишалась одна рада – спробувати вряту-

ватися крізь вікно. Охоплений жахом натовп, що зібрався внизу, був безсилим свідком того, як тринадцятирічний хлопець із братом на спині не вагаючись кинувся вниз із вікна, в якому теж палахкотіло полум'я. Впавши на землю, хлопець так забився, що майже відразу помер. Натомість його менший брат, якого він захистив від удару своїм тілом, не зазнав ніякої шкоди. Мати хлопців, швачка, яка на той час була у своєї клієнтки, повернувшись додому, впала в тяжкий шок. Як виникла пожежа, ще невідомо».

На другій сторінці газети було більше про Юнатана. Там був надрукований допис його вчительки. Ось що в ньому стояло:

«Любий наш Юнатане Лево, чи не слід назвати тебе Юнатаном Лев'яче Серце? Пригадуєш, як ми читали в підручнику історії про відважного англійського короля Річарда Лев'яче Серце і як ти тоді сказав: «Подумати тільки, яким треба бути відважним, щоб потім про тебе писали в підручниках історії! Я таким ніколи не стану!» Любий Юнатане, навіть якщо про тебе не напишуть у підручниках історії, в критичну хвилину ти виявив справжню мужність. Ти такий самий герой, як ті, що про них пишуть у книжках. Твоя стара вчителька ніколи тебе не забуде. Твої шкільні товариші також довго пам'ятатимуть про тебе. Наш клас спорожнів без веселого, гарного, чемного Юнатана. Але ті, кого люблять боги, помирають молодими. Спочивай у мирі, Юнатане Лев'яче Серце!

Грета Андерсон».

Та Юнатанова вчителька досить кумедна, але вона дуже любила його. Адже Юнатана всі любили. І добре вона придумала про те Лев'яче Серце, справді добре.

У цілому місті не знайшлося б нікого, хто б не сумував за Юнатаном і не вважав, що краще б загинув був я. Принаймні так вважали всі тітки, що приходили до нас зі своїми ситцями, муслінами та іншим крамом. Вони поглядали на мене, коли проходили через кухню, зітхали й казали мамі:

– Бідолашна пані Лев! І треба ж, щоб лихо спіткало саме Юнатана, такого чудового хлопця!

Ми тепер мешкаємо в будинку поряд із тим, що згорів. У такій самій квартирі, тільки на першому поверсі. Трохи старих меблів нам дала опіка бідними, а трохи тітки, мамині клієнтки. Я лежу майже на такій самій канапі, як лежав колись. Усе навколо майже те саме, що й було. І все, геть усе – інакше. Бо немає Юнатана. Ніхто вже не сидить біля мене вечорами й не розповідає історій, я самітний до щему в грудях, я лежу і проказую про себе ті слова, які встиг мені сказати перед смертю Юнатан. Тоді, коли, вистрибнувши з вікна, ми з ним лежали на землі. Спершу Юнатан лежав долілиць, потім хтось перевернув його, і я побачив його обличчя. З кутика рота в нього текла кров, і йому важко було говорити. А проте він намагався всміхнутись і таки вимовив кілька слів:

– Не плач, Хрущіку, зустрінемося у Нангіялі!

Оце й усе, що він сказав. Тоді заплющив очі, і люди понесли його. Більше я його не бачив.

Перші дні я не хотів нічого згадувати. Та нелегко забути таке страшне лихо. Я лежав на канапі і все думав про Юнатана, аж голова в мене розколювалась. І так тужив за ним, як ніхто ні за ким не тужив. А ще мене поймав страх: ану ж як усі ті його розповіді про Нангіялу – неправда? Ану ж як то була тільки Юнатанова вигадка? Адже він любив вигадувати різні дивовижі. І я плакав гіркими сльозами.

Та потім прилетів Юнатан і заспокоїв мене. Так, прилетів, і як добре, що він до цього додумався! Я після того майже перестав журитися. Він, певне, збагнув у Нангіялі, як мені без нього тяжко, і вирішив, що мене треба втішити. Тому й прилетів до мене. І тепер я вже не сумую, лише терпляче очікую.

Він прилетів до мене не дуже пізно ввечері. Я був удома сам, лежав і плакав за ним, боявся, що ніколи його не побачу. Я навіть не можу розказати, який я був нещасний, хворий і який мене охопив відчай. Вікно в кухні було відчинене, бо стояли теплі чудові весняні вечори. Я чув, як надворі воркували голуби. Їх на подвір'ї розвелось повно, і навесні не вгавало їхнє воркування.

І ось тоді все й сталося.

Я гірко плакав, уткнувшись обличчям у подушку, і раптом почув голуб'яче воркування зовсім близько. А коли звів очі, то побачив на підвіконні голуба, що дивився на мене лагідними очима. Білого як сніг, зверніть увагу, не сірого, як усі голуби в нас на подвір'ї! Білого як сніг голуба – ніхто не зрозуміє, що я відчув, побачивши його. Адже виходило так, як у тій пісні: «Голуб білий, мов з піни крила, прилетить до твого віконця». І я наче почув, як Юнатан співає: «То не голуб, Хрущіку, буде, то душа твоя на хвилину, щоб спочити на рідних грудях, прилетить у мою хатину». Але тепер не я, а він прилетів до мене.

Я хотів щось сказати, та не зміг. Тільки лежав і слухав воркування голуба, і за тим воркуванням чи в ньому, не знаю, як і сказати, почув Юнатанів голос. Хоч той голос був не такий, як звичайно. Всю кухню сповнив тихий шепіт, ніби у страшній казці, і, мабуть, треба було б злякатись. Та я не злякався. Я так зрадів, що ладен був підстрибнути до стелі. Бо я почув дуже втішну звістку.

Так, виявляється, Нангіяла справді є! Юнатан хотів, щоб я швидше опинився там, бо в Нангіялі так гарно, що краще й бути не може. Подумати тільки, там на нього чекала хата, не встиг він прилетіти, як отримав цілу хату в Нангіялі. Старовинну садибу, що зветься Рицарським двором і лежить у Вишневій Долині, – правда ж, гарно звучить? І уявіть собі, перше, що Юнатан побачив, коли прийшов до Рицарського двору, була зелена табличка на хвіртці, а на ній напис: «Брати Лев'яче Серце».

– Це означає, що ми там житимемо разом, – сказав Юнатан.

Виходить, я також зватимусь Лев'яче Серце, коли потраплю в Нангіялу. Я дуже зрадів: адже я хотів зватись так, як Юнатан, хоч я й не такий відважний, як він.

– Тільки прилітай якнайшвидше, – сказав Юнатан. – Коли не застанеш мене вдома, то я сидітиму біля річки з вудкою.

Після цього шепіт затих, голуб знявся й полетів над дахами. Назад у Нангіялу.

А я тепер лежу й чекаю, коли й сам полечу за ним. Мабуть, туди не дуже важко буде втрапити. Юнатан навіть сказав, що зовсім легко. Але задля певності я записав собі адресу:

Нангіяла, Вишнева Долина, Рицарський двір, Брати Лев'яче Серце.

Юнатан мешкав там уже два місяці сам. Два довгі страшні місяці мені довелося жити без нього. Але скоро я також буду в Нангіялі. Скоро, скоро я полечу туди. Може, цієї ж таки ночі. Треба написати записку й покласти на кухонний стіл, щоб мама побачила її, коли прокинеться рано-вранці.

Ось що я напишу:

«Не плачте, мамо! Зустрінемося у Нангіялі!»

<...>

6

– Колись настане й Тенгілова година, – сказав Юнатан.

Ми лежали на зеленій траві біля річки. Ранок був чудовий, аж не вірилося, що на світі є Тенгіл чи якась інше зло. Скрізь панували тиша і спокій. Під містком

між камінням ледь чутно хлюпала вода. Гарно було лежати горілиць і не бачити нічого, крім білих хмаринок високо в небі. Отак би лежати, мугикати якусь пісеньку й відганяти від себе неприємні думки.

А Юнатан завів такого чудового ранку розмову про Тенгіла. Мені не хотілося згадувати про нього, та я все-таки спитав:

– Настане й Тенгілова година? Як це?

– А так, що з ним станеться те, що рано чи пізно стається з усіма тиранами. Його розчавлять, мов гниду, раз і назавжди.

– Хоч би вже швидше, – сказав я. Юнатан промурмотів ніби сам до себе:

– Хоч Тенгіл сильний. У нього є Катла!

Він знов вимовив те страхітливе ім'я. Я хотів докладніше розпитати в нього, хто то такий, але передумав. Такого гарного ранку краще було не знати нічого про Катлу.

А потім Юнатан сказав найгірше з усього:

– Хрущіку, ти на якийсь час залишишся в Рицарському дворі сам, бо мені треба їхати в Шипшинову Долину.

Як йому язик повернувся вимовити таке? Як він міг подумати, що я здатен лишитися в Рицарському дворі без нього бодай на хвилину? Навіть якщо він має намір кинутись у пащу тому Тенгілові, я поїду з ним. Так я йому й сказав.

Тоді він глянув на мене дивним поглядом і відповів:

– Бачиш, Хрущіку, ти мій єдиний брат, і я хочу вберегти тебе від усього лихого. Як ти можеш вимагати, щоб я взяв тебе з собою, коли мені потрібна буде моя сила на інше? На таке, що справді небезпечне.

Та я не слухав його. Я був такий сердитий, що аж тремтів, і почав кричати на нього:

– А ти? Як ти можеш вимагати від мене, щоб я сидів сам у Рицарському дворі й чекав на тебе, коли ти, може, й не вернешся!

Я раптом згадав ті дні, коли Юнатан помер і пішов від мене, а я лежав на канапі в кухні й не був певен, чи справді знов його побачу. Навіть подумати про це було все одно, що заглянути в чорну безпросвітну прірву!

А тепер він знов хоче покинути мене, наразитися на небезпеку, якої я добре й не уявляю. А коли б він взагалі не повернувся, то все пропало б, я б навіки залишився сам.

Я відчував, що мене опановує дедалі більша лють, я ще дужче закричав на нього й виповів йому всі погані слова, які лише знав.

Юнатан насилу заспокоїв мене. Бодай трохи. Але ясно було, що станеться так, як він надумав. Адже я розумів, що він знає все краще за мене.

– Певне, що я вернуся, дурненький, – сказав він.

Це було ввечері, коли ми грілися біля вогню в нашій кухні, напередодні його від'їзду. Я вже був не сердитий, тільки зажурений, і Юнатан розумів мене. Він був дуже ласкавий до мене. Дав мені свіжого хліба з маслом і з медом, оповідав різні історії й казки, але я не мав сили їх слухати. На думці в мене була казка про Тенгіла, найстрашніша з усіх, як я тепер починав розуміти. Я спитав Юнатана, чому йому неодмінно треба наражатись на таку небезпеку. Міг же він спокійно сидіти собі в Рицарському дворі. Та Юнатан відповів, що є речі, які треба робити, навіть якщо вони й небезпечні.

– Чому треба? – спитав я.

– А то будеш не людина, а грудка гною, – відповів Юнатан.

Він розповів мені, куди їде. Він спробує визволити Урвара. Адже Урвар потрібен людям навіть більше за Софію. Без нього зелені долини Нангіяли загинуть.

Був пізній вечір. Вогонь вичах, настала ніч.

І настав день. Я стояв біля хвіртки й дивився, як Юнатан поїхав і сховався в тумані, бо того ранку над Вишневою Долиною висів туман. Повірте, серце в мене мало не розірвалося, коли я дививсь, як туман поглинув Юнатана, як він почав ніби розпливатися в ньому, а потім зовсім зник. А я залишився сам. Я не міг цього витримати. Я наче збожеволів з горя, кинувся до стайні, вивів Ф'ялара, сів у сідло й помчав за Юнатаном. Ще раз побачити брата, поки втрачу його, може, навіки!

Я знав, що найперше він подасться до Тюльпанового двору по накази, тому поїхав туди. Я мчав, мов шалений, і догнав Юнатана біля самого двору. Мені стало так соромно, що захотілося сховатись. Та Юнатан уже побачив і почув мене.

– Чого ти приїхав? – спитав він. Так, чого, власне, я приїхав?

– Ти певен, що повернешся? – промурмотів я, бо нічого більше не спало мені на думку.

Юнатан під'їхав до мене, й наші коні стали поряд. Він змахнув пальцем у мене щось зі щоки, може, сльозу, і сказав:

– Не плач, Хрущук! Ми неодмінно зустрінемося! Якщо не тут, то в Нангілімі.

– В Нангілімі? – перепитав я. – А що це таке?

– Я розповім тобі іншим разом, – сказав Юнатан.

Сам не знаю, як я витримував ті дні, коли жив у Рицарському дворі без Юнатана, і чим я їх заповнював. Звичайно, я доглядав кролів і коня. Майже не залишав стайні. І цілими годинами розмовляв зі своїми кролями. Я трохи рибалив, купався, вчився стріляти з лука, та все це здавалося безглуздом без Юнатана. Інколи Софія приносила мені їсти, і ми розмовляли про Юнатана. Я все чекав, що вона нарешті скаже: «Тепер він швидко повернеться», – але вона не казала цього. Я хотів її спитати, чому вона сама не поїхала рятувати Урвара, а послала мого брата. Та нащо було питати, я й сам знав чому.

Тенгіл ненавидить Софію, пояснив мені Юнатан.

– Софія у Вишневій Долині і Урвар у Шипшиновій – найзапекліші його вороги, і будь певен, що він знає про це, – сказав Юнатан тоді, коли розповідав мені про все. – Урвара він уже тримає в печері Катли, а тепер дуже хотів би запротирити туди й Софію, щоб вона там загинула. Тенгіл пообіцяв у винагороду п'ятнадцять білих коней тому, хто віддасть йому в руки Софію, живу чи мертву.

Все це розповідав мені Юнатан. Отож я розумів, чому Софія повинна була триматися віддалік Шипшинової Долини. Замість неї довелось поїхати туди Юнатанові. Про нього Тенгіл нічого не знав. Принаймні була надія, що не знав. Хоча все-таки хтось здогадувався, що Юнатан не просто садівник у Софії. Той, хто приходив до нас уночі. Той, кого я помітив біля скрині. Той чоловік не давав Софії спокою.

– Він надто багато знає, – сказала вона.

І звеліла мені негайно повідомити її, якщо хтось ще буде нищпорити в Рицарському дворі. Я сказав, що, коли хтось знов з'явиться, нічого він у скрині не знайде. Бо ми переховали таємні листи в інше місце. Тепер вони лежали в табакерці на дні діжки з вівсом, що стояла в комірчині біля стайні.

Софія пішла зі мною до комірчини, вигребла з вівса табакерку і поклала туди ще одного листа. Їй сподобався новий сховок, мені він також здавався добрим.

– Ну, тримайся, – сказала на прощання Софія. – Я знаю, що тобі важко, але треба триматися.

Звичайно, мені було важко. А надто вечорами і вночі. Мені снівся Юнатан, сні були погані, але й кожна хвилинка, коли я не спав, була сповнена тривогою за нього.

Одного вечора я поїхав до «Золотого півня». Я вже не міг усидіти вдома в Рицарському дворі, там було так тихо, що я чув свої власні думки. А ті думки були аж ніяк не веселі.

Аби ви побачили, як усі витріщились на мене, коли я зайшов до заїзду без Юнатана.

– Що це? Тільки половина братів Лев'яче Серце? Де ти дів Юнатана? – спитав Йоссі.

І нащо я приїхав! Я зразу згадав, що мені наказували Софія і Юнатан. Хоч би що сталося, я не повинен нікому признаватись, чого й куди поїхав Юнатан. Жодній живій душі! Отож я вдав, ніби не почув запитання Йоссі. Але й Губерт, що сидів біля свого столика, також поцікавився, де мій брат.

– Ай справді, де Юнатан? – спитав він. – Чи, може, Софія десь діла свого садівника?

– Юнатан поїхав на полювання, – сказав я. – Він тепер у горах, полює на вовків.

Треба ж мені було щось відповісти, і, здається, мені спала добра думка, бо Юнатан казав, що в горах повно вовків.

Цього вечора Софії не було в заїзді. Але, як звичайно, тут зібралося все селище. Люди співали й розважались, як завжди. Та я не співав з ними. Не хотілося. Без Юнатана мені було тут незатишно, і я скоро поїхав додому.

– Не сумуй, Карле Лев'яче Серце, – сказав Йоссі, коли я прощався. – Адже полювання довго не триває, і Юнатан скоро вернеться додому.

О, який я був йому вдячний за ці слова! Він поплескав мене по щоці й дав мені з собою кілька смачних тістечок.

– Буде чим розважити душу, коли ти сидітимеш удома й чекатимеш на Юнатана, – сказав він.

Який ласкавий цей господар «Золотого півня»! Я навіть відчув себе не таким самотнім.

Я поїхав додому з тістечками й поласував ними, сидячи біля вогню. Стояли теплі весняні дні, майже такі, як улітку, а однаково мені доводилося розпалювати вогнище, бо сонячне тепло ще не встигло нагріти грубих стін нашої хати.

Я змерз, коли залазив у свою постіль, але скоро заснув. І снився мені Юнатан. Сон був такий страшний, що я від нього прокинувся.

– Іду, іду, Юнатане! – крикнув я і схопився з постелі. У навколишній темряві ніби й досі луною котився відчайдушний крик. То кричав Юнатан! У моєму сні він кликав мене, кликав на допомогу. Я був певен цього. Я ще й досі чув його і ладен був кинутись у темну ніч, щоб добратися до нього, хоч би де він був. Але скоро зрозумів, що це неможливо. Як я йому допоможу, я, такий безпорадний! Залишилось тільки знов залізти в постіль. Я лежав і тремтів. Я був малий, наляканий, відчував себе самотнім, мабуть, найсамотнішим у світі.

І мені не полегшало, коли настав ранок і засяяло сонце.

Звичайно, я вже не пам'ятав докладно свого страшного сну, але того, що Юнатан кликав мене на допомогу, я не міг забути. Мій брат кликав мене, то чи не повинен я вирушити в дорогу і спробувати добутися до нього?

Я довго сидів біля своїх кролів і міркував, що мені робити. Я не мав із ким поговорити, не мав у кого спитати поради. Мусив вирішувати сам. До Софії я не міг піти, бо вона б мені лише стала на заваді. Нізащо в світі не пустила б мене в дорогу, вона ж не божевільна. А мій задум, певне, був таки божевільний. І небезпечний. Такий небезпечний, що годі й сказати. А я був великий боягуз.

Не знаю, скільки я так просидів, прихилившись до стіни стайні й неухважно рвучи траву. Навколо мене не лишилося жодного стебельця, та я помітив це аж згодом, не тоді, коли сидів і мучився від нерішучості. Минали години, мабуть, я б і далі сидів там, якби раптом не згадав Юнатових слів про те, що інколи треба наражатись на небезпеку, а то будеш не людина, а грудка гною.

Тоді я зважився. Я стукнув кулаком по клітці так, що кролі аж підстрибнули з ляку, і проказав уголос, щоб додати собі певності:

– Я зроблю це! Зроблю! Я не грудка гною! О, як мені полегшало від того, що я зважився!

– Я знаю, що роблю так, як треба, – сказав я кролям, бо мені більше не було з ким говорити.

Ох, а кролі? Ну що ж, тепер вони стануть дикими кролями. Я витяг їх із клітки, виніс на руках за хвіртку й показав їм Вишневу Долину, широку й зелену.

– У долині повно трави, – сказав я, – і повно інших кролів, з якими ви можете жити. Вам тут напевне буде веселіше, ніж у клітці, тільки стережіться лисиць і Губерта.

Вони всі три трохи здивувалися і ледь відбігли від мене, наче перевіряли, чи вони справді вільні. А тоді кинулись навтіки і зникли серед зелених купин, наче їх і не було.

Тепер я почав швидко збиратися. Дістав усе те, що мав узяти з собою. Ковдру, щоб загортатись у неї, коли доведеться десь ночувати, кресало, щоб можна було розпалити багаття, торбу з вівсом для Ф'ялара. І торбину з харчами для себе. Я мав тільки хліб, оце були й усі мої харчі, зате дуже смачний, житній Софіїн хліб! Вона принесла його багато, і я напхав його повну торбину. Вистачить надовго, подумав я, а коли хліб скінчиться, можна їсти й траву, як кролі.

Завтра Софія мала прийти знов, обіцяла принести каші, але на той час я вже буду далеко. Бідолашна Софія, доведеться їй самій їсти кашу! Але не можна, щоб вона хвилювалась через мене. Треба, щоб вона довідалась, де я дівся. Проте аж тоді, коли вже буде запізно. Запізно стати мені на заваді.

Я дістав з вогнища вуглину і написав на стіні великими чорними літерами:

«Хтось гукнув мене вві сні, я шукаю вдалині, аж за горами високими, його».

Отакий хитрий напис залишив я на стіні, бо вважав, що коли б до Рицарського двору знов прийшов той вивідувач, то він не зрозумів би його. Мабуть, подумав би, що я пробував скласти вірша абощо. А Софія повинна була відразу збагнути, що це означає: «Я поїхав шукати Юнатана».

Я повеселішав і навіть відчув себе дужим і відважним. Я заспівав:

– Хтось гукнув мене вві сні, я шукаю вдалині, аж за горами високими, його-о-о!

«О, як гарно звучала моя пісня! І про це я розповім Юнатові, коли знайду його», – подумав я.

Якщо знайду. А якщо не...

Моя відвага вмент розвіялась. Я знов став грудкою гною. Маленьким боягузом, таким, як був завжди. І мені, як звичайно в таких випадках, захотілось піти до Ф'ялара. Просто потягло до нього. Біля коня мені на крихту легшало, коли я знемагав від туги й страху. Скільки разів я стояв біля нього, як уже не міг витримати самоти, скільки разів заспокоювався, дивлячись у його розумні очі, відчуваючи його тепло і м'якенькі губи! Без Ф'ялара я б не пережив тих днів, коли Юнатар поїхав від мене.

Я кинувся до стайні.

Але Ф'ялар був у стійлі не сам. Біля нього стояв Губерт. Губерт плескав мого коня по клубах, а побачивши мене, усміхнувся.

Серце загупало в мене в грудях. «Ось хто зрадник», – подумав я. Мені здавалося, що я давно вже здогадувався, хто він такий, а тепер остаточно в цьому переконався. Губерт – зрадник, бо чого ще він прийшов до Рицарського двору і шпигує тут?

«Той чоловік надто багато знає», – казала Софія. Губерт і є той чоловік, тепер я зрозумів це.

Та що він знав? Усе? Знав, що ми сховали в діжці з вівсом? Я намагався не показати свого страху.

– Що ви тут робите? – спитав я якомога самовпевненіше. – Що вам треба від Ф'ялара?

– Нічого, – відповів Губерт. – Я йшов до тебе й почув, як твій кінь заіржав, а я люблю коней. Гарний кінь.

«Мене ти цим не здуриш», – подумав я і спитав:

– А навіщо вам я?

– Хочу дати тобі ось це, – відповів Губерт і простяг мені щось загорнене в білу полотнину. – Ти вчора ввечері здавався дуже пригніченим і голодним, от я й подумав собі: може, в Рицарському дворі тепер, коли Юнатан ще не вернувся з полювання, сутужно з харчами?

Я не знав, що казати й що робити. Взяв пакуночок і промимрив: «Дякую». Але ж не міг я прийняти їжу від зрадника! Чи міг?

Я розгорнув полотнину й витяг із неї чималий шмат баранини – такої копченої й підсушеної, що зветься шинкою. Пахла вона дуже смачно. Мені закортіло негайно вп'ястися в неї зубами. Хоч, власне, я мав би повернути Губертові його шинку й сказати, щоб він забирався геть звідси.

Та я цього не зробив. Зрештою, це Софіїна справа – чинити суд над зрадником. А мені треба вдати, що я нічого не знаю і не розумію. До того ж, мені була дуже потрібна та шинка. Нема кращого харчу за неї в дорогу.

Губерт і далі стояв біля Ф'ялара.

– У тебе справді гарний кінь, – сказав він. – Майже такий, як моя Бленда.

– Бленда біла, – сказав я. – Ви любите білих коней?

– Так, дуже люблю, – відповів Губерт.

«Тому тобі й хочеться мати їх ще п'ятнадцять», – подумав я, але не сказав нічого. Зате сказав Губерт – і таке, що в мене в душі похололо.

– Може, дамо Ф'яларові вівса? Він також хоче чогось смачного.

Я не міг спинити його. Він пішов просто до комірчини, і я кинувся за ним. Я хотів крикнути: «Не треба!», але не зміг вимовити й слова.

Губерт відкрив діжку з вівсом і взяв коряка, що лежав зверху. Я зажмурився. Не хотів бачити, як він витягне табакерку. І враз почув, як Губерт вилаявся, а коли розплющив очі, то помітив невеличкого пацюка, що тікав вінцями діжки. Губерт спробував ударити його ногою, але пацюк стрибнув на долівку і шаснув у якусь нору.

– Укусив мене, проклятий, за палець! – сказав Губерт, смокчучи великого пальця.

Я скористався нагодою, швидко набрав у коряк вівса і перед носом у Губерта зачинив діжку.

– Ф'ялар буде радий, – сказав я, – бо в таку пору дня я не годую його.

«Але ти не такий радий», – подумав я, коли Губерт раптом попрощався і ви-йшов зі стайні.

Цього разу в його пазури не попав ніякий таємний лист. Але треба було знайти інший сховок. Я довго думав і нарешті закопав табакерку в льоху. Ліворуч біля дверей. А тоді написав у кухні на стіні для Софії нову загадку:

«Руда борода хоче мати білих коней і знає надто багато. Бережіться!»

Більше нічого я не міг зробити для неї.

Другого ранку зі сходом сонця, коли у Вишневій Долині ще всі спали, я залишив Рицарський двір і поїхав у гори.

<...>

Ні, Юнатан не вбив Катлу. Її вбив Карм. А Катла, в свою чергу, вбила Карма. В нас перед очима. Ми все бачили. І ніхто більше, крім Юнатана й мене, не бачив, як двоє чудовиськ із прадавніх часів убили одне одного.

Ми бачили, як вони билися на смерть у бурхливому вирі водоспаду.

Коли Катла, заревівши, зникла у глибині, ми спершу не повірили своїм очам. Не могли повірити, що її вже немає. Там, де вона впала у воду, тільки клубочилась піна. І більше нічого. Ніякої Катли.

Та потім ми побачили Карма. Він підвів зелену голову з води, збиваючи хвостом піну. О, він був жахливий, той велетенський змій завдовжки від берега до берега, такий самісінкий, як казала Ельфріда. Великий змій з водоспаду Карма, про якого вона чула казку ще дитиною, тепер виявився такою ж дійсністю, як Катла. Він справді жив у водоспаді, таке саме страховисько, як і дракониця. Змій повертав голову на всі боки, шукаючи когось, – і враз побачив Катлу, що виринула з глибини посеред водоспаду. Він метнувся до неї і обкрутився навколо її тіла. Катла дихнула на нього своїм смертельним вогнем, проте змій так стиснув її, що вогонь той погас у її грудях. Тоді Катла почала бити його, а змій її. Вони вчепилися одне в одного в смертельному двобої. Мабуть, вони з прадавніх часів шукали цієї зустрічі і тепер лупцювали одне одного, кусали, дерли, мов навіжені, і їхні страхітливі тіла сплітались у вирі водоспаду. Катла раз по раз ревіла, а Карм змагався безмовно, чорна драконяча кров і зелена змієва змішувалися з білою піною, і вона ставала темна й негарна.

Скільки тривала та боротьба? Не знаю. Мені здавалося, що я стояв на тій стежці тисячу років і не бачив більше нікого, крім двох потвор у смертельному двобої.

Так, двобій був довгий і моторошний, та нарешті й він скінчився. Катла востаннє розпачливо заревіла й замовкла. Карм тоді вже був без голови, але його тіло міцно обплелось навколо Катли, і вони зникли, наче їх ніколи й не було. Піна знов побіліла, отруйну кров чудовиськ зміло могутнім валом водоспаду. Все стало таке, як колись. Як було з давніх-давен.

Ми стояли на стежці й мовчали. Нарешті Юнатан сказав:

– Нам треба вибиратися звідси! Якнайшвидше! Скоро зовсім стемніє, а я не хочу, щоб нас застукала ніч у Карманяці.

Бідолашні Грім і Ф'ялар! Не знаю, як нам пощастило підвести їх. Вони були такі стомлені, що насилу переставляли ноги.

Але ми залишили Карманяку і востаннє переїхали через міст. Далі наші коні просто не змогли йти. Тільки-но ми досягли другого берега, вони зупинились і полягали. Мабуть, подумали: ми вас довели до Нангіяли, і з нас досить!

– Заночуємо на давньому місці, – сказав Юнатан. Він мав на гадці ту кручу, з якої я вперше побачив Катлу. Я здригнувся, згадавши про це. Краще було б знайти якесь інше місце. Але ми не могли їхати далі. Насамперед треба було напоїти коней. Ми дали їм води, але вони не схотіли пити. Я стурбувався.

– Юнатане, з ними діється щось дивне. Ти вважаєш, що їм стане краще, коли вони посплять? – спитав я.

– Так, усім стане краще, коли вони посплять, – відповів Юнатан.

Я поплескав Ф'ялара по спині. Він лежав і дрімав.

– Який важкий день тобі випав, бідолашний Ф'яларе, – мовив я йому. – Але Юнатан каже, що завтра тобі буде краще.

Ми розпалили багаття так само, як і першого разу. Власне, кращого місця для ночівлі, ніж ця круча, ми б і не хотіли, якби можна було забути, що Карманяка так близько. За нами здіймались високі, нагріті сонцем скелі, що захищали нас

від усіх вітрів. Перед нами круча прямовисно уривалася до водоспаду Карма, а з того боку, де міст, також стрімко спадала вниз до зеленої луки. Та лука згори здавалася зеленою латкою далеко внизу.

Ми сиділи біля багаття й дивилися, як на Прадавні Гори й на Прадавню Річку спадає сутінок. Я був стомлений і думав, що довшого й тяжчого дня, як цей, у мене ще не було в житті. З досвітку до смерку тільки кров, крик і смерть. Колись Юнатан казав, що є пригоди, яких не повинно бути, і сьогодні ми мали більше ніж досить таких пригод. День повстання. Він справді виявився довгим і важким, але тепер і йому настав кінець.

Хоч нашому смуткові ще не було кінця. Я згадував Матіаса. Мені було дуже шкода його і, вже сидючи біля багаття, я спитав Юнатана:

– А де, по-твоєму, тепер Матіас?

– У Нангілімі, – відповів Юнатан.

– У Нангілімі? Я ніколи не чув про таку країну.

– Ні, чув, – сказав Юнатан. – Ти хіба забув той ранок, коли я виїздив із Вишневої Долини й залишив тебе такого наляканого? Не пам'ятаєш, як я сказав, що коли не повернусь, то ми зустрінемося в Нангілімі? Тепер Матіас там.

І він почав розповідати про Нангіліму. Він уже давно нічого не розповідав мені, нам не було коли. А тепер сидів коло багаття і змальовував Нангіліму, наче ми знов були в місті і я лежав на канапі.

– У Нангілімі... – почав Юнатан таким тоном, яким завжди починав свої розповіді, – в Нангілімі ще й досі триває доба табірних багать і казок.

– Бідний Матіас, коли там повно пригод, яких не повинно бути, – мовив я.

Проте Юнатан пояснив мені, що в Нангілімі немає сумних і жорстоких пригод, там тепер доба радісних ігор і розваг. Там люди розважаються. Звичайно, вони й працюють, допомагають одні одним, але й розважаються, співають, танцюють і розповідають казки. Іноді вони лякають дітей справді моторошними, страшними казками про такі чудовиська, як Катла, і про таких жорстоких людей, як Тенгіл. Але потім сміються й додають: «Не бійтеся, це лише казка. Насправді такого ніколи не буває. Ніколи, принаймні в наших долинах».

– Матіасові дуже добре в Нангілімі, – сказав Юнатан. – Він має старовинну садибу в Яблуневій Долині, найкращу садибу в найкращій і найзеленішій долині Нангілімі. Скоро настане пора обривати яблука в його садку. Нам би треба було помандрувати туди й допомогти йому. Бо він надто старий, щоб лазити по деревах.

– Я б також був майже радий, щоб ми помандрували туди, – сказав я, бо з його слів Нангіліма сподобалась мені і я дуже тужив за Матіасом.

– От бачиш, – мовив Юнатан. – Ми могли б оселитися в Матіаса. В Матіасовій садибі, в Яблуневій Долині Нангілімі.

– Розкажи, що б ми там робили, – попросив я.

– О, нам було б добре, – відповів Юнатан. – Ми їздили б лісами, розташовувалися б на ніч у мальовничих місцях. Якби ти знав, які там ліси! І серед них повно невеличких чистих озерця. Ми могли б спинятися на ніч біля озерця, щовечора біля іншого, мандрували б собі по кілька днів і ночей, а потім знову верталися б до Матіаса.

– І допомагали б йому обривати яблука, – додав я. – Але ж тоді Софії та Урварові довелося б порядкувати долинами Нангіяли без тебе, Юнатане.

– Ну то й що? – мовив Юнатан. – Я їм більше не потрібний. Вони самі дадуть лад у своїх долинах.

Юнатан замовк, наче не мав уже про що розповідати. Ми обидва мовчали, я стомився, і на душі в мене було зовсім не весело. Хіба могла мене втішити розповідь про Нангіліму, що була так далеко від нас?

Сутінки дедалі густішали, і гори ставали темніші. Над нами літали великі чорні птахи й жалібно кричали. Все навколо навівало сум. Водоспад Карма шумів, не вгаваючи ні на хвилину, я вже не мав сили його слухати. Він весь час нагадував мені про те, що я хотів забути. Все було напоєне сумом, і здавалося, що я вже ніколи не радитиму.

Я присунувся ближче до Юнатана. Він сидів притихлий, прихилившись спиною до кам'яної стіни, і обличчя в нього було бліде. Він і тепер скидався на казкового принца, але блідого і втомленого. Бідолашний Юнатане, подумав я, тобі теж невесело. О, якби я міг хоч трохи розвеселити тебе!

Ми довго сиділи мовчки, і раптом Юнатан мовив:

– Слухай, Хрущику, я повинен тобі щось сказати. Мене відразу охопив страх, бо коли він так звертався до мене, то завжди казав щось сумне й неприємне.

– Що ти повинен сказати? – спитав я. Він провів пальцем по моїй щоці.

– Тільки не лякайся... Ти пам'ятаєш, що казав Урвар? Що найменшого омаху Катлиного вогню досить, щоб у людини відібрало руки й ноги або щоб вона померла. Пам'ятаєш, як він казав це?

– Пам'ятаю, але чого ти завів про це мову? – спитав я.

– Того, що... – Юнатан затнувся. – Того, що омах Катлиного вогню обпік мене, коли ми тікали від неї.

У мене цілий день боліло серце від того страху і горя, але досі я не плакав. А тепер просто заривав.

– Ти знов помреш, Юнатане! – крикнув я.

– Ні, але було б краще, якби я помер. Бо я більше ніколи не зможу рухатися.

Він пояснив мені, чим такий страшний Катлин вогонь. Інколи він не вбиває відразу, а робить ще гірше. Він пошкоджує щось усередині в людини, і вона стає нерухомою. Спершу цього не помічаєш, але хвороба підкрадається поволі й неухильно.

– Тепер я можу ворухити ще тільки руками, – сказав Юнатан. – А скоро й ними не зможу.

– І це не минеться? – спитав я крізь плач.

– Ні, Хрущику, ніколи не минеться, – відповів Юнатан. – Хіба що я перейшов би в Нангіліму.

Хіба що він перейшов би в Нангіліму, о, тепер я збагнув! Він хоче знов залишити мене самого, так я й знав! Раз він уже втік був у Нангіялу без мене!

– Але вдруге ти не втечеш! – крикнув я. – Не підеш у Нангіліму без мене! Не кинеш мене самого!

– То ти хочеш піти зі мною? – спитав він.

– Хочу, а ти як думав? Хіба я не казав тобі, що хоч би ти куди пішов, то й я за тобою!

– Казав, і мене тішать твої слова, – відповів Юнатан. – Але потрапити туди не так легко! – Він трохи помовчав, тоді додав: – Ти пам'ятаєш, як ми колись стрибнули з тобою? Той жахливий випадок, коли все горіло і ми вискочили з вікна на подвір'я. Тоді я полинув у Нангіялу, пам'ятаєш?

– Ще б пак, – відповів я і ще дужче заплакав. – Навіщо ти питаєш? Думаєш, я не згадую про це відтоді кожної хвилини?

– Так, я знаю, що згадуєш, – відповів Юнатан і знов погладив мене по щоці. А тоді сказав: – Мені здається, що ми могли б стрибнути ще раз. З цієї кручі.

– Так, тоді ми помremo, – сказав я. – Але чи ми потрапимо в Нангіліму?

– Потрапимо, будь певен, – відповів Юнатан. – Тільки-но ми досягнемо луки, як побачимо світло Нангіліми. Світанок над Нангілімою, бо там тепер починає світати.

– Виходить, ми стрибнемо просто в Нангіліму, ха-ха-ха! – засміявся я вперше за довгий час.

– Так, – відповів Юнатан. – Тільки-но ми досягнемо луки, як побачимо просто перед собою стежку до Яблуневої Долини. Там стоятимуть уже Грім і Ф'ялар і чекатимуть на нас. Нам залишиться тільки сісти в сідло й поїхати. Поскакати!...

– І ти зможеш рухатися? – спитав я.

– Так, моя хвороба залишиться тут, і я знов буду бадьорий і радісний. І ти теж, Хруцику, ти теж будеш радісний. Стежка в Яблуневу Долину біжить через ліс, і як ти гадаєш, хіба нам не гарно буде їхати вдвох лісом сонячного ранку?

– Дуже гарно, – відповів я і знов засміявся.

– І ми не поспішатимемо, – розповідав далі Юнатан. – Можна буде скупатися в котромусь озерці. Ми однаково доїдемо в долину, поки Матіас зварить юшку.

– Як він зрадіє, коли ми приїдемо, – сказав я.

І враз мене приголомшила одна думка. Про Гріма і Ф'ялара.

Що Юнатан вигадує? Як же ми їх заберемо до Нангілімі?

– Навіщо ти кажеш, що вони там чекатимуть на нас? Адже вони лежать і сплять!

– Вони не сплять, Хруцику! Вони мертві. Їх убив Катлин вогонь. А те, що ти бачиш тут, – тільки їхня оболонка. Повір мені, Грім і Ф'ялар уже в Нангілімі й чекають на нас.

– То поспішімо, – сказав я, – щоб вони не чекали. Юнатан глянув на мене й усміхнувся.

– Як же я поспішу? – сказав він. – Хіба ти забув, що я не можу поворухнутись?

І тоді я збагнув, що маю зробити.

– Юнатане, я візьму тебе на плечі, – мовив я. – Ти колись виніс мене з вогню, а тепер я понесу тебе. Це буде справедливо.

– Так, це було б справедливо, – відповів Юнатан. – Але чи ти зважишся, Хруцику Лев'яче Серце, як ти гадаєш? Подумай-бо гарненько!

Я підступив до краю і глянув униз. Уже стемніло, видно було не дуже добре. Та однаково провалля було таке глибоке, що в мене запаморочилось у голові. Коли ми стрибнемо туди, то напевне обидва опинимось у Нангілімі. Жодному з нас не доведеться лишатись самому, журитися, плакати і боятися.

Але стрибати мали не ми, а я. Юнатан казав, що не так легко опинитися в Нангілімі, і тепер я збагнув чому. Як я зважусь стрибнути, як я зважусь на будь-що?

Так, якщо тепер не зважишся, то будеш тільки грудкою гною і більше ніколи не станеш чимось іншим, подумав я.

Я обернувся до Юнатана і сказав:

– Так, я зважусь.

– Любий, відважний Хруцику, – зрадів він. – То стрибаймо негайно!

– Я спершу хочу посидіти біля тебе, – відповів я.

– Тільки недовго, – мовив Юнатан.

– Ні, я посиджу, поки зовсім стемніє. Щоб нічого не видно було.

Я сидів біля Юнатана, міцно тримав його за руку й відчував, який він дужий і добрий, поряд із ним нічого не страшно.

Нарешті Нангіялу, її гори, долини й річку огорнула ніч. Я став над проваллям, тримаючи на спині Юнатана, він міцно обхопив мене руками за шию, і я відчув, як він дихає ззаду в моє вухо. Дихає зовсім спокійно. Не те що я... Юнатане, братику мій, чому я не такий відважний, як ти?

Я не бачив у темряві провалля перед собою, але знав, що воно є. Досить мені ступити крок у темряву – і все скінчиться.

Все відбудеться дуже швидко...

– Тобі страшно, Хруцику Лев'яче Серце? – спитав Юнатан.

– Ні... так, страшно! Та я однаково стрибну, Юнатане, зараз стрибну, цієї миті... зараз... і потім мені вже не буде страшно. Ніколи більше не бу...
О Нангіліма! Так, Юнатане, так, я бачу світло! Я бачу світло!
(Переклад Ольги Сенюк)

СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗДІЛУ 1 КАЗКИ-ПОВІСТІ «БРАТИ ЛЕВ'ЯЧЕ СЕРЦЕ»

Розповідь ведеться від імені хлопчика Карла

1

Карл хоче розповісти про свого брата Юнатана Лев'яче Серце (їхнє справжнє прізвище – Лев). Брати жили з мамою на ім'я Сігрід, бо тато – Аксель, залишив їх, коли Карлові було 2 роки. 13-річний Юнатан знав, що Карл скоро помре, бо той увесь час хворів, а останні пів року зовсім не ходив до школи. Мама хлопчиків шила жінкам сукні, і якось Карл підслухав розмову мами і якоїсь тітки про те, що йому доведеться скоро померти.

Карл не хотів, щоб мама знала, як йому гірко, бо йому було всього 10 років і йому не хотілося помирати. Тому вирішив поговорити про це з Юнатаном. Той розрадив брата, пояснивши, що він потрапить у Нангіялу, яка знаходиться по той бік зірок. Юнатан говорив, що там тепер доба казок і табірної життя, і всі казки походять із Нангіяли, бо саме там вони й відбуваються. З кожним, хто туди попаде, трапляються всілякі пригоди від ранку до вечора, навіть уночі.

Юнатан звав Карла Хрущиком, бо дуже любив хрущиків, а особливо таких хрущиків, як братик. Карл вважав себе негарним, боягузливим, дурним і клишоногим. Юнатан обіцяв, що тільки-но Карл опиниться в Нангіялі, як відразу стане здоровим, дужим і навіть гарним.

Карл цілими днями лежав на канапі в кухні і кашляв. Проте Юнатан, приходячи зі школи, розповідав йому про все, що там відбувалося. Юнатан також спав у кухні, на ліжку, яке він увечері витягав із шафи. І вже навіть лежачи оповідав Карлові далі казки й різні історії, аж поки мама гукала з кімнати, щоб спали. Уночі Карла душив кашель, а Юнатан заварював йому води з медом, щоб легше було відкашлюватись. Юнатан говорив, що Хрущик може прилетіти до нього з Нангіяли і білим голубом сісти на підвіконня.

Досі Карл не думав про те, що піде в Нангіялу без Юнатана, але брат заспокоював його, що теж прийде туди. Карл сказав, що було б добре, якби Юнатан перший туди пішов і чекав на нього.

*(За переказом Світлани Перець, джерело:
<https://www.ukrlib.com.ua/styslo-zl/printit.php?tid=9071>)*

РІЧАРД ЛЕВОВЕ СЕРЦЕ

Річард був гарний – блакитноокий і світловолосий, дуже високий – 193 сантиметри, для Середньовіччя він був справжній велетень. Річард був для свого часу добре освічений, цінував поезію і сам писав вірші, був фізично сильним, хоробрим, волелюбним, талановитим адміністратором і шукачем пригод.

У 1189 році Річард був коронований. Зійшовши на престол, він почав хрестовий похід на Святу землю. Армія хрестоносців, очолювана Річардом, здобувала

одну перемогу над сарацинами за одною. Незабаром військо підійшло до воріт в Єрусалим – фортеці Ашкелон. Хрестоносці зустрілися з 300-тисячною армією супротивника. Перемогу здобула армія Річарда. Сам Річард бився як лев, наводячи на воїнів противника жах.

Після низки переможних боїв Річард 2 вересня 1192 року уклав перемир'я на три роки з султаном Саладіном. За договором, морські порти Палестини й Сирії залишалися у владі християн, а християнським прочанам, які йшли до Єрусалиму, гарантувалася безпека. Хрестовий похід Річарда Левове Серце укріпив християнські позиції на Святій землі на сто років.

Події в Англії вимагали повернення Річарда, і король відправився додому 9 жовтня 1192 року. Під час подорожі потрапив у шторм і був викинутий на берег у володіннях ворога англійської корони – Леопольда Австрійського. Прагнучи врятувати своїх людей, Річард переодягнув усіх як пілігримів і спробував пройти ворожою територією. Річарда впізнали й закували в кайдани. Піддані викупили короля Річарда за 150 тисяч марок. Повернення монарха в Англію зустріли з благоговінням.

При облозі замку 26 березня 1199 року арбалетний болт пробив йому плече біля шиї. Операція пройшла невдало, почалося зараження крові. Через одинадцять днів, 6 квітня, Річард помер на руках матері і дружини.

(Інформація з відкритих джерел)

ТАЄМНІ ШИФРИ

ТАЄМНІ ШИФРИ

ТРЕБА ПЕРЕДАТИ СЕКРЕТНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ? НА ДОПОМОГУ ПРИЙДЕ ТАЄМНИЙ ШИФР. БО ЩО ТИ ЗА ШУКАЧ ПРИГОД БЕЗ ВЛАСНОГО ШИФРУ?

* ОБЕРИ СВІЙ КОД! *
Існує неймовірна кількість таємних шифрів. Пропонуємо тобі кілька прикладів...

АЛФАВІТ НАВПАКИ

Це найпростіший код! Пишеш останню букву алфавіту, а маєш на увазі першу. І так далі.

Я = А	С = І	И = Т
Ю = Б	Р = І	З = У
Ь = В	П = Й	Ж = Ф
Ш = Г	О = К	Є = Х
Ш = Г	Н = Л	Е = Ц
Ч = Д	М = М	Д = Ч
Ц = Е	Л = Н	Г = Ш
Х = Є	К = О	В = Ь
У = Ж	Й = П	Б = Ю
Ф = З	І = Р	А = Я
Т = И	І = С	

СЕКРЕТНЕ ПОСЛАННЯ:
УЗІІСАІМКІВ ІСЧ ЧІОКМ.
Розшифрування: Зв'язуєшся з друзем.

ШИФР «АККА»

У цьому шифрі А дорівнює К. Далі літери замінюються в алфавітному порядку.

А = К	І = Х	Т = Г
Б = А	І = Ц	У = Г
В = М	Й = Ч	Ф = Д
Г = Н	К = Ш	Х = Е
Г = О	Л = Щ	Ц = Є
Д = П	М = Ь	Ч = Ж
Е = Р	Н = Ю	Ш = З
Є = С	О = Я	Щ = И
Ж = Т	П = А	Ь = І
З = У	Р = Б	Ю = І
И = Ф	С = В	Я = Й

СЕКРЕТНЕ ПОСЛАННЯ:
ЖРІШК ІОК НКШІМІФХО
Розшифрування: Чекати на гравців.

Код Гудзиків і Гав

У цьому коді Г стає літерою А, проловуємо в алфавітному порядку.

А = Ш	Д = Б	И = Е	Л = І	Р = М	Х = С	Ь = Ц
Б = Ь	Е = В	І = Є	М = І	С = Н	Ц = Т	Ю = Ч
В = Ю	Є = Г	І = Ж	Н = Й	Т = О	Ч = У	Я = Ш
Г = Я	Ж = Г	Й = З	О = К	У = П	Ш = Ф	
Г = А	З = Д	К = И	П = Л	Ф = Р	Щ = Х	

СЕКРЕТНЕ ПОСЛАННЯ: АМЕСКЗ П НСКЮЩІП БШШ КАВМЩ
Розшифрування: Підприємство з виробництва гав.

Код Юлія Цезаря

Подейкують, що Юлій Цезар користувався ним кодом, що передавати повідомлення своїм арміям. А дорівнює Б.

А = Б	Є = І	К = І	С = О	Ш = Х
Б = Ю	Ж = Д	Л = І	Т = П	Щ = Ц
В = Я	З = Е	М = Й	У = Р	Ь = Ч
Г = А	И = Є	Н = К	Ф = С	Ю = Ш
Г = Б	И = Ж	О = Л	Х = Т	Я = Ш
Д = В	І = З	П = М	Ц = У	
Д = Г	Й = И	Р = Н	Ч = Ф	

СЕКРЕТНЕ ПОСЛАННЯ: КГ БЬОРВА ЬКЬМІЄ
Розшифрування: Не забувай гав.

Цифровий алфавіт

Цей шифр складніший, адже тут літери замінюють цифрами. Це дозволяє зробити таємне послання ще химернішим на вигляд і важчим для дешифрування.

А = 1	Д = 6	И = 11	Л = 16	Р = 21	Х = 26	Ь = 31
Б = 2	Е = 7	І = 12	М = 17	С = 22	Ц = 27	Ю = 32
В = 3	Є = 8	І = 13	Н = 18	Т = 23	Ч = 28	Я = 33
Г = 4	Ж = 9	Й = 14	О = 19	У = 24	Ш = 29	
Г = 5	З = 10	К = 15	П = 20	Ф = 25	Щ = 30	

СЕКРЕТНЕ ПОСЛАННЯ: 10 1 23 7 16 7 25 19 18 24 14 17 7 18 12
Розшифрування: Зв'язуєшся з друзем.

ТАЄМНІ ШИФРИ

ШИФРУВАЛЬНИЙ ДИСК

Він стане тобі в пригоді, якщо захочеш вигадати власний код, який ніхто й ніколи не зможе розшифрувати, окрім тебе і твого найкращого друга!

1 Вирізь із картону два круги, один трохи більший за інший.

МАТЕРІАЛИ:
- 2 аркуші картону;
- канцелярський шпатель;
- компас;
- ножиці.

2 Пробий отвір по центру кожного круга, поклади менший диск на більший і з'єднай їх канцелярським шпателем, розгнучи зісподу його лапки.

3 По краєчку великого круга за годинниковою стрілкою напиши всі літери алфавіту.

4 По краєчку маленького круга також напиши літери алфавіту — навпроти тих, що на великому кругу.

Таким чином ти зможеш легко зашифрувати й розшифрувати повідомлення! Наприклад, щоб шифрувати за допомогою коду «АККА», прокрути менший диск і постав літеру К навпроти А на великому диску. Кодуя, дивлячись на відповідні літери. Лишилося тільки записати таємне послання!

ЯК РОЗШИФРУВАТИ?

Якщо ти створив новий код, як своєму другові його розшифрувати?

Усе просто: намалюй олівцем маленькій трикутникок під будь-якою літерою, а інший — під тією, яку вона позначає (байдуже, які це літери).

Тепер повертай менший диск праворуч чи ліворуч, щоб обрати значення літер твого нового коду.

Увага! Починаючи шифрувати повідомлення, добре запам'ятай напрямок руху диска й кількість літер, що розділяють два трикутнички! Наприклад: «ліворуч, +2». Щойно повідомлення створене, приховай сліди кодування: поверни диски так, щоб жодна пара літер не збігалася з твоїм шифром! Тепер передай вказівку для розшифрування своєму другові. Зіставивши два трикутнички, він знатиме, щоб розшифрувати твій код, треба крутити диск навпроти, тобто «праворуч, -2»!
Але ти-д! Це секрет...

(Джерело: *Boys' Book. Підручник відважного мандрівника.*
Автори: М. Лекрьо, С. Галле, К. Ру де Люз. Художник: Ж. Мілле.
Видавництво «Час Майстрів»,
<https://chasmaistriv.com.ua/catalog/480/5467/>.)

ЕТНОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ

Коли вони сформувалися та звідки пішли їхні назви

У процесі тривалого і складного історичного розвитку за окремими частинами території України закріпилися певні назви: *Галичина, Волинь, Буковина, Поділля, Слобожанщина, Західна Україна, Таврія, Бессарабія, Покуття, Запоріжжя, Гетьманщина* та ін. Про що нам говорять ці назви? Коли вони з'явилися? Що це за землі і хто на них живе? Ми й досі послуговуємося цими назвами, хоча офіційний статус вони давно втратили. Сучасні адміністративні області України – доволі умовний поділ території, який часто не відповідає реаліям: побут, звичаї, традиції жителів сусідніх сіл одного району можуть значно різнитися, а от у життєвому укладі мешканців різних областей можна знайти багато спільного. Звичайно, урбанізація зрівняла українців на сході і заході, на півдні, півночі та в центрі. Однак не забуваймо й про нашу минувшину.

Українська етнографія як наука, що вивчає особливості народного життя, зародилася наприкінці 18 століття. Із цього часу й почалися спроби поділити територію України на різні історико-етнографічні, культурні, діалектні регіони.

Наслідком цього стало те, що на сьогодні можна знайти щонайменше півтора десятка різноманітних карт, на яких учені позначають межі «особливих» районів. І часто думки одних науковців не збігаються, а то й суперечать думкам інших.

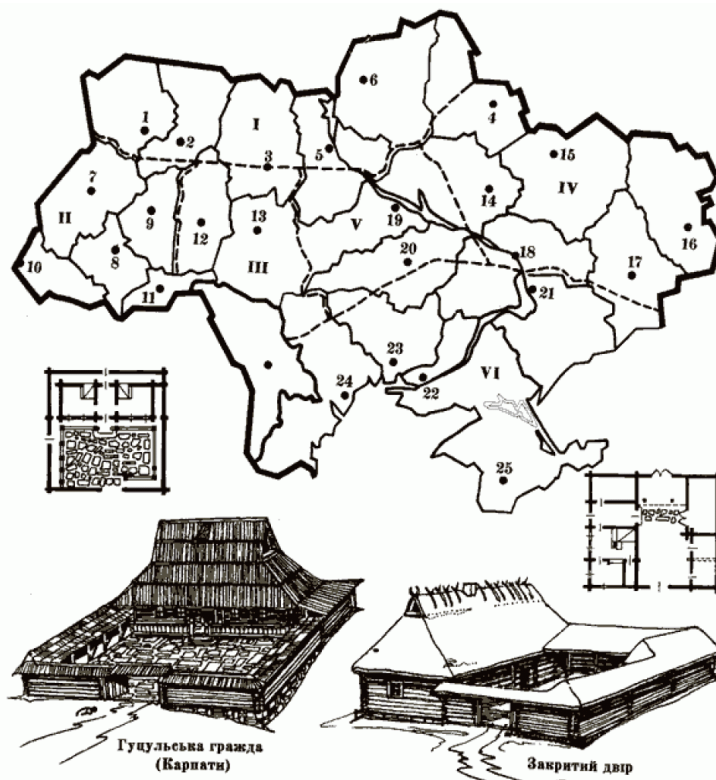
Тож поданий нижче матеріал – це не істина. Щоб об'єктивно висвітлити цю тему, доведеться написати кілька різних статей, зміст яких буде інколи протилежним. Ми намагалися більше сконцентруватися на народних особливостях, саме на етнографії, а не на політиці (тому, наприклад, у статті ви не знайдете Донбасу, Таврії, поділу на лівий та правий берег Дніпра тощо). Вам радимо подорожувати Україною, відвідувати музеї, де співробітники дадуть вичерпну інформацію про свій край, його історію та особливості.

ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ

В. П. Самойлович «Українське народне житло (кінець 19 – початок 20 століть)»;
(Київ: Наукова думка, 1972)

З архіву Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара»

Київщина: Географічний атлас:
Моя мала батьківщина; (Київ: Мапа, 2006)

За виданням: Україна й українці: Галичина, Буковина: Історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара (вибрані аркуші). - Київ: УЦНК «Музей Івана Гончара», ПФ «Оранта», 2007. - 314 с.

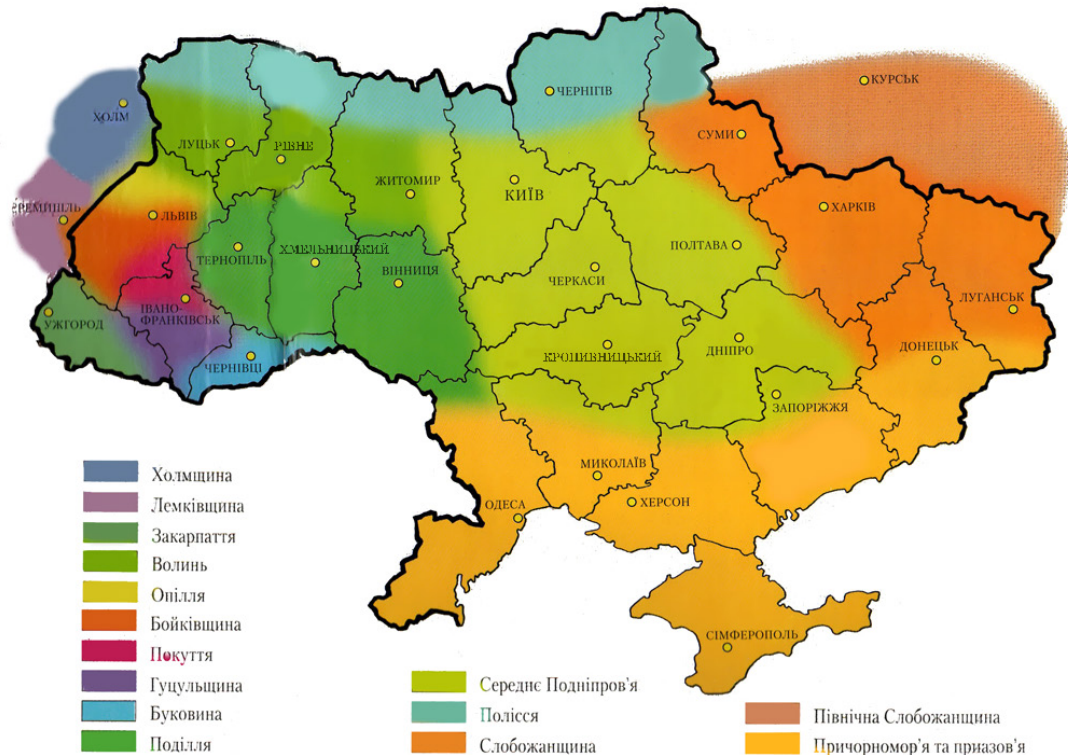
Т. Косміна, О. Косміна «Україна й українці: Галичина, Буковина: Історико-етнографічний мистецький альбом Івана Гончара»; (Київ: УЦНК «Музей Івана Гончара», ПФ «Оранта», 2007)

*Історія України (Вступ до історії):
підручник для п'ятого класу; (Київ: Генеза, 2013)*

ЕТНОГРАФІЧНА МАПА УКРАЇНИ

Полісся

Почнемо з півночі. До цього регіону входять такі сучасні області: Волинська; Рівненська; Київська (північні райони); Житомирська (північні райони); Чернігівська (північні райони); Сумська (північні райони).

Назву місцевості Полісся нескладно вивести від слів «по» і «ліс». І це абсолютно природно, адже північ України – це ліси. От і селилися наші предки «по лісі». Перша писемна фіксація цієї назви зустрічається в Галицько-Волинському літописі під 1275 роком. Людей, які населяють цей регіон, споконвіку кличуть поліщуками.

Волинь

Частиною Поліського регіону, його центром в Україні є Волинь. Ця назва вперше згадується в 11 столітті, а точніше під 1077 роком, у Новгородському літописі.

Про походження назви Волинь історики і філологи сперечаються й досі. На думку одних, назва цього регіону походить від назви давнього міста Волинь, або Велинь. Сьогодні його вже не існує, але сліди давнього поселення, знайдені археологами, говорять про те, що розміщувалося воно у місці злиття річок Гучва і Західний Буг (це за 20 км від сучасного Володимира-Волинського). Інші вчені пов'язують назву території з островом Волін у Померанії (землі поряд з Балтійським морем, нині – райони Німеччини та Польщі). На землях сучасної Німеччини жили слов'яни, але наприкінці першого тисячоліття вони вимушені були поступитися своїми територіями германським племенам. Місцевістю вони поступилися, а от назвою – ні. Так волиняни перекочували на схід (на північно-західні території сучасної України) зі своїм ім'ям. Походження назви «Волинь» виводять і від притоки Горині – Вілії.

Однак усі ці версії не розкривають головного – значення слова «Волинь». Тут є кілька варіантів: від слов'янського «воль» (віл), тобто «Волова країна»; від литовського «uola», що означає «скеля»; від імені такого собі Велина, який «велів», «повелівав»; від слова «олинь», яким раніше називали оленів, тобто Волинь – це земля оленів; якщо знову згадати про німців, то слово «Волинь» можна перекласти як «кельт», «представник романських народів», тобто «чужий», «іноземець» (для древніх германців, звичайно ж). Найбільш поширеною версією, якої дотримуються більшість істориків та лінгвістів, є думка про те, що назва «Волинь» споріднена з праслов'янським коренем «вол» (або «вел», «въл»), що має значення «мокрый», «вологий», «заболочена місцевість».

Карпати

Великий регіон на заході України поділяється на Прикарпаття, Закарпаття і власне Карпати. Етимологію перших двох назв вивести легко: *при* – те, що при Карпатах, тобто перед ними, *за* – те, що за горами. Звичайно, треба робити поправку на те, що це погляд українців, а от, наприклад, для словаків, які живуть по той бік Карпат, все виглядає з точністю до навпаки.

Щодо походження назви Карпат, то її виводять від різних слів кількох мов: з вірменської «карп» – камінь, «пат» – стіна; з польської «карпа» – великі нерівності, стовбури, коріння; з кельтської «карн» – камінь, купа каміння. До Карпатського регіону входять такі сучасні області: Закарпатська; Львівська; Івано-Франківська; Чернівецька (захід); Тернопільська (захід).

Подорожуючи Карпатами, ви вирушаєте на гостину до трьох етнографічних груп: бойків, лемків та гуцулів.

Бойки населяють території кількох областей і районів: Івано-Франківщина (Рожнятівський та Долинський райони); Львівщина (Стрийський, Самбірський та Старосамбірський, Дрогобицький, Сколівський, Турківський райони); Закарпаття (Воловецький, Міжгірський, Великоберезнянський райони). Свою назву бойки, скоріше за все, отримали завдяки особливостям свого мовлення: на місцевому діалекті частка «бойе» означає «так». Однак не всі бойки погоджуються з такою назвою свого етносу. Можливо, через те, що колись це було глузливе прізвисько, яким їх дражнили сусіди. Самі бойки часто називають себе верховинцями.

Лемки, або **русини**, – автохтонні жителі Карпат, вони живуть тут споконвіку, займаючи землі на схилах Східних Бескидів і на північний захід від Ужа (в Україні вони живуть на півночі Закарпатської області). У писемних джерелах про них вперше згадується у 6 столітті. Лемками цю етнічну групу стали називати сусіди, а все через те, що в мові карпатських русинів «для зв'язку слів» часто вживалася частка «лем», яка означала «лише, тільки».

Гуцули живуть на території Надворнянського, Верховинського, Яремчанського та Косівського районів Івано-Франківщини, у Рахівському районі Закарпатської області та в Путильському районі Чернівецької. Саме ці землі знані в народі під неофіційною назвою «Гуцульщина». Назву гуцулів пов'язують з молдавським словом «гуц» («гоц»), яке перекладається як «розбійник». Однак розбійник непростий, а благородний, адже серед представників цього етносу було багато опришків, народних месників. Мовознавці виводять назву гуцулів від слова «гочул» (або варіант «кочул») – кочівник. Іноді походження етносу, а отже – і назви, пов'язують з племенем уличів. Цікаві також версії походження гуцулів. Кого тільки не називають їхніми предками: і етрусків (цивілізація, що населяла територію сучасної Італії), і фракійців (народ, що жив на Балканах), і кавказців.

Однак повернемося до територій, на яких проживають ці етноси.

Із Закарпаттям все просто. Закарпаття як було за Карпатами, так там і залишилося. Тому і сучасна назва, і виділення території в адміністративну одиницю – Закарпатську область – недалеко від істини, принаймні що стосується меж сучасної України.

Галичина

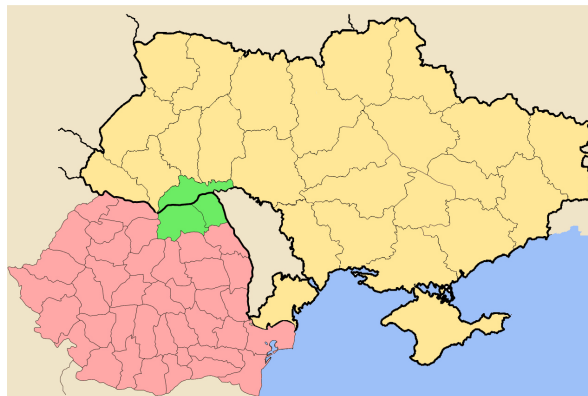
Займає територію сучасних Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей. Назва української Галичини пов'язана із загальноєвропейською історією. Колись столицею цих земель було місто Галич, назву якого деякі вчені виводять від назви древніх кельтів. Інші дослідники з такою версією не погоджуються і роблять свої припущення: від слова «галка», від польського hala – гора, від княжого імені Галиця (який похований десь на території сучасного міста), від алазонів, або галізонів (народу, що жив уздовж течій Дністра та Бугу), від грецького gals – сіль (у Північно-Східній Русі центр солеваріння називався Галичем), від слова «галиця» – змія.

Покуття

Невелика територія Прикарпатського регіону. Це частина Косівського району Івано-Франківської області, рівнинна місцевість між річками Прут і Дністер. З походженням назви Покуття все просто і однозначно. Пов'язана вона із селищем Кути. Після захоплення українських земель поляки почали позначати межі своїх володінь на сході саме цим населеним пунктом. Вони говорили щось на зразок: «Наші землі по Кути». Сьогодні це умовно південно-східний кут Галичини.

Буковина

Нескладно вивести і назву регіону Буковина. Пов'язана вона з буковими лісами, які, як можна здогадатися, ростуть на території сучасної Чернівецької області. Саме райони цієї адміністративної одиниці України є Північною Буковиною – частиною великої Буковини, південні землі якої належать до території Румунії.

Поділля

Українські літописи згадують ці території під назвами «Пониззя» і «Нижня Русь» (13 століття). Назва Поділля вперше зустрічається у документах 14 століття. До історичного району Поділля входять такі сучасні українські землі: Житомирська область (південний захід); Рівненська область (південь); Тернопільська область; Хмельницька область; Вінницька область; Одеська область (північ).

Тут живуть подоляни. Пам'ятаєте відому українську народну пісню: «Десь тут була подоляночка, десь тут була молодесенька»? Так от, мова в ній іде про чарівну мешканку саме цього регіону.

Походження назви Поділля нескладно вивести від слів «по» і «діл» (нижня частина; поселення, розташовані в річковій долині). Тут виникають асоціації з Поліссям, і не випадково. Тільки якщо в північному регіоні люди селилися «по лісі», то у випадку з Поділлям – «по долу», тобто в долині між річками Південний Буг і Дністер.

Середня Наддніпрянщина

Це Центральна Україна. Рідше зустрічається назва Подніпров'я, і це зрозуміло, адже вона не повністю відповідає істині: вздовж течії Дніпра розташовано багато земель, і не тільки українських, а ще російських та білоруських. Тому назва «Середня Наддніпрянщина» стосовно української території найбільш точна.

Слобожанщина

До Слобідської України належать сьогодні такі області: Сумська (південні райони); Харківська; Луганська; Донецька; Полтавська (східні райони); Дніпропетровська (північні райони на Лівобережжі).

Цей регіон вважається одним з «наймолодших» в Україні. Напевно, через великі часові «паузи» в його розвитку, а також через те, що в етносів, які його населяли, не було між собою нічого спільного. Люди жили на території українського сходу ще з часів палеоліту. Значно пізніше тут з'явилися представники кочових племен: киммерійців, скіфів і сарматів, хозарів та булгар, половців та печенігів. Аж до 1430 року по східних степах кочували татаро-монголи, поки їх не «посунули» кримські татари.

Українці на цих землях почали з'являтися у 15 столітті. Це були сміливці, шукачі справедливості і кращої долі з Полісся і Волині – тодішніх кордонів українських земель (які входили до складу Речі Посполитої). Таких волелюбців тюрки прозвали «козаками». Саме в цей час з'явилася і перша назва слобідських земель – Дике поле. Обживати і цивілізувати його почали трохи пізніше – у 17 столітті, коли після повстання Богдана Хмельницького сюди переселилися козаки і селяни, заснувавши слобідки. Як не складно здогадатися, звідси і походить назва «Слобожанщина».

Українці на цих землях почали з'являтися у 15 столітті. Це були сміливці, шукачі справедливості і кращої долі з Полісся і Волині – тодішніх кордонів українських земель (які входили до складу Речі Посполитої). Таких волелюбців тюрки прозвали «козаками». Саме в цей час з'явилася і перша назва слобідських земель – Дике поле. Обживати і цивілізувати його почали трохи пізніше – у 17 столітті, коли після повстання Богдана Хмельницького сюди переселилися козаки і селяни, заснувавши слобідки. Як не складно здогадатися, звідси і походить назва «Слобожанщина».

Південь

Південь України у різні часи належав різним державам: Стародавня Греція, Кримське ханство з Османською імперією, Російська імперія. Тому й народностей на українському Півдні живе багато: крім українців, це греки, татари, німці, вірмени, болгары, росіяни, серби, молдавани.

До південного регіону України належать: Запорізька; Херсонська; Миколаївська; Дніпропетровська (крім деяких північних районів); Донецька (південні і центральні райони); південь Одеської та Кримський півострів.

(Джерело: <https://phm.gov.ua/?p=98220>)

ЗОЛОТОРОГИЙ ОЛЕНЬ

ПОЕМА

1

Це було давно-давно
У карпатським краї,
Ще коли літали там
Лебедині зграї.

Диків, лисів і кізлиць
Множество ходило.
Спав собі за кожним пнем
Бурий ведмедило.

Не боялися людей
Ті сплюхи і лежні,
Бо шуміли навкруги
Праліси безмежні.

Тур у дебрині блукав,
Наче порик бурі,
І шугали в темниках
Рисі жовтошкурі.

По густих чагарниках,
По гірських полянах
Випасалися стада
Оленів буланых.

В нетрях дичини було,
Як трави та листу,
Аж тремтіли гуцаки
Від гарчання й свисту.

А по селах там жили
Прагуцульські роди –
Люди мудрі і міцні,
І митці з природи.

Вміли доглядать овець,
Будувати гражди¹.

Хліб не завжди був у них,
Але пісня – завжди.

Так велося в тих людей,
Що в сопілку грати,
Ніби розмовляти, всі
Вчилися з дитяти.
А Василько змалу грав –
Научився в неня.
Батько передав йому
Фрілку² і натхнення.

Добре дітям, доки в них
Є отець і мати.
Та Василько – сирота –
Мусив бідувати.

Спершу все було гаразд, –
Граї і не журися.
Та прибув до них король
Полювать на рися.

У сусіднім краї він
Панував криваво
І казав, що бог йому
Дав на владу право.

Силою меча й тюрми
Люд свій закріпачив.
Все хотів забрать собі,
Все, що тільки бачив.

Аж свербіли в короля
Руки загребуці,
Як нагадував собі
Про карпатські пуці.

І накласти на горян
Він хотів данину –

¹ Гражда (від румунського *grajda* < болгарського *гражда* – «огорожа», «горбд») – садиба, гуцульський, комплекс житлового будинку і господарських будівель, які утворюють замкнутий, зазвичай прямокутний дворик.

² Фрілка, або флюяра – народний дерев'яний духовий інструмент, різновид відкритої флейти, який має 6 ігрових отворів. Довжина 60 см. Інші назви – флуяра, фуяра, фрелка, флюярка, фреля, довбушинка, зубівка.

Забирати в них задар
Хутра й оленину.

Не корилися йому
Давні гуцулове
І ховались, коли він
Приїжджав на лови.

І на цей раз так було:
Села – як пустині.
Лиш Васильків тато був
У своїй хатині.

Там обскочили його
Королівські слуги.
Покажи нам, де живуть
Хижаки-драпуги!

Гурмою вони пішли
По слідах звіряти.
Голіруч хотів король
Рися поконати.

Та коли з'явився звір,
Вмент пиха зухвала
Спала з короля, і він
Дав швиденько драла.

А Васильків батько так
Висміяв зухвальця:
– Гарно бігаєте ви,
Мабуть, швидше зайця!

На володаря тоді
Сказь напала дика.
Меч у груди застромив
Батькові владика.

Мати вмерла від жалю,
А Василько – в люди.
Думав, що свою біду
Вже не перебуде.

Залишилися йому
Туга і сопілка.
В полонину їх узяв,
Де трудивсь, як бджілка.

Знали хлопчика того
Всі гуцульські села.
Всіх бентежила й пекла
Сумовита фрела.

Чуть було в дитячій грі
Нещасливу душу,
В найми вигнану навек
На біду пастушу.

Чуть було не раз і гнів,
Нути помсти злої,
Що летіли по душі,
Як вогонь по хвої.

Мріяв хлопець відомстити
За свою родину.
А тим часом гнав ягнят
Пасти в полонину.

2

Раз опівдні, як овець
Розморила спека
(А горіло сонце так,
Як суха смерека),

Їх погнав малий вівчар
До струмка поїти,
Перейшла отара ліс
Хмарою крізь віти;

В тихім зворі налягла,
Як туман, на воду,
А Василько, мов коня,
Осідлав колоду;

Править скакуном своїм
Та в сопілку дує.
Пальці вивірками йдуть,
Серце гараздує.

Напилися і пішли
Барани та ярки.
Чи з Говерли Прут тече,
Чи з його флюярки?

Вже не видно з-за ялиць
Жодного ягняти,
Час Василькові іти
Дріб свій доганяти.

Сопілчина в чабана –
То любов велика.
Все за грою забував
Наш малий музика...

Грає хлопець. Аж нараз
Бачить – олениця
Сторожко із лісу йде,
Сива, наче глиця.

Він сопілку – за ремінь,
Сам у хащі – скоком.
Причаївсь і звірину
Поїдає оком.

Ось вона до джерела
Підступа лякливо,
А за нею із кущів
Олень – дивне диво! –

Звичайнісінький на вид,
Ще й рудої масті,
Тільки роги золоті –
Промені гіллясті!

Пастушок щипнув себе –
Сниться чи не сниться?
Ні! Золоторіг стоїть,
І стоїть сарниця.

Світить золото ясне,
Б'є проміння в очі,
Ніби сходить сонце тут
З темної обочі.

Підійшов Золоторіг
Теж до водопою.
Олені розпочали
Мову між собою.

Пастушок задеревів –
Говорили звірі!
Мовби люди то були
В оленячій шкірі.

Ланя каже: – Подивись!
Подивись у воду:
Знов те золото росте,
Нам обом на шкоду.

Нас покинули свої –
Злото очі коле.
А мисливцям покажись –
Не втечеш ніколи.

Роги світять віддаля
Уночі і в днину...

Любий мій, даруй мені,
Я тебе покину.

Я не хочу помирать
Через пишні роги.
Розійдуться наші тут
Стежечки й дороги!

Олень так відповіда:
– Бачу, моя люба,
Що незвичність і краса –
То біда і згуба...

Як з тобою стрілись ми
Нічкою ясною,
Без надуми і вагань
Ти пішла за мною.

За тобою по лісах
Не вганяв я й трішки.
Ти сподобала собі
Золотенькі ріжки.

Потім, як прийшло знання,
Що це злото – горе,
Ти придумала мені
Завдання суроре.

Ти сказала: «Відламай
Росохи потворні,
Може, виростуть нові,
Сірі або чорні!»

Скільки я разів ламав
Ці прокляті роги
Об дубові стовбури,
Кам'яні пороги!

Та звіряча в них була
До життя жадоба –
Виростали знов мені,
Як зірки, із лоба.

Лізло вперто з голови
Золото червоне.
Сяяло воно ясніш
Царської корони.

Справді, видно нас було
І вночі здалека.
Чатувала скрізь на нас
Люта небезпека.

І чим більше я жадав
Загубити роги,
Тим пишніш вони росли,
Мов гілля розлоге.

Мав я з ними кожен раз
Тяжчу все мороку.
Перші виростили за рік,
Другі – за півроку.

Зиму ось оці росли,
А як їх я скину,
То боюся, що нові
Виростуть за днину!

Я давно вже зрозумів,
Що мені не вдасться
Обдурити свою біду,
Збутися нещастя.

Більш не буду їх ламать –
Це не допоможе,
Лиш болітиме чоло
Так, що не дай боже.

Знаєш ти моє життя,
Гарне й безталанне.
Як боїшся, то іди...
Будь здорова, лане!..

3

Сарна зникнула в кущах,
Не було неначе.
І малий вівчар уздрів,
Що той олень плаче.

– Оленю, – сказав пастух,
Вийшовши зі схову, –
Не лякайся мене...
Я чув Вашу всю розмову.

Хай твоя сарничка йде
У ліси й потоки.
Хай те серце не стражда,
Кротке і жорстоке.

Ти ж ходи на пастівник,
На сінце зелене.
Доглядатимеш ягнят,
Житимеш у мене...

Втішився Золоторіг
Мовою хлопчини.
Біля друга і в біді
Серце відпочине.

Не боліла так тепер
З милою розлука,
Що поранила його,
Мов стріла із лука...

Грудку глею взяв пастух
І для остороги
Пообмазував навкруг
Блискаючі роги.

Краще хай не притяга
Золото нікчемне
Злого зору, що блука
В дебрях потаємне.

Наміри лихі не сплять,
По безлюдді ходять.
Де ніхто не сів їх,
Там вони і родять...

І пішли вони оба
Доганяють отару.
Став пастушити рогань
З хлопчиком на пару.

Хлопець присилив йому
Дзвоничок до шиї,
Куплений колись давно
Аж у Коломиї.

Відступили барани –
Поводирство строге.
І навчились поважать
Оленячі роги.

Добре знав Золоторіг
Всі ґруні¹ і скали,
І ні разу вівці з ним
Лісі не зблукали.

Він виводив рано їх
На росисті трави,
Ополудні вів у тінь,
В листя кучеряве.

Вечорами, як Василь
Грав у сопілчину,

¹ Ґрунь – вершина гори.

Олень слухав і жував
Білу конюшину.

А не раз вони всю ніч
Розмовляли стиха,
Наслухаючи, як бір
В сні глибоко диха.

Все Василько розповів
Про свої скорботи
І про наміри тверді
Короля збороти.

Олень про свою біду
Вів невтішну повість:
Хто за золотом біжить,
Той загубить совість!

Дивувалися вони,
Що всі людські вдачі,
Біди, звичаї, думки
Схожі на звірячі...

Так і осінь підійшла,
Почало дощити.
Посхилялися в журбі
Полонинські квіти.

Дрібно дощиком сікло,
Мжичило із неба.
Повертатися в село
Пастушкові треба.

Треба вже отару гнать
На зимівлю в доли.
Олень каже: – Не люблю
Стайні і стодоли...

Та й не знати, як мене
Там зустрінуть люди.
Може, скажуть: «Нащо нам
Дикої прибуду?!»

Не врятуюся від них
Жодною мольбою.
Тут лишаюсь. Не проси,
Не піду з тобою!

Гладив ніжно пастушок
Оленеві ріжки. –
Повернуся, – говорив, –
Як зйдуть підсніжки!

Олень друга попросив
Зняти з шиї дзвоник,
Потім скочив у кущі,
Як у трави коник.

А Василько череду
З гір пляями зводив. –
Грала фрілочка його –
Світові на подив.

Грала, ніби та вода,
Що збіга по скелі
І вихлюпує в бігу
Промені веселі.

4

Того року, мов на зло,
Навалив сніжище.
Декуди по вікна впав,
Декуди ще й вище.

В горах вили, як вовки,
Хуги та хуртечі.
Снігу велетням дубам
Нанесло по плечі.

Наш Золоторіг-бідак
Падав у замети.
В думці кликав пастушка:
«Де ти, друже, де ти?!»

Голод оленя карав,
Допікав нещадно.
Голими лісами звір
Бігав безпорадно.

Їжа – листя і трава –
Сніговою вкрита.
Стебельця не відгребеш,
Хоч відбий копита.

З рогів злуцився глейок,
І вони сіяли,
Взяті в іній і туман,
Мов ясні опали.

Сяйво їхне в ясні дні
Та звіздасті ночі
Відбивалось від снігів
І сліпило очі.

Олень відав, що його
Золотії роги
Варті більше, ніж усі
Стоги й обороги.

Він оддав би їх тепер
За стебло єдине...
«А якщо, – подумав звір, –
Пошукать людину?»
Стріти газду край села,
Впасти на коліна
І за золото своє
Попросити сіна!

Як подумав, як помчав
Навпрошки, без тями.
Тільки курява знялась
Над його слідами.

Він спускався на задку
Зі скали стрімкої.
Він котився із гори
В сніговім сувої.

І здавалось, що його,
Мов їздець неласкав,
Голод бив по животі
І нагай аж ляскав.

Олень біг навперестриб –
Кущ під ним чи хмарка.
Прірву так перелітав,
Як дорогу арка.

Втім, під лісом кілька хат
Звіддалік угледів
Та в кожухах парубків,
Схожих на ведмедів.

Він злякався й почекав,
Аж повечоріло.
До найближчого вікна
Підійшов несміло.

Нагадали про сінце
Льодовії квіти.
І від голоду в очах
Почало темніти.

Ногигнулися під ним,
Стомлені і кволі.

І зібрав Золоторіг
Решти сили й волі.

В шибку рогом стук та стук.
– Хто там? – чути з хати. –
Просимо! Чи ти забув
Двері відчиняти?!

Олень знову стук та стук, –
В хату він не піде.
Звідти знову хтось кричить:
– Таж заходь, сусіде!

Олень знову стук та стук.
Вийшов чоловічок,
Глянув – роги мерехтять,
Мовби зо сто свічок.

Хреститься: – Щезни, пропадь,
Згинь, нечиста сило! –
Олень каже: – Як мене
Бачить вам немило,

Я піду собі, але,
Знайте, я не з пекла.
Вигнала мене з лісів
Ця зима запекла.

Я звичайна звірина,
Що шукає їдла.
Доля з мене кпить моя –
Щедра й дуже підла.

Маю роги золоті,
Та сінця не маю.
Їх для вас я за стебло
Зараз відламаю!

Чоловічок зміркував –
Можна поживиться.
А до золота він лиц,
Як до гач¹ живиця².

Копійчиною радів,
Як душею дідько.
(Попадаються такі
В горах дуже рідко).

Оленя заводить він
До своєї стайні, –

¹ Гачі – штани.

² Живиця – густа липка рідина, що виділяється зі стовбура рослин.

Їжте, ріженьки мої,
Золоті та файні!

Олень давиться – не їсть.
Сіно гарне, свіже.
Чоловічок не чека,
Роги йому ріже.

Пиняво робота йде –
Пилка не до злота.
Олень каже: – Не спішіть,
Це моя турбота!

І до жолоба тарах –
Роги відлетіли.
У старого скупака
Губи затремтіли.

Він і каже: – Брате мій,
Дякую сердечно,
Та у мене жить тобі
Дуже небезпечно.

В хату просяться не раз
На нічліг мисливі.
Та й сусіди в мене злі,
Наче пси нюхливі.

Я тобі вночі стіжок
Вивезу до бору,
Тільки, прошу, не ходи
На мою обору!

Біля оленя впада,
Леститься псявіра.
Сам гадає, як би так
Спекатися звіра.

Чей же вміє розмовлять
Це створіння враже,
А якщо про скарб його
Всім воно розкаже?!

Олень згодився: – Везіть
Сіно на поляну.
Більше, дядечку, до вас
Я вже не загляну...

5

Так з'явилося сінце
В лісі на галявні.

Олень з грудня їв його,
А доїв у травні.

Роги вирости нові,
Може, навіть кращі,
Він тепер ховався знов
У глибокі хащі.

Мав леговище м'яке
В непролазній пущі,
Їсти сіно він ходив
Тільки в ночі тьмуці.

Теплі весняні вітри
Лоскотали ніздрі.
На бриндушці сніг конав,
Наче вовк на вістрі.

Ще раз одягла зима
Льодове намисто,
Та сховалась, де було
Вільготно й тінисто.

Звори водами гули,
Птаство грало знову,
І лишив Золоторіг
Схованку зимову.

В полонину повернувсь
І зажив некрадки.
Про якусь нову біду
Не було і гадки.

А тим часом навкруги
Чатувало горе:
Оленя ловить прийшло
Ціле військо в гори.

Чоловічок – той скупар –
Був цьому виною.
Роги золоті загриб
Він у купу гною.

І про свій великий скарб
Ні слівця нікому,
Тільки – жінці, а вона –
Кумові своєму.

Кум-кумі, кума-кумі,
Аж одна кумася,
Як почула про таке,
Мало не стеклася.

Злих людей чуже добро
В саме серце коле.
Та кума і підняла
Крик на всі околи.

Чи де ярмарок, чи храм, –
Верещить завзято,
Так, немов з її чола
Злотні роги знято!

Скрізь ходила, скрізь була
Заздрісна і хутка.
Так дійшла й до короля
Дивовижна чутка.

Він одразу наказав
Їхати в Карпати,
В діда золото забрать,
Оленя злапати!

А скупак відлюдьком був,
Не ходив нікуди,
І не знав, про що навкруг
Теревенять люди.

Ось до нього і прийшли
З військом генерали –
Гній розрили і як стій
Золото забрали.

Почали вони вести
Допити суворі.
Де той олень може бути?
У якому зворі?

А яка на ньому шерсть?
Жовта? Темно-сіра?
Як то, роги ти забрав,
А не бачив звіра?

Не жаліли нагайок,
Вили аж до поту.
Кожен платить у житті
За свою скупоту.

На це все не міг скупак
Відповіді дати.
І його, упавши в лють,
Вибилі солдати.

Знай, небоже, що на тім
У добро не в'їхать,

Як не дав ти звірині
Даром сіна віхоть!

Злото вже у короля,
Плаче скупендрячко,
Але оленя в лісах
Упіймати тяжко.

Звіролови, капкани,
Петлі, вовчі ями,
Чати, засідки, пости –
Всюди над пляями.

Скрізь чекають, коли він
Злотим рогом блисне.
А його ніде нема,
Наче зник навмисне.

Олень там, звичайно, там,
Де осінній вітер
Їх з Васильком розлучив,
Дружби сльози витер.

6

Виструнчилися на стіні
Злякані сторожі.
І зайшов у двір король,
А за ним – вельможі.

Під пахвою ніс монарх
В'язочку люцерки,
Що для оленя була
Як для нас цукерки.

– На, – сказав король, – бери,
Їж, моє звірятко.
В мене житимеш як пан,
Сито, мирно, гладко!

Будемо тобі носить
Найсмачнішу їжу,
А зате з твоїх ріжків
Я монет наріжу.

Олень, голову свою
Опустивши долі,
Тяжко слухав, і мовчав,
І корився долі.

Стовпилися навкруги
Двораки й магнати.

Взявся власноруч король
Роги обтинати.

Слуги пилку подали,
Скриню на монети.
І зітхнув Золоторіг:
«Де ти, друже, де ти?!»

Закладають, мов ярмо,
Колодки на нього,
Щоб не бився він, бува,
З болю навісного.

Мовчки і смиренно стій,
Наче деревина,
Що, не зойкнувши, вогонь
Витримать повинна.

Дзвонять, дзенькають, дзвенять
Золоті червінці.
А за ними тишка
Сльози – навздогінці.

«Надаремне плачеш ти,
Нещасливий бранче,
Вже не буде так тобі,
Як бувало раніше.

Буде сіна, і трави,
І вівса доволі,
Буде все, роганю мій,
Та не буде волі.

Зроблять паничі тобі
Золотенькі ясла,
Щоб лиш зірка лісова
В тебе в серці згасла.

Щоб не звабили повік
Буки срібнокорі,
Щоб давав ти обтинать
Золото в покорі».

Думав так про себе він
У хвилину скрути.
Що ж робилося навкруг?
Того не збагнути!

Графи, принци, паничі,
Слуги, пажі, клоуни
Б'ються, повзають, кричать
Божевілля повне.

Той пролазить уперед
Хробаком, той – рачки.
Кожен хоче більше взять
Золотої трачки.

Розпалився і король,
Швидше ріже роги.
А пани опилків пил
Злизують з підлоги.

Так язиками беруть
Злото, як магнітом.
Не вони, а той метал
Верховодить світом.

Олень дивиться на них,
Та йому невтямку,
Що насправді він король
В цім похмурім замку.

Він не знає ще, яка
В нього міць грізна є,
І, розжаханий, тремтить,
Мало не конає.

Поглядає на мечі,
Палаші, стилети.
В думці кличе пастушка:
«Де ти, друже, де ти?!»

7

А Василько не забув
Про гірського друга.
Знав, що в замку йде над ним
Злочин і наруга.

Налітала і сльоза
На лице прекрасне.
Але горе – це вогонь,
Що від сліз не гасне.

Треба друга рятувать
Ділом – не журбою.
Але як? Не стать йому
З королем до бою.

І не знав він, що робить.
Аж одного рана
У село прийшов указ
Короля-тирана.

«Я, – писав король у нім, –
Всіх оповіщаю,
Що найбільше на землі
Грошей злотних маю.

Сам я добуваю їх
Із глибоких штолень».
(«Брешеш, – думає Василь,
– Дав тобі їх олень!»)

Далі хитрий лицемір
Став брехню молоти:
«Бог мені багатство дав
За мої чесноти.

Ось, наприклад, я люблю
Дбать про диких звірів.
Одному із них я дав
Почет із жовніврів.

Щоб його оборонить
Від сваволі нетрів,
Дроту мусив я дістать
Кілька кілометрів.

Звір той – олень. Він живе
У моїм палаці.
Має сіно і траву –
Все з моєї праці.

Буде зварений живцем,
Хто звірятко зграбне
Вдарить, штурхоне, щипне
Чи хоч трошки дряпне!..»

– О, – Василько закричав, –
Пан король – хитрюга!
Та за батька я помщусь
І врятую друга!

У хлоп'ячій голові
Блисла думка сміла.
Він тепера добре знав,
Братись як до діла.

Взяв сопілочку свою,
Сухарів дзьобеньку,
До садиби короля
Рушив помаленьку.

Може, місяць, може, два
Він ішов лісами.

На сніданок – ягідки,
На обід – те саме.

Спав, як заєць, під кущем,
Умивався в росах.
Під собою ніг не чув,
Репаних і босих.

Аж нарешті він уздрів
Мов камінні зуби...
Був то королівський двір –
Місце крові й згуби.

Вікна, мов ряди печер,
Видовбані в кремні.
Біля брами вартові,
Люті і недремні.

Не впустили пастуха
За ворота-ґрати.
А Василько сів собі
Та й в сопілку ґрати!

Гра мелодію стару,
Добира нової.
А по душах звук летить,
Як вогонь по хвої.

Грає день і грає ніч,
Грає без упину.
Стали в замку геть усі
Слухать сопілчину.

Вчув король, що грає хтось,
Дуже гарно грає.
За Васильком вояків
Спішно висилає.

Увійшов хлопчина в зал,
Підійшов до трону,
Та поклоном не схотів
Шанувать корону.

Це побачивши, король
Всердивсь на малого:
– Цілу ніч ти добре грав,
Але, окрім того,

Не давав ти спать мені.
Тож тебе за кару
Ми берем навик собі
В слуги, сопілкарю.

Будеш ти у нас робить,
Що тобі накажем.
В горах був ти пастухом,
В нас ти будеш пажем!

8

Ось Василька одягли
В білосніжні шати.
Музикою має він
Короля втішати.

Має грать, коли монарх
Засіда вечерять.
Слухала чарівну гру
Вся придворна челядь.

А були незрячі там
Слуги і служниці.
Наче тіні навкруги,
Тихі, смирні, ниці.

Як лиш королеві зір
Чийсь не до вподоби,
– Вибрать очі! – він кричав,
Пінячись від злоби.

Набурмосений сидів,
Ніби крук на жердці.
Думу помсти пастушок
Заховав у серці.

Ждать не довго довелось
Волі і розплати.
Знов збирається тиран
Гроші нарізати.

Сам, радіючи, бере
Пилку й скриню з ніші.
Видно, роги є нові,
Більші і ясніші.

Знов зібралися пани,
Принци-злотоноші.
– Хочеш бачити, малий,
Як ми робим гроші?

Стрепенулося хлоп'я,
В серці страх кигиче.
– Хочу, хочу, пане мій,
Мудрий мій владиче!

Ми, – відказує король, –
Покажуть охочі.
Тільки потім ти даси
Виколоти очі.

Це за доброту мою
Буде нагорода.
Згода, хлопчику, чи ні? –
А Василько: – Згода...

Як до оленя зайшли,
Він йому і каже:
– Не давайся в колодки.
Бий це кодро враже!
Бий сміливо, бий в лоби,
Бий, гати, гаратай!
Не дивися, де король,
А де пан глашатай.

Бий розгонисто підряд,
Бий, не бійся смерті!
Чи не бачиш, як вони
Золотом зажерті?

Не заб'ють вони тебе,
Вір мені, роганю.
За копійку кожен з них
Вип'є калабаню.

Я Василько. Я твій друг.
Слухай мене, друже,
Покажи їм, з чого кат
Кляті гроші струже!

Олень пастушка пізнав
І йому повірив.
Розігнався і почав
Бити бузувірив.

Він їх бив, тусав, колов,
Лупцював рогами,
Поперекидав усіх
Догори ногами.

Вистрибом по них ішов,
А вони лежали.
І валялись коло них
Піки і кинджали.

Боронитися ніхто
Не подумав навіть.
Дряпнеш звіра, а король –
Зварить чи задавить.

Сам король не бився теж –
Серце мав захланне:
Вбити звіра – тож рости
Злото перестане!

А Золоторіг товче,
Місить груди й чола.
Скільки панства там було
Все лягло довкола.

(Дещо, правда, піднялось
Із тії неслави,
Але те було навік
Скручене й кульгаве).

Розлетілось, розбрелось
Воїнство хоробре.
Королів указ воно
Пам'ятало добре.

«Хай, – гадали, – звіра вб'є
Королівська криця,
Ми не хочем за пусте
У котлі вариться.

Хто живий, рятуйсь, тікай
Швидше якомога,
Доки в плечах ти не чув
Золотого рога!»

Зникла миттю з-за стіни
І дозорців рота.
Брами отвором стоять,
Навстіж – всі ворота.

Спритно вискочив пастух
Оленю на спину.
І майнув Золоторіг
В рідну полонину.

9

Гарно, весело жилось
Нашим друзям дома.
Кожна стежка і гора
Миля і знайома.

Смеречина – мов дими
Голубі, прозорі,
А на кичерах ростуть,
Як суниці, зорі.

У бескетті, мов дзвінки,
Голосні джерела.
Задзвонила серед них
Пастушкова фрела.

Хлопця шанував народ
За відважне діло,
Бо й онукам короля
В гори не кортіло.

Двісті літ Василько жив,
Був здоров од бринзи.
Тільки снилися йому
Паничі і принци.

А як він узяв і вмер,
Щоб не постаріти,
Люди славили його,
Плакали трембіти.

Олень туги не зборов,
Самоти не стерпів,
Як пішов, так не прийшов
Зі своїх вертепів.

Дехто думав, що вовки
Оленя роздерли.
А де ж роги золоті,
Сяючі, як перли?

Їх шукали, та дарма, –
Не знайшли донині.
Значить, олень той живе
Десь у гущавині.

Десь у горах тих живе,
Що сягають неба.
Вільні люди там, і їм
Золота не треба.

Тож він ходить по лісах
Вже сідий, статечний.
Це підтверджує також
Факт незаперечний:

Ще коли пастушив сам
І ходив по рижки,
Бачив оленя того
Автор цієї книжки.

СНІГОВА КОРОЛЕВА

ОПОВІДАННЯ ПЕРШЕ

Розбите дзеркало

Ну так, починаємо! Коли ми дійдемо до кінця цієї історії, – ми знатимемо більше, ніж зараз.

Так ось, жив один лютий чорт. Він був дуже лютий, він був сам сатана! Якось він був у дуже хорошому настрої, тому що зробив собі дивне дзеркало. Це дзеркало мало незвичайну властивість – все хороше і прекрасне зменшувалося в ньому до неможливого, а все негідне і погане виступало чіткіше і здавалося ще гіршим.

Чудові краєвиди виглядали в ньому вареним шпінатом, а найкращі люди – потворами, або здавалося, що вони стоять на головах і в них нема животів. Обличчя робилися такі перекривлені, що їх не можна було пізнати, а якщо в кого було ластовиння – воно розпливалося на весь ніс або рот.

– Це надзвичайно весело! – сказав чорт.

Коли людині спало щось хороше на думку, в дзеркалі з'являлась жахлива гримаса, і сатана реготав, радіючи з цієї майстерної вигадки.

Усі, хто відвідував школу чорта, – а в нього була своя, чортівська школа, – розповідали скрізь про дзеркало, як про якесь чудо. «Лише тепер можна побачити, – казали вони, – якими є насправді весь світ і всі люди».

Вони всюди бігали з цим дзеркалом, і, нарешті, не залишилося жодної країни, жодної людини, що не відбилися б спотвореними в дзеркалі. Тоді учні чорта захотіли полетіти на небо і там повеселитися. Чим вище вони підносилися, тим більше дзеркало кривилося; вони ледве тримали його. Вони підносилися вище та вище, і раптом дзеркало так затремтіло від жахливої гримаси, що вирвалося з рук, упало на землю і розбилося на тисячу мільйонів, більйонів і ще більше скалок. І ці скалки нарobili ще більше нещастя, ніж само дзеркало. Деякі з них, завбільшки як піщинка, літали скрізь по світу і, якщо потрапляли в око людині, там і залишалися. Людина з такою скалкою в очах бачила все навиворіт або тільки саме погане, бо кожна скалочка мала ту ж силу, як і ціле дзеркало. Деяким людям крихітна скалочка дзеркала потрапляла в серце, – і це було найжахливіше: серце перетворювалося на маленьку крижинку. Одні скалки були такі великі, що їх можна було вставляти у вікна, але крізь ці шибки не варто було дивитись на своїх друзів. Інші скалки ішли на окуляри, і біда була тій людині, яка надівала їх, щоб краще бачити і мати вірну думку про те, що є перед очима. Чорт сміявся так, що от-от міг луснути, і радів, наче його приємно лоскотали.

А по світу літало ще багато скалок дзеркала.
Слухаймо ж далі!

ОПОВІДАННЯ ДРУГЕ

Хлопчик та дівчинка

У великому місті, де так багато людей та будинків, що не вистачає місця, аби кожен міг відгородити собі невеличкий садок, і тому задовольняється лише кім-

натними квітами в горщиках, – жило двоє маленьких дітей. Але вони мали садок більший за горщик для квітів! Вони не були братом і сестрою, та любили одне одного, як брат і сестра, їхні батьки жили в мансардах двох суміжних будинків. Там, де майже сходилися дахи обох будинків і між дахами йшли доіцрві ринви, виглядали маленькі віконечка. Ступнувши з якого-небудь віконечка на ринву, можна було опинитися коло вікна сусідів. Батьки мали великі дерев'яні ящики, і в них росла зелень для страв та кущики троянд, у кожному ящику по одному. Кущики чудово розростались. Якось батьки вирішили поставити ці ящики впоперек ринв, ніби дві грядки квітів вирости між вікнами. Горох спускався з ящиків униз, а троянди простягали довгі гілочки, що заглядали у вікна і перепліталися між собою. Це нагадувало тріумфальну арку з квітів та листя. Ящики були дуже високі; діти знали, що лазити на них не можна. Але батьки часто дозволяли хлопчикові і дівчинці ходити в гості одне до одного по даху і сидіти на маленькій лавочці під трояндами. Там вони так чудово гралися!

Узимку ці розваги припинялися. Вікна зовсім замерзали; але тоді діти нагрівали мідні гроші коло печі і прикладали до замерзлих вікон, відразу з'являлося чудове віконечко, таке кругле-кругле, і звідти визирало миле, ласкаве очко. Це виглядали зі своїх вікон маленький хлопчик і маленька дівчинка.

Хлопчика звали Кай, дівчинку – Герда.

Улітку вони могли одним стрибком опинитися в гостях одне в одного, а взимку треба було спочатку спуститися на багато-багато східців униз, а потім зійти на стільки ж східців угору.

А надворі мела метелиця.

– Це білі бджілки роятся! – сказала стара бабуса.

– А в них також є своя Снігова Королева? – питав хлопчик, бо він знав, що у справжніх бджіл є одна головна бджола.

– Є і у них! – відповіла бабуса. – Вона літає там, де найгустіше сніжинок. Вона більша від усіх і ніколи не лишається на землі, а відлітає в чорну хмару. Інколи ночами пролітає вона вулицями міста і заглядає в вікна, от вони від того і вкриваються крижаними візерунками, як квітами.

– Еге, ми це бачили! – казали діти і гадали, що це правда.

– А може Снігова Королева зайти сюди? – спитала якось дівчинка.

– Нехай спробує! – сказав хлопчик. – Я її посаджу у теплу піч, і вона розтане!

Але бабуса погладила його по голові і почала розповідати щось інше.

Увечері, коли Кай був дома і майже зовсім роздягся на ніч, він зліз на стілець коло вікна і подививсь крізь маленьку дірочку в шибці. За вікном літали сніжинки, і одна з них, найбільша, упала на краєчок ящика з квітами. Сніжинка раптом почала рости все більше і більше і стала нарешті молодою жінкою, закутаною в найтонший білий серпанок, зітканий з мільйонів зірчастих сніжинок. Жінка була така прекрасна та ніжна, але з криги, з сліпучої, іскристої криги. І все-таки жива!.. Очі блищали, як дві ясні зірки, але не було в них ні спокою, ні тепла. Вона кивнула хлопчикові і поманила його рукою. Хлопчик злякався і зіскочив зі стільця; ніби велика птиця майнула надворі повз вікно.

Другого дня був славний мороз, а потім настала відлига і незабаром наступила весна – сонце світило, зелень витикалася з землі, ластівки мостили гнізда, в кімнатах відчинили вікна, і діти сиділи знову в своєму маленькому садку на даху високо над усіма поверхами.

Троянди цвіли цього літа чудово, як ніколи! Дівчинка навчилася співати пісеньку, в якій теж говорилося про троянду. Вона співала її хлопчикові, думаючи про свої троянди, і він підспівував їй.

Діти тримали одне одного за руки, цілували троянди, дивилися на сонечко і

розмовляли з ним. Які стояли прекрасні літні дні, як добре було під кущами ароматних троянд, що, здавалося, вічно цвістимуть і ніколи не пов'януть!

Кай і Герда сиділи і розглядали книжку з малюнками – звірами та пташками. Великий годинник на башті продзвонив п'ять разів.

– Ай! – раптом скрикнув хлопчик. – Мене щось кольнуло в серце, і щось упало в око!

Дівчинка обняла його за ший; він кліпав очима. Ні, нічого не було видно в оці.

– Я думаю, вже випало! – сказав він. Але в тому й справа, що ні, не випало. То були скалочки, які відскочили від дзеркала, чарівного дзеркала сатани. Ми пам'ятаємо, що все велике й хороше здавалося в ньому нікчемним і гидким, а все зле і погане – ще чіткішим. Бідний Кай! Скалочка попала прямо в серце. Воно мусило перетворитися в крижину. Біль уже минув, але скалки залишилися.

– Чого ти плачеш! – спитав він. – Ти тепер така негарна! Зі мною нічого не трапилося! Фу! – закричав він. – Цю троянду точить черв'як! Дивись! А ця зовсім крива! Ні, справді, це зовсім погані троянди. Не кращі за ящики, в яких стирчать! – І він, штовхнувши ногою ящики, вирвав обидві троянди.

– Кай, що ти робиш? – закричала дівчинка. А він, побачивши її переляк, вирвав ще одну, стрибнув у своє вікно і втік від маленької милої Герди.

З того дня, коли вона приносила книжки з малюнками, він їй казав, що це годиться лише для немовлят. Розповідала що-небудь бабуся – він присікувався до кожного слова. Та хіба тільки це! Він дійшов до того, що надівав її окуляри і розмовляв так самісінько, як вона, і це смішило людей! А незабаром Кай вивчився передражнювати й мову і ходу всіх сусідів. Все, що було в них нехорошого, всі їхні хиби, він умів виставити напоказ, і люди казали.

– Що за голова в цього хлопця!

А причиною цього були скалки дзеркала, що потрапили йому в око і в серце. Він дразнив навіть маленьку Герду, яка любила його від щирого серця. Його розваги зробилися зовсім інакші, ніж раніше, вони стали зовсім незвичайні.

Якось узимку, коли випав сніг, він прийшов до Герди з великим збільшувальним склом і підставив під сніжинки полу своєї синьої курточки.

– Подивись у скло, Гердо! – сказав він.

Кожна сніжинка під склом здавалась далеко більшою, ніж насправді, і нагадувала розкішну квітку або десятикутну зірку. Це було так дивно!

– Подивись, як майстерно зроблено! – говорив Кай. – Це куди цікавіше, ніж справжні квіти! І яка точність! Жодної нерівної лінії! Якби вони тільки не танули!

Трохи згодом Кай прийшов у великих рукавицях з санками на спині і гукнув Герді прямо в вухо:

– Мені дозволили кататися на великому майдані з іншими хлопцями! – і втік.

Там, на майдані, найхоробріші хлопчаки прив'язували свої санки до селянських саней і таким чином могли проїхати досить далеко. Було дуже весело. У розпалі розваг на майдані з'явилися великі сани, пофарбовані в білий колір. У них сиділа людина в хутряній білій шапці, закутана в білу хутрянну шубу. Сани об'їхали двічі навколо майдану. Кай швидко прив'язав до них свої сани і поїхав. Великі сани мчали все швидше й швидше, а потім завернули з майдану у провулок. Людина в санях повернулася і дружньо кивнула Каю, ніби знайомому. Кай кілька разів хотів від'язати свої санки, але людина в шубі все кивала йому дружньо, і він їхав далі. Ось вони виїхали за міську браму. Сніг повалив раптом ще дужче. Стало зовсім темно, хлопчик не бачив навіть своєї простягнутої руки. Він хотів скинути мотузку, яким зачепився за великі сани, але його санчата ніби приросли до них і так само вихором летіли далі й далі.

Кай голосно закричав – ніхто не почув його. А сніг падав, і сани мчали, пори-

наючи в заметах, стрибаючи через тини та рівчаки. Кай весь тремтів, хотів гукнути на допомогу своїх батьків, але в голові у нього була лише одна таблиця множення.

Снігові пластівці все росли, росли і, нарешті, зробилися як великі білі кури. Раптом вони розлетілися на всі боки, великі сани зупинилися, і людина в сніговій шапці та шубі встала. Шуба і шапка на ній були із снігу – це була жінка висока, струнка, сліпучо-біла. Це була Снігова Королева.

– Ми добре покаталися! – сказала вона. – Але ти зовсім замерз. Залазь у мою шубу!

І вона посадила хлопчика до себе в сани і загорнула своєю шубою. Кай ніби опустився в сніговий замет.

– Ти все ще мерзнеш? – спитала вона і поцілувала його в лоб. О, поцілунок її був холодніший за кригу! Він пройняв його наскрізь, аж до серця, а воно ж і без того було наполовину крижаним. Йому здалося, що от-от він умре. Та тільки одну мить – далі, навпаки, стало легше, Кай перестав зовсім мерзнути.

– Мої санки! Не забудь моїх санок! – було перше, про що він подумав і крикнув. Санки міцно прив'язали до спини однієї з білих курок, яка полетіла за великими саньми. Снігова Королева ще раз поцілувала Кая, і він забув і Герду, і бабуся, і всіх удома.

– Ну, більше я тебе не цілуватиму, – сказала вона, – бо інакше ти умреш!

Кай глянув на неї. Вона була така прекрасна! Розумнішого, чарівнішого обличчя він не міг собі уявити. Тепер вона не здавалася йому більше крижаною, як тоді, коли з'явилася за вікном і кивала йому. Тепер все в ній здавалось йому довершеністю. Він зовсім не боявся її. Він розказав їй, що знає всі чотири дії арифметики, навіть з дробами, знає, скільки в кожній країні квадратних миль і скільки жителів, а вона на все тільки усміхалась. Тоді йому здалося, що насправді він знає досить мало, і Кай глянув угору в безмежний повітряний простір... Раптом Снігова Королева злетіла з ним на чорну хмару. Буря вила і стогнала, ніби співала старовинні пісні. Вони летіли над лісами та озерами, над морем і твердою землею. Під ними дули холодні вітри, вили вовки, над ними літали з криком чорні ворони, а високо вгорі світив місяць, великий та ясний. На нього дивився Кай усю довгу-довгу зимову ніч. Удень він спав коло ніг Снігової Королеви.

ОПОВІДАННЯ ТРЕТЄ

Садок жінки, яка знала чари

Що ж трапилося з маленькою Гердою, коли Кай не повернувся? І де він? Ніхто не знав цього, ніхто не міг дати відповіді. Хлопчики розповідали тільки, що бачили, як він прив'язав санки до великих розкішних саней, які потім завернули у провулок і виїхали за браму міста. Ніхто не знав, де він тепер.

Багато сліз було пролито за ним. Гірко й довго плакала Герда. Нарешті, вирішили, що Кай помер; може, потонув у річці, що протікала близько коло міста. О, як довго тяглися сумні зимові дні.

Та ось прийшла весна з теплим сонячним промінням.

– Кай помер і більше не повернеться! – сказала Герда.

– Не вірю! – відповів сонячний промінь.

– Він помер і більше не повернеться! – повторила вона ластівкам.

– Не віримо! – відповіли вони.

Тоді сама Герда перестала цьому вірити.

– Я взую свої нові червоні черевички, – сказала вона якось уранці, – ті, яких Кай ні разу не бачив, і піду до річки спитати про нього.

Було дуже рано. Вона поцілувала бабусю, яка ще спала, взула червоні черевички і побігла сама-самісінька за місто, прямо до річки.

– Це правда, що ти взяла мого маленького товариша? Я подарую тобі мої червоні черевички, якщо ти віддаси мені його назад.

І дівчинці здалося, що хвилі якимось дивно кивають їй. Тоді вона скинула свої червоні черевички, найдорожчу річ, яка в неї була, і кинула їх у річку. Але черевички впали якраз коло берега, і хвилі відразу винесли їх на землю. Ріка ніби не хотіла брати у дівчинки її найдорожчу річ, бо не могла повернути їй Кая. А дівчинка подумала, що кинула черевички не досить далеко, влізла в човен, який гойдався в комишах, стала на краєчок корми і знову кинула черевички з воду. Човен не був прив'язаний і відштовхнувся від берега. Дівчинка хотіла швидше вистрибнути на землю, але, поки пробиралася з корми на ніс, човен відійшов уже далеко від берега і швидко поплив за течією.

Герда дуже перелякалась, почала плакати і кричати, але ніхто, крім горобців, не чув її. Горобці ж не могли перенести її на землю, вони тільки летіли за нею вздовж берега і, ніби бажаючи її втішити, цвірінчали: «Ми тут! Ми тут!»

Човен плив за водою далі й далі. Герда сиділа смирно в самих панчішках, її червоні черевички пливли за човном, але не могли наздогнати.

Обидва береги ріки були дуже красиві. Цвіли чудові квіти, стояли високі розлогі дерева, на луках паслися вівці та корови. Але ніде не видно було жодної людини.

«Може, річка несе мене до маленького Кая!» – подумала Герда, повеселішала, підвелася на ніжки і довго милувалася гарними зеленими берегами. Аж ось вона припливла до великого вишневого садка, в якому стояла маленька хатинка під солом'яною стріхою з дивними червоними і блакитними віконцями. Перед дверима виструнчились два дерев'яні солдати і віддавали рушницями честь усім, хто проходив мимо. Герда гукнула їм – вона думала, що солдати живі. Але, звичайно, вони нічого не відповіли. Човен підплив зовсім близько, трохи не до самого берега.

Дівчинка гукнула ще голосніше. З хатинки вийшла, спираючись на костур, стара-престара бабуся у великому солом'яному капелюсі, на якому були намальовані дивні квіти.

– Ах, бідна маленька дитинка! – сказала стара. – Як це ти потрапила на таку велику річку і запливла так далеко?

З цими словами бабуся зайшла у воду, зачепила костуром човен, притягла його до берега і висадила Герду.

Герда дуже зраділа, що опинилася на землі, хоча трошки й побоювалася старої.

– Ну, ходімо, розкажеш мені, хто ти така і як сюди дісталась! – сказала бабуся.

Герда почала про все їй розповідати, а бабуся похитувала головою і повторювала: «Хм, хм!» От дівчинка скінчила і спитала бабусю, чи не бачила вона Кая. Та відповіла, що він ще не проходив тут, але, напевне, йтиме, так що дівчинці нема чого сумувати – хай краще покуштує вишень (та подивиться на квіти в саду, вони кращі, ніж намальовані в якій завгодно книжці з малюнками, і кожна з квіток уміє розповідати казки. Тут бабуся взяла Герду за руку, повела до себе в хатинку і замкнула двері на ключ.

Вікна були високо від підлоги і всі різнокольорові – червоні, блакитні, жовті, тому сама кімната світилася дивним різнобарвним світлом.

На столі стояла корзина зі стиглими вишнями, і Герда могла їсти їх досхочу. Поки вона їла, бабуся розчісувала їй волосся золотим гребінцем. Волосся кучерявилось і оточувало золотим сяйвом свіженьке, кругле, як троянда, личко дівчинки.

– Давно вже я хотіла мати таку милу маленьку дівчинку! – сказала бабуся. – Ото побачиш, як добре ми заживемо з тобою.

І чим довше вона чесала кучері дівчинці, тим більше забувала Герда свого названого братика Кая. Стара жінка вміла чарувати. Але вона не була лихою чарівницею. Вона чарувала тільки трошки, для розваги, а зараз їй дуже захотілося лишити Герду в себе. Тому вона пішла в садок, торкнулася своїм костуром усіх троянд, і ті, як стояли розквітлі й пишні, так і опустилися глибоко-глибоко в землю, і сліду від них не стало. Бабуся боялась, що Герда, побачивши троянди, згадає про свої, а потім про Кая і втече від неї.

Зробивши свою справу, бабуся повела Герду в квітник. Які пахощі, яка розкіш! Тут було стільки найрізноманітніших квітів кожної пори року. У цілому світі не могли б відшукати книжки з малюнками, барвистішими і прекраснішими за цей квітник. Герда стрибала від задоволення і гралась між квітів, поки сонце не сіло за високими вишневими деревами. Тоді бабуся поклала її в гарненьке ліжечко з червоними шовковими подушками, набитими блакитними фіалками. Дівчинка заснула, і її снилися чудові сни.

Другого дня Герді знову дозволили гратися серед квітів на сонечку. Так минуло багато днів. Герда знала кожну квіточку, та хоч їх було й багато, їй все-таки здавалося, що якоїсь не вистачає. Але якої?

Одного ранку вона сиділа і розглядала солом'яний капелюх бабусі, на якому були намальовані квіти. Найкращою серед них була троянда, бабуся забула її стерти, коли загнала інші живі троянди під землю. От що значить неухажність.

– Як, тут нема троянд? – скрикнула Герда і побігла шукати їх по клумбах. Шукала, шукала і не знайшла жодної!

Тоді дівчинка сіла на землю й заплакала. Теплі сльози впали якраз на те місце, де стояв раніше один з кущів троянд. Як тільки сльози змочили землю – вмить з неї виріс кущ, такий же свіжий, квітучий, як і раніше.

Герда обняла його, поцілувала троянди і раптом згадала про ті чудові троянди, що цвіли у неї вдома, а разом з ними і про Кая.

– Ой, як я забарилася! – сказала дівчинка. – Адже мені треба шукати Кая! Чи не знаєте ви, де він? – спитала вона у троянд. – Чи ви вірите тому, що він умер і не повернеться більше?

– Він не вмер! – сказали троянди. – Адже ми були під землею, куди йдуть усі померлі, але Кая між ними нема.

– Дякую вам! – сказала маленька Герда і пішла до інших квітів, заглядала в їхні чашечки й питала: «Чи не знаєте ви, де Кай?»

Але кожна квітка грілася на сонечку і думала тільки про свою власну казку або історію, їх наслухалася маленька Герда багато, але жодна з квіток не сказала ні слова про Кая.

І вона побігла на кінець садка. Хвіртка була зачинена на засув. Але Герда так довго смикала заіржавілий засув, що він піддався, хвіртка відчинилася, і дівчинка так, як була босоніж, побігла шляхом.

Разів зо три вона оглянулася назад, але ніхто не гнався за нею. Нарешті, дівчинка втомилася, сіла на камені й поглянула навкруги: літо вже минуло, настала пізня осінь, а в чарівному садку бабусі, де завжди сяяло сонце і цвіли квіти всіх часів року, цього й не було помітно.

– Ой, як же я забарилася! Уже осінь надворі. Ні, спочивати не можна! – сказала маленька Герда і знову рушила в путь.

Ой, як втомилися і нили її маленькі ніжки. Як холодно та вогко було навколо. Довге листя на вербі зовсім пожовкло, туман сідав на нього великими краплинами і стікав, немов дощ, на землю. Листя падало одне за одним. Лише терен стояв, укритий ягодами, але такими терпкими!

Яким же сірим, сумним здавався цілий світ!

ОПОВІДАННЯ ЧЕТВЕРТЕ

Принц і принцеса

Герді знову довелося сісти перепочити. На снігу прямо проти неї стрибнув великий ворон. Він довго-довго дивився на дівчинку, киваючи їй головою, і, на решті, заговорив:

– Кра-кра! Дррррастуй!

Краще вимовити людською мовою не вмів, але, видно, бажаючи дівчинці добра, спитав її, куди це вона бредє по світу сама-самісінька. Слова «сама-самісінька». Герда зрозуміла дуже добре і відчула відразу все їхнє значення. Вона розповіла воронові про своє життя і спитала, чи не бачив він Кая.

Ворон замислено похитав головою і сказав:

– Можливо! Можливо!

– Та невже? Справді? – гукнула дівчинка і трохи не задушила ворона поцілунками.

– Спокійніше, спокійніше! – сказав ворон. – Я гадаю, що це був Кай. Але тепер він, напевне, забув тебе з своєю принцесою.

– Хіба він жив у принцеси? – спитала Герда.

– А от послухай! – сказав ворон. – Тільки мені дуже важко розмовляти по-вашому. От якби ти розуміла воронячу мову, я б тобі розповів про все далеко краще.

– Ні, цього мене не вчили! – мовила Герда. – Моя бабуся – та все розуміє і теж, напевне, вміє розмовляти цією мовою.

– Ну, нічого! – сказав ворон. – Розповім, як зумію, хоч і погано.

І він розповів про все, що тільки знав.

– У цій країні, де ми зараз з тобою сидимо, є принцеса, така розумна, що й сказати не можна. Вона прочитала всі газети на світі і вже забула все, що прочитала, – отака розумна! Нещодавно сиділа вона на своєму троні, а це, між іншим, як кажуть, не так уже приємно, і почала наспівувати пісеньку: «Чом мені не вийти заміж?»

«А й насправді», – подумала вона і вирішила вийти заміж. Але вона хотіла мати чоловіка, який би зумів підтримати розмову, коли з ним заговорять, а не такого, що вміє тільки пишатися, бо це дуже нудно. От барабаном скликали всіх придворних дам і оголосили бажання принцеси. Усі вони були дуже задоволені. «Це нам до вподоби! Ми й самі недавно про це думали!» – казали вони. Ти можеш повірити кожному моему слову, – додав ворон, – у мене є наречена, вона гуляє цілком вільно по всьому палацу і все мені розповідає.

Його наречена, звичайно, була також ворона. Адже кожен шукає собі дружину до пари, от і ворон обрав ворону.

– Другого дня всі газети вийшли з рамкою з сердечок і з вензелями принцеси. В газетах було оголошено, що кожен молодий чоловік приємної зовнішності може з'явитися в палац і поговорити з принцесою. Того, хто буде триматися цілком вільно, як дома, і буде найкрасномовніший з усіх, принцеса візьме собі за чоловіка.

– Так, так, – повторив ворон, – ти можеш мені повірити, це так само вірно, як те, що я тут сиджу. Народ юрбою ринув до палацу. Давка, штовханина! Але ні в кого нічого не вийшло ні першого, ані другого дня. На вулиці всі говорили дуже добре, а тільки-но ступали на поріг палацу і бачили гвардію, усю в сріблї, а на сходах лакеїв у золоті, великі освітлені зали, – як одразу їх брав острах. От і стоять тоді перед тронем, де сидить принцеса, і не можуть нічого вимовити, тільки

повторюють останнє слово, що сказала принцеса. А їй же зовсім не те було потрібно! Справді, ніби їх всіх обпоювали дурманом! А як тільки вони виходили за ворота, знову могли розмовляти. Від воріт до дверей палацу тягнувся довгий-предовгий хвіст людей, я сам був там і бачив це! – вів ворон далі. – Їм хотілося їсти й пити, але з палацу їм не винесли навіть склянки води. Правда, хто був розумніший, той про запас узяв з собою бутербродів, але не ділився з своїм сусідом, думаючи про себе: «Хай виглядають охлялими – принцеса не візьме їх».

– Ну, а Кай, маленький Кай? – спитала Герда. – Коли ж він прийшов? Був і він у натовпі?

– Чекай, чекай! Тепер ми саме дійшли до нього. Це було на третій день. З'явився невеликий чоловік, ні в кареті, ні верхи, а просто прийшов пішки, і прямо у палац! Його очі блищали, як твої. Волосся у нього було довге, але одягнений він був бідно.

– Це Кай! – зраділа Герда. – Так, я знайшла його! – і вона заплескала в долоні.

– За спиною у нього була невеличка торбинка! – продовжував ворон.

– Ні, це, напевне, були його саночки, – сказала Герда, – він пішов з дому з саночками.

– Можливо, – мовив ворон, – я не роздивився як слід. Але я добре знаю від моєї нареченої, що, зайшовши в палац і побачивши гвардію у сріблі, а на сходах лакеїв у золоті, він анітрішечки не збентежився, кивнув їм головою і сказав: «Нудно, напевне, стояти на сходах, я краще піду в кімнати!» Таємні радники і генерали ходили босоніж, розносячи золоті блюда, та це його не турбувало.

– Це, напевне, Кай! – скрикнула Герда. – Я знаю, у нього були чоботи. Я сама чула, як вони рипіли, коли він приходив до бабусі.

– Так, вони рипіли здорово! – продовжував ворон. – Зовсім сміливо підійшов він до принцеси, яка сиділа на Дерліні, завбільшки з веретено, а всі придворні дами з своїми фрейлінами, і фрейліни цих фрейлін, і всі кавалери з своїми камердинерами, і камердинери цих камердинерів, і їхні хлопчики-служники стояли навколо. Чим далі хто стояв від принцеси і ближче до дверей, тим пихатіше тримався. На хлопчика-служника, який завжди носить пантофлі, й дивитись не можна було, такий гордий стояв він на дверях.

– Це все, напевне, було дуже страшно, – сказала Герда. – А Кай, він сподобався принцесі?

– Він з нею розмовляв так гарно, як я, коли говорю по-воронячи. Це я чув від моєї нареченої. Він тримався вільно і дуже мило. Він заявив, що прийшов не сватати, а тільки послухати мудрі розмови принцеси. Ну, і от вона йому сподобалася, і він їй також.

– Так, це, напевне, був Кай! – сказала Герда. – Він такий розумний, знає усі чотири дії арифметики, навіть з дробами. Ах, проведи ж мене швидше в палац!

– Це легко сказати! – відповів ворон. – Але як це зробити? Стривай, я пораджусь з моєю нареченою. Вона вже щось придумає і скаже нам. Ти думаєш, що тебе так просто і пустять у палац? Аякже, таким маленьким дівчаткам, як ти, не дозволяють туди й заходити.

– Мене пустять! – мовила Герда. – Якби Кай почув, що я тут, він одразу прибіг би за мною.

– Почекай мене тут коло парканчика, – сказав ворон, кивнув головою і полетів. Ворон повернувся пізно ввечері.

– Кра! Кра! – закаркав він. – Моя подруга посилає тобі тисячу привітань і оцю маленьку паляничку, – вона взяла її на кухні. Там їх багато, а ти, напевне, голодна. Ну, це неможливо, щоб тебе впустили в палац, ти ж босоніжка. Гвардійці в сріблі і лакеї в золоті цього не дозволять. Але ти не плач. Ти будеш там. Моя по-

друга знає, як пройти в спальню принцеси з чорного ходу, і знає, де дістати ключ.

Вони пішли садом, довгими алеями, де падало пожовкле листя одне за одним. Коли всі вогні в палаці погасли, ворон провів дівчинку у маленькі напіввідчинені двері.

О, як билосся серце Герди від страху і палкого бажання побачити Кая! Дівчинка ніби збиралася зробити щось лихе, а вона ж тільки хотіла взнати, чи живий її маленький Кай. Так, він повинен бути тут! Герда так живо уявляла собі його розумні очі, довге волосся, усмішку... Як він усміхався їй, коли вони бувало сиділи поряд під кущами троянд! А як зрадіє він тепер, коли побачить її, почує, який довгий шлях пройшла вона ради нього, дізнається, як сумували за ним усі рідні... Ах, вона відчувала і радість і страх!

Та ось вони вже на сходах.

На шафі горіла лампочка, а на підлозі сиділа ручна ворона і озиралася на всі боки. Герда вклонилася їй, як учила робити її бабуся.

– Мій наречений розповів мені про вас стільки хорошого! – сказала ручна ворона. – «Повість вашого життя», як це звуть, теж дуже зворушлива. Чи не можете ви взяти лампу, а я піду вперед. Ми підемо прямо і нікого тут не зустрінемо.

– А мені здається, хтось іде за нами! – сказала Герда, і в ту же хвилину повз неї пролетіли якісь тіні: коні з розпущеними гривами і тонкими ногами, мисливці, дами та кавалери верхи.

– Це сни! – сказала ручна ворона. – Тим краще для нас – зручніше буде роздивитися сонних. Я сподіваюся, що, коли ви будете в пошані та честі, ви покажете, що у вас благородне серце.

– Це цілком зрозуміло! – сказав лісовий ворон. Тут вони увійшли в першу залу, всю обиту рожевим атласом та заткану квітами. Повз дівчину знову пролинули сни, але так швидко, що вона не встигла роздивитися вершників. Зали були розкішніші одна за одну – просто можна було засліпнути. Нарешті, вони дійшли до опочивальні. Стеля її нагадувала верхів'я величезної пальми з дорогоцінним кришталевим листям. З середини стелі спускалася товста золота стеблина, на якій висіли два ліжка, що мали форму лілії. Одне було біле, і в ньому спала принцеса, друге – червоне, і в ньому Герда сподівалася знайти Кая. Дівчинка злегка одгорнула одну з червоних пелюсток і побачила темно-русяву потилицю.

О, це був Кай! Вона голосно вигукнула його ім'я і піднесла лампу до його обличчя. Сни з шумом полетіли геть, хлопець прокинувся і повернув голову.

О! Це був не маленький Кай!

Принц був схожий на нього лише з потилиці. З пелюсток білої лілії визирнула принцеса і спитала, що трапилось. Маленька Герда заплакала і розповіла всю свою історію і все, що зробили для неї ворони.

– Ох, маленька бідолашко! – мовили принц і принцеса, а ворон похвалили і сказали, що вони на них не сердяться, але щоб більше ворони так не робили. Проте ворони мусять одержати нагороду.

– Хочете ви літати на волі, – спитала принцеса, – або мати постійну посаду придворних ворон і все те, що залишається на кухні?

Обидві ворони вклонилися і подякували за постійну посаду тому, що подумали про старість. Вони сказали: «На схилі віку добре мати вірний шматок хліба».

Принц підвівся з свого ліжка і запропонував його Герді. Більше він поки що нічого не міг зробити. Вона склала свої маленькі ручки і подумала: «Які хороші бувають люди і звірі!» Потім заплющила очі і солодко заснула. Сни знову прилинули в опочивальню. Здавалося, вони везли на маленьких саночках Кая, який кивав Герді головою. Але, на жаль, це був лише сон, і все зникло, коли дівчинка прокинулася.

Другого дня її одягли з голови до ніг у оксамит та шовк і пропонували залишитися в палаці і жити з ними, але вона попросила лише маленькі санки з конем і пару чобітків. Дівчинка хотіла знову їхати в далекий світ розшукувати Кая.

Їй дали і чобітки, і муфту, і чудове платтячко, а коли вона попрощалася з усіма, до воріт під'їхала карета з чистого золота. Герб принцеси і принца блищав на ній, як зірка, кучери, лакеї, фореятори – їй дали і фореяторів – усі були в маленьких золотих коронах. Принц і принцеса посадили її в карету і побажали щасливої дороги. Лісовий ворон, який вже одружився з ручною вороною, проводжав її перші три милі і сидів у кареті поряд з дівчинкою – він не міг їхати, сидячи спиною до коней. Ручна ворона стояла на дверях і махала крилами. Вона не поїхала проводити дівчинку, бо в неї боліла голова з того часу, як мала постійну посаду і багато їжі. У кареті було повно пряників і кренделів, а в ящик під сидіння поклали фрукти і горіхи.

– Прощавай! Прощавай! – кричали принц і принцеса, і Герда заплакала, і ворон також. Так проїхали вони перші три милі. Тут і ворон попрощався з дівчинкою. Це була тяжка розлука. Ворон злетів на дерево і махав своїми чорними крилами доти, доки карета, блискуча, як сонце, зникла з очей.

ОПОВІДАННЯ П'ЯТЕ

Маленька розбійниця

Вони їхали темним лісом, але карета світила, наче ліхтар, і засліпила очі розбійникам, а вони цього не стерпіли.

– Золото! Золото! – закричали вони, кинулись на карету, схопили коней, убили маленьких служників та кучера і витягли з карети Герду.

– Яка ситенька, яка маленька, напевне, горішками відгодована! – сказала стара розбійниця з довгою колючою бородою і волохатими бровами, що насунулись на очі.

– Жирненька, як молоденький баранчик! Яка ж це вона на смак!

І вона витягла гострий блискучий ніж. Це було жахливо!

– Ай! – закричала вона раптом, її вкусила за вухо власна донька, що сиділа у неї за спиною і була така свавільна та дика, просто страх!

– Ах ти, жахливе дівчисько! – закричала мати і не встигла убити Герду.

– Вона гратиметься зі мною, – сказала маленька розбійниця, – і віддасть мені свою муфту, своє гарне платтячко і спатиме зі мною в моєму ліжку.

І дівчинка знову так вкусила матір за вухо, що та підстрибнула і закрутилась на одному місці. Розбійники зареготали:

– Ач, як танцює з своїм дівчиськом!

– Я хочу сісти в карету! – закричала маленька розбійниця і одразу здійснила своє бажання, тому що була дуже розбещена і уперта. Вона і Герда сіли в карету і помчали в гліб лісу по пнях та камінні. Маленька розбійниця була така на зріст, як Герда, але дужча за неї, ширша в плечах і смаглява. Очі в неї були чорні, вони дивилися якимось сумно. Вона обняла Герду за стан і сказала:

– Вони не вб'ють тебе, поки я на тебе не розсерджуся. Ти принцеса?

– Ні, – сказала Герда і розповіла про все, що їй довелося пережити і як вона любить маленького Кая.

Маленька розбійниця подивилася зовсім серйозно на неї, злегка кивнула головою і мовила:

– Вони не вб'ють тебе, навіть коли я розсерджуся на тебе, – я краще сама уб'ю тебе!

І вона витерла сльози Герді, а потім сховала обидві руки в її гарненьку муфточку, м'яку та теплу.

От карета зупинилася. Вони в'їхали на подвір'я розбійницького замку. Він весь згори донизу потріскався, гайвороння вилітало з великих щілин. Вибігли величезні бульдоги, і здавалось, кожен з них може проковтнути людину. Вони підстрибували високо вгору, але не гавкали. Це їм було заборонено.

Посеред величезної зали, з напівзруйнованими закуреними стінами та кам'яною підлогою, палав вогонь. Дим підіймався до стелі і сам собі шукав виходу. Над вогнем кипів у величезному казані суп, а на рожнах смажилися зайці та кролики.

– Ти спатимеш цю ніч зі мною, коло моїх маленьких звіряток! – сказала розбійницька дівчинка.

Дівчаток нагодували і напоїли, і вони пішли в свій куток, де лежала солома, вкрита килимами.

Вище над ними, на жердинках та перекладах, сиділо більше сотні голубів. Усі вони, здавалося, спали, але, коли підійшли дівчатка, трохи заворушилися.

– Вони всі мої! – сказала маленька розбійниця, схопила швидко одного і потрусила так, що той замахав крилами. – Поцілуй його! – гукнула вона, сунувши голуба Герді прямо в обличчя. – А ось тут сидять лісові пустуни! – продовжувала вона, показуючи на двох голубів, що сиділи у невеличкій заглибині стіни, за дерев'яними ґратами. – Ці двоє – лісові пустуни! Їх треба тримати замкненими, а то враз полетять. А от мій любий дідуганчик «Б», – і дівчинка потягла за роги прив'язаного до стіни північного оленя в блискучому мідному нашійнику. – Його теж треба тримати на прив'язі, бо втече. Щовечора я лоскочу його під шиєю моїм гострим ножем, – він дуже цього боїться.

І маленька розбійниця витягла з розколини в стіні довгий ніж і провела ним по шиї оленя. Бідна тварина почала брикатися, а дівчинка зареготала і потягла Герду до постелі.

– Хіба ти спиш з ножем? – спитала її Герда, з острахом дивлячись на цю річ.

– Завжди! – відповіла маленька розбійниця. – Хто знає, що може трапитися. Але розкажи мені ще про маленького Кая і про те, як ти мандрувала по світу.

І Герда розповідала знову все спочатку, а лісові голуби воркотіли вгорі, в своїй клітці; інші голуби вже спали. Маленька розбійниця обняла однією рукою Герду, – в другій у неї був ніж, – і захропіла. Але Герда не могла заплющити очей. Вона не знала, чи вб'ють її, чи залишать живою.

Розбійники сиділи навколо вогню, співали й пили вино, а стара розбійниця перекидалась. О, як страшно було дивитися на це маленькій дівчинці! Раптом лісові голуби сказали:

– Курр! Курр! Ми бачили маленького Кая. Біла курка несла на спині його сачочки. Він сидів у санках Снігової Королеви, вони їхали лісом, коли ми ще лежали в гнізді. Вона дихнула на маленьких голуб'ят, і, крім нас двох, усі вмерли. Курр! Курр!

– Що ви там говорите нагорі? – скрикнула Герда. – Куди поїхала Снігова Королева? Ви знаєте про це?

– Вона поїхала, напевне, в Лапландію, – відповіли голуби, – адже там завжди сніг і лід. Спитай у північного оленя, що стоїть на прив'язі.

– Так, там завжди сніг і крига, там так чудово, прекрасно! – сказав північний олень. – Там можна стрибати на волі по величезних, блискучих, крижаних полях, там стоїть літнє шатро Снігової Королеви. Але її найулюбленіший палац коло Північного полюса, на острові, що зветься Шпіцберген.

– О Кай! Маленький Кай! – зітхнула Герда.

– Лежи тихо, – сказала маленька розбійниця, – а то я штрикну тебе ножем.

Вранці Герда розповіла їй, що чула від лісових голубів. Маленька розбійниця серйозно подивилася на Герду, кивнула головою і сказала:

– Ну, хай буде так... Хай буде так. А ти знаєш, де Лапландія? – спитала вона у північного оленя.

– Хто ж це може знати краще за мене? – відповів олень, і очі в нього заблищали. – Там я народився і виріс, там стридав по снігових полях.

– Так слухай! – сказала Герді маленька розбійниця. – Бачиш, усі наші пішли, вдома одна мати, але трохи згодом вона засне. Тоді я дещо для тебе зроблю.

Дівчинка стрибнула з ліжка, обняла матір, смикнула її за бороду і сказала:

– Доброго ранку, мій любий козлику!

А мати наципала їй ніс так, що він почервонів і посинів, але все це робилося з великої любові.

Коли стара хильнула з сьомої пляшки і захропла, маленька розбійниця підійшла до північного оленя і сказала:

– Я ще могла б довго розважатися з тобою, бо ти дуже смішний, коли тебе лоскочуть гострим ножом, але нехай вже буде так. Я відв'язу тебе і випущу на волю. Ти можеш утекти в свою Лапландію, але за це ти мусиш віднести до палацу Снігової Королеви цю дівчинку, там її названий братик. Ти, звичайно, чув, що вона розповідала. Вона говорила досить голосно, а ти завжди підслухуєш.

Північний олень застридав від радості. Маленька розбійниця посадила на нього Герду, міцно прив'язала її про всяк випадок і підсунула під неї м'яку подушечку, щоб було зручніше сидіти.

– Ну, хай вже буде так, – сказала вона далі, – візьми назад свої хутряні чобітки, бо буде холодно. А муфту я вже лишу собі, надто вона гарненька. Проте мерзнути я тобі не дам. Ось материні рукавиці, вони тобі будуть аж по лікті. Засувай в них руки. Ну, ось тепер рука у тебе, як у моєї матері.

Герда плакала від радості.

– Терпіти не можу, коли скиглять! – сказала маленька розбійниця. – Тепер тобі треба дивитися весело. Ось на тобі ще дві хлібини й окорок. Ти не будеш голодувати.

І хлібини, й окорок вона прив'язала до оленя. Потім маленька розбійниця відчинила двері, заманила усіх величезних собак у дім, перерізала своїм гострим ножом вірвовку, якою був прив'язаний олень, і сказала йому:

– Ну, біжи! Тільки бережи маленьку дівчинку! Герда простягла маленькій розбійниці обидві руки у величезних рукавицях і сказала:

– Прощавай!

Північний олень помчав через пні та каміння лісом, болотами, степами так швидко, як міг. Вовки вили, круки кричали.

– Фук! фук! – почулося раптом з неба, і воно ніби задихало вогнем.

– Ось моє рідне північне сяйво! – сказав олень. – Дивись, як світить!

І він побіг далі, не зупиняючись ні вдень, ні вночі. Хліб вони вже з'їли, окорок також і, нарешті, опинилися в Лапландії.

ОПОВІДАННЯ ШОСТЕ

Лапландка і фінка

Олень зупинився коло жалюгідної хатинки. Дах спускався до самої землі, а двері були такі низенькі, що людям доводилося пролазити в них рачки. Дома була одна стара лапландка, вона смажила при світлі лойового каганця рибу. Північний олень розповів усю історію Герди, але спочатку свою власну, – вона здавалася

йому далеко важливішою. А Герда так задубіла від холоду, що й говорити не могла.

– Ах ви, бідолахи! – сказала лапландка. – Вам ще далеко треба бігти. Доведеться пройти миль сто, поки дістанетеся Фінляндії, де Снігова Королева живе на дачі і цювечора запалює блакитні бенгальські вогні. Я напишу кілька слів на сухій риби-трісці, паперу в мене немає, а ви віднесете її фінці, яка живе в тих місцях і краще за мене навчить, що треба робити.

Коли Герда зігрілася, наїлася і напилася, лапландка написала кілька слів на сухій риби-трісці, наказала Герді добре її берегти, потім прив'язала дівчинку до спини оленя, і той знову побіг.

– Фук! Фук! – знову лунало в повітрі. Цілу ніч спалахувало чудове блакитне північне сяйво. Так добіг олень з Гердою до Фінляндії і постукав у димар фінки – дверей у неї зовсім не було.

Всередині було так жарко, що фінка, маленька жінка, була майже гола. Вона швидко стягла з Герди все плаття, рукавиці й чобітки, – інакше Герді було б надто жарко, – поклала оленю на голову крижинку і почала читати те, що було написано на сухій риби-трісці. Вона прочитала все з початку до кінця тричі, поки не вивчила напам'ять, і потім сунула тріску в казан з супом. Адже риба ще могла згодитися, а у фінки нічого даремно не пропадало.

Тут олень розповів спочатку свою історію, а потім історію Герди. Фінка кліпала розумними очима, але не казала ні слова.

– Ти дуже мудра жінка! – сказав олень. – Ти можеш зв'язати однією ниткою всі чотири вітри. Коли шкіпер розв'яже один вузол – повіє холодний, розв'яже другий – розгодиниться, а розв'яже третій і четвертий – зніметься така буря, що поламає на трісочки дерева. Чи не даси ти для дівчинки такого напою, що надав би їй силу дванадцяти богатирів? Тоді б вона подолала Снігову Королеву.

– Силу дванадцяти богатирів? – сказала фінка. – Аякже! Хіба це допоможе їй? – Тут вона взяла з полиці великий сувій паперу і розгорнула його. На ньому стояли якісь дивні письмена. Фінка почала читати їх і читала, доки піт не виступив у неї на чолі.

Олень, знову почав просити за Герду, а сама Герда дивилась на фінку такими зворушливими, повними сліз очима, що та знову закліпала, відвела оленя в куток кімнати і, міняючи йому лід на голові, прошепотіла:

– Маленький Кай справді у Снігової Королеви, але він дуже задоволений і щасливий і думає, що це найкраще місце на світі. А все тому, що в нього в серці і в оці сидять скалки дзеркала, їх треба викинути, інакше він ніколи не буде людиною, і Снігова Королева назавжди матиме над ним владу.

– А ти не можеш допомогти чим-небудь Герді, щоб вона стала сильнішою за всіх?

– Я не можу дати їй більше сил, ніж у неї є зараз. Хіба ти не бачиш, яка велика її сила? Хіба ти не бачиш, що їй підкоряються і люди, і тварини? Адже вона боса обійшла пів світу. Не в нас позичати їй сили. Сила – в її серці. Якщо вона сама не зможе пройти у замок Снігової Королеви і вийняти з серця Кая скалки, ми не зможемо й поготів. За дві милі звідси починається сад Снігової Королеви. Віднеси туди дівчинку і спусти коло великого куща, що стоїть на снігу вкритий червоними ягодами, і швидко повертайся назад, не барися ні хвилинки.

З цими словами фінка посадила Герду на спину оленя, і той побіг що було сили.

– Ай, я без теплих чобітків! Ай, я без рукавиць! – закричала маленька Герда, вона згадала про них, опинившись на лютomu морозі. Але олень не смів зупинитися, поки не добіг до куща з червоними ягодами. Тут він спустив Герду, поцілу-

вав її прямо в губи, і по щоках його побігли великі блискучі сльози. Бідна Герда залишилася одна, на лютому морозі, без чобітків, без рукавиць.

Вона побігла, як тільки могла, швидко вперед. Назустріч їй линув цілий полк снігових пластівців, але вони не падали з неба, небо було зовсім ясне, і на ньому палало північне сяйво. Ні, вони неслися по землі просто на Герду і, наближаючись, ставали все більші та більші.

Герда згадала великі гарні сніжинки під збільшувальним склом, але ці були далеко більші, страшніші, вони були живі і мали різну форму. Це були передові загони війська Снігової Королеви. Одні нагадували потворних їжаків, другі – стоголових змій, треті – товстих ведмежат з настобурченою шерстю, але всі були блискучо-білі, всі були живі снігові пластівці. Герді було так холодно, що кожен подих відразу перетворювався на густий туман.

Але нам треба подивитись, що ж було в цей час з Каєм. Він і не думав про Герду і найменше про те, що вона йде до нього.

ОПОВІДАННЯ СЬОМЕ

Що було в замку Снігової Королеви і що трапилося потім

Стіни замку Снігової Королеви збудувала метелиця, вікна й двері пробрили буйні вітри. Тут було більше сотні зал, наметених віхолами, найбільша тяглася на багато-багато миль. Північне сяйво освітлювало всі ці зали, і всі вони були такі великі, пустинні, такі крижанохолодні і блискучі! Веселі розваги ніколи не заглядали сюди. Ніколи не влаштовувались тут ведмежі бали з танцями під музику завірюхи, бали, на яких білі ведмеді показали б свою грацію та вміння ходити на задніх лапах; ніколи не збиралися погуляти в карти; не сходились побазікати за чашкою кави біленькі кумасі-лисички.

Ні, холодно, порожньо і пустинно було завжди в залах Снігової Королеви. Північне сяйво спалахувало і світило так правильно, що можна було точно розрахувати, коли світло збільшиться і коли зменшиться. Посередині найбільшої пустинної безконечної снігової зали було замерзле озеро. Крига тріснула на ньому на тисячу шматків, рівних і правильних, ніби це було навмисне зроблено. Посередині озера сиділа Снігова Королева, коли була вдома.

Вона казала, що сидить на дзеркалі розуму і що це єдине і найкраще дзеркало на світі. Маленький Кай зовсім посинів, майже почорнів від холоду, але не помічав цього, – поцілунки Снігової Королеви зробили його нечутливим до холоду, а його ж серце було крижиною. Кай грався плескатими крижинками, складаючи з них різні фігури. Є така гра – складання фігур з дерев'яних дощочок, вона зветься китайською. Кай теж складав різні вишукані фігури, але з крижин, і це називалося «льодова гра розуму». В його очах ці фігури були чудом мистецтва, а складання їх – найважливішою справою. Так йому здавалося тому, що в оці в нього сиділа скалка чарівного дзеркала. Він складав з крижин і цілі слова. Але ніяк не міг скласти слово, яке йому особливо хотілося – слово «Вічність».

Снігова Королева сказала йому:

– Якщо ти складеш це слово, ти будеш сам собі володар, і я подарую тобі весь світ і нові ковзани. – Але він ніяк не міг його скласти.

– Тепер я полечу в теплі краї, – мовила якимось Снігова Королева. – Подивлюся в чорні казани. – Так вона називала кратери вогнедишних гір – Везувія і Етні. – Я побілю їх трохи. Це добре після лимонів і «винограду».

І вона полетіла, а Кай залишився один в неосяжній пустинній залі дивився на

крижини і все думав, думав так, що в голові у нього боліло. Він сидів на одному місці такий блідий, непорушний, ніби неживий. Можна було подумати, що він замерз.

В цей час у величезні ворота, що їх пробили буйні вітри, входила. Герда. Вітри тут затихли і лягли, ніби захотіли спати. Вона ввійшла у велику пустинну холодну залу – і побачила Каю.

Вона пізнала його, кинулась йому на шию і крикнула:

– Кай! Милий мій Кай! Нарешті, я знайшла тебе! – Та він сидів тихий, непорушний і холодний.

Тоді Герда заплакала, її гарячі сльози впали йому на груди, пройшли в саме серце, розтопили крижану кору і розтопили скалку чарівного дзеркала. Кай глянув на Герду, і вона заспівала про троянди.

Кай раптом гірко заплакав і плакав так довго й сильно, що скалка витекла з ока разом із сльозою. Тоді він пізнав Герду і зрадів.

– Герда! Мила моя Герда!.. Де ж це ти була так довго? Де був я сам? – він оглянувся навколо. – Як тут холодно, пустинно!

І він міцно притулився до Герди!.. Вона сміялася і плакала від радості. Радість була така велика, що навіть крижини затанцювали. Герда поцілувала Каю в обидві щоки, і вони знову зажеврили, поцілувала його в очі, і вони заблищали, як її власні, поцілувала його руки й ноги, і він знову став бадьорий і дужий.

Кай з Гердою вийшли з пустинного крижаного замку. Вони йшли й говорили про бабусю, про свої троянди, і на їхньому шляху затихали буйні вітри, виглядало сонце. Коли ж дійшли до куща з червоними ягодами, там уже чекав їх північний олень. З ним була молода олениха, її вим'я було повне молока. Вона напоїла ним Каю і Герду і поцілувала їх в губи.

Кай і Герда поїхали спочатку до фінки, відігрілися в її теплій хатинці і дізналися про шлях додому. Потім поїхали до лапландки. Вона пошила їм нові плаття, полагодила сани і поїхала проваджати. Олень з молодою оленихою теж проваджали їх до самого кордону Лапландії, де вже пробивалася перша зелень. Тут Кай і Герда попрощалися з оленями і з лапландкою.

– Щаслива путь! – сказали вони їм.

Почали цвірінчати перші пташки, дерева вкрилися зеленими бруньками. З лісу назустріч їм виїхала дівчина на баскому коні, – Герда його пізнала, бо він колись віз її золоту карету. Дівчина була в яскравій червоній шапочці і з пістолями за поясом. Це була маленька розбійниця, їй набридло жити дома, і вона захотіла побувати на півночі, а якщо там не сподобається – і в інших частинах світу. Вона відразу пізнала Герду, а Герда її. Їм обом було дуже радісно.

– Бач, бродяга! – сказала вона Каєві. – Хотіла б я знати, чи вартий ти того, щоб за тобою бігали на край світу!

Але Герда погладила її по щоці і спитала про принца та принцесу.

– Вони поїхали в чужі землі, – відповіла дівчина.

– А ворон? – спитала Герда.

– Лісовий ворон умер. Ручна ворона залишилася вдовою, ходить з чорною шерстинкою на носі і жаліється на долю. Але все це дрібниці, а ти краще розкажи, що було з тобою, як ти його відшукала.

І Герда та Кай розказали їй усе, як було.

– Шніп-шнап-шнуре-бассельуре – от і казці кінець! – сказала дівчина і, потиснувши їм руки, обіцяла відвідати їх, якщо коли-небудь заїде в їхні місця. Вона поїхала далі, у далекий світ.

Кай і Герда йшли, тримаючись за руки, і по дорозі, де вони проходили, розквітали квіти, зеленіла трава. Вони побачили високі башти, впізнали велике міс-

то, де вони жили. Вони зійшли знайомими сходами і ввійшли в кімнату, де все було по-старому: і годинник так само йшов «тік-так», і стрілка так само рухалася.

Але, коли Кай і Герда увійшли в низенькі двері, вони помітили, що за цей час встигли стати дорослими людьми. Троянди цвіли і заглядали з даху у відчинене вікно, там стояли і їхні дитячі стільчики. Кай і Герда сіли кожен на свій і взяли одне одного за руки. Холодну, величну красу володінь Снігової Королеви вони забули, як важкий сон.

Так сиділи вони обоє, дорослі, але ще діти, діти серцем, а надворі стояло тепле, радісне літо.

«СМІЯТИСЯ»: СИНОНІМІЧНІ РЯДИ

НАСМІХА́ТИСЯ з кого-чого, *заст. над ким-чим, а також без додатка* (робити кого-, що-небудь об'єктом насмішок, образливих зауважень і т. ін.), **ГЛУЗУВА́ТИ**, **КЕПКУВА́ТИ**, **СМІЯ́ТИСЯ**, **КПІ́ТИ** *розм.*, **КПІ́ТИСЯ** *розм. рідше*; **ВИСМІ́ЮВАТИ**, **ОСМІ́ЮВАТИ** *рідше*, **ОБСМІ́ЮВАТИ** *розм. рідше* (кого, що – виставляти кого-, що-небудь у смішному вигляді, викриваючи, критикуючи); **ЗУБОСКА́ЛИТИ** *зневажл.*, **СКА́ЛИТИСЯ** *зневажл.*, **ГИГІ́КАТИ** *розм.*, **ХИХІ́КАТИ** [**ХІХІ́КАТИ**] *розм.* (насміхатися, звичайно сміючись, посміхаючись при цьому); **ЖА́РТУВА́ТИ**, **ПІДСМІ́ЮВАТИСЯ**, **ПІДСМІ́ХА́ТИСЯ** [**ПІДСМІ́ХУВАТИСЯ** *рідше*], **ПОСМІ́ЮВАТИСЯ**, **ПОСМІ́ХА́ТИСЯ** *розм.* (звичайно без зла, не в дошкульній, не в образливій формі); **ІРО́НІЗУВА́ТИ** (тонко, приховано); **ГЛУ́МІ́ТИСЯ**, **ЗНУЩА́ТИСЯ** (зло, в'їдливо); **ЄХІ́ДСТВУВА́ТИ** *без додатка, розм.* (злісно, в'їдливо іронізувати); **ПОТІ́ША́ТИСЯ** (насміхатися, розважаючись чиєюсь поведінкою, виглядом і т. ін.). – Порівняйте **вісміяти**.

ПІ́РСКАТИ (вибухати раніше стримуваним сміхом), **ПІ́РХАТИ**, **ПРІ́СКАТИ** *розм.*; **ПО́РСКАТИ** (перев. із сл. сміх, регіт); **ЧМІ́ХАТИ** *розм.*, **ФІ́РКАТИ** *розм.* (стиха, потай). – Доконаний вид: **пі́рнути**, **пі́рхнути**, **прі́снути**, **порсну́ти**, **чмі́хнути**, **фі́ркнути**. Порівняйте. 1. **сміятися**.

СМІЯ́ТИСЯ *без додатка і з кого-чого* (видавати сміх від радості, веселощів, з кого-, чого-небудь комічного тощо), **ШКІ́РИТИСЯ** *розм.*, **ЗУБОСКА́ЛИТИ** *розм. рідше*, **КІ́ХКАТИ** *розм. рідше*; **ГИГІ́КАТИ** *розм.*, **ХИХІ́КАТИ** *розм.*, **ХІХІ́КАТИ** *розм.*, **ХЕХЕ́КАТИ** *розм.* (тихо або тонким голосом); **ПІ́ДХИХІ́КУВАТИ** *розм.* (час від часу); **ПІ́РСКАТИ**, **ПО́РСКАТИ** (раптово); **РЕГО́ТАТИ**, **РЕГО́ТАТИСЯ** *розм.*, **ВИРЕГО́ЧУВАТИ** *підсил. розм.*, **ГИГО́ТАТИ** *розм.*, **ГИГО́ТІТИ** *розм.*, **ГОГО́ТАТИ** *розм.*, **ГОГО́ТІТИ** *розм.*, **ХИХО́ТАТИ** *розм.*, **ХИХО́ТІТИ** *розм.*, **ІРЖА́ТИ** [**РЖА́ТИ** *рідше*] *зневажл.* (гучно й нестримно); **ЗАЛІ́ВА́ТИСЯ** *без додатка і чим, розм.* (нестримно); **ЗАХО́ДИТИСЯ** *розм.*, **ЛЯГА́ТИ** *розм.*, **ПА́ДАТИ** *розм.*, **УМИ́РА́ТИ** [**ВМИ́РА́ТИ**] *розм.* (із сл. від, зі, зо сміху, реготу – сміятися до нестями). – Доконаний вид: **засмія́тися**, **розсмія́тися**, **гигі́кнути**, **хихі́кнути**, **хіхі́кнути**, **хехе́кнути**, **пі́рнути**, **по́рнути**, **зарегота́ти**, **зарегота́тися**, **розрегота́тися**, **розреготі́тися**, **гоготну́ти**, **хихотну́ти**, **заіржа́ти** [**заржа́ти**], **залі́тися**, **залля́тися**, **зайті́ся**, **поко́ті́тися**.

СМІХ ЯК КОМУНІКАЦІЯ. ЧОМУ СМІЯТИСЯ ВКРАЙ ВАЖЛИВО

(І не лише для здоров'я)?

Поради родичів усміхатися для шкільних фото та йти по життю з оптимізмом зазвичай тільки бісили. При цьому здоровий глузд у цих порадах однозначно є. Звісно, натягнута усмішка на світліні навряд чи зробить вас щасливими, а от навичка дивитися на світ позитивно і не втрачати нагоди щиро посміятися може й зробити.

Яку роль у нашому житті відіграє сміх, чому ми частіше сміємося в компанії, ніж наодинці, і чому це вкрай важливо – в матеріалі.

Що таке сміх і для чого він потрібен

Нейробіолог і професор психології Університету Меріленда Роберт Провіні [присвятив](#) вивченню сміху понад 20 років. У 2001 році він випустив роботу «Сміх: наукове дослідження», в якій проаналізував роль наших позитивних емоцій.

За словами Провіні, сміх відіграє роль «позивного», соціального сигналу. Дослідник з'ясував, що ми сміємося найчастіше в компанії: вірогідність розреготатися над жартом у 30 разів вища, якщо поруч є друзі або навіть просто знайомі.

«Сміх завжди має на увазі наявність стосунків», – каже Провіні. І ми не можемо з ним не погодитися.

Учений також наголошує, що здатність сміятися розвилася в нас завдяки впливу сміху на інших, а не тому що сам по собі сміх покращує настрій чи здоров'я. Тож комунікаційна роль сміху не менш (а то й більш) важлива від фізіологічної.

Подібною думки [притримується](#) і Софі Скотт, нейробіологиня Університетського коледжу Лондона. Вона також присвятила вивченню сміху та його функції багато часу і дійшла висновку, що саме сміх є тою універсальною емоцією, яку найкраще розпізнають представники різних народів, культур, поколінь.

Крім того, Скотт з'ясувала: люди можуть щиро сміятися, тільки якщо розслаблені і почуваються в безпеці. Нервовий сміх не береться до уваги – він швидше є способом пережити важку ситуацію, і його причиною точно не є розслаблення. До речі, функцію допомоги переживання виконує чорний гумор – детальніше про це ми розказували в [цьому матеріалі](#). <...>.

Софі визначає сміх як емоцію, яка допомагає знаходити спільну мову та зближатися. І якість жартів, як і тема для них, вже не відіграють такої важливої ролі.

«Сміх є показником стосунків, – говорить дослідниця, підтверджуючи думку Провіні. – Коли ви разом з іншими людьми смієтеся, ви показуєте, що вони вам подобаються, або ви з ними погоджуєтеся, або належите до однієї й тої ж групи».

Скотт наводить приклад налагодження контакту: коли люди на побаченні сміються над жартами одне одного. Це не обов'язково свідчить про класне почуття гумору обох, але є показником, що парочка одне одного приваблює. Якщо сміх зберігається у довготривалих стосунках, це теж добрий показник: значить люди й досі не втратили тяжіння між собою. <...>.

Чому ми сміємося нещиро

Неприродно гучний сміх над жартом шефа-тирана, спроби вичавити з себе усмішку після невдалого жарту на побаченні – навіщо це все?

Якщо відштовхуватися від ролі сміху як засобу комунікації, все стає очевидним: ми імітуємо його заради налагодження контакту. Сміх, як ми вже з'ясували,

дає можливість іншим людям зрозуміти, що ми прихильні до них та симпатизуємо їм. Тож якщо нам потрібно створити таку ілюзію, ми й використовуємо нещирий сміх, сподіваючись, що це подіє. І це іноді реально працює: хоч люди й доволі непогано зчитують емоції, навіть на неприродну усмішку можуть зреагувати принаймні як на спробу налагодити контакт і надати нам такий шанс.

О. Симоненко, син В. А. Симоненка

ДОБРИЙ ЛОСКОТОН

Коли мій батько Василь Андрійович Симоненко помер, я був ще зовсім малий. Спогади у мене про нього – дитячі.

Як і всякий батько, він любив гратися зі мною, читав оповідання, казки, вірші. Знав він їх багато. Читав напам'ять. Як справжній тобі артист. Мені це подобалося, і я кожного дня з нетерпінням чекав його з роботи.

Пам'ятаю, якось прийшов він додому веселий і збуджений. Я ж навпаки – був насуплений, набурмосений.

– Чого сидиш сумний та невеселий, як сотник Забрюха? – накинувся він на мене і став лоскотати. – Ану, козарлюго, вище голову!

Говорив він інколи незрозуміло для мене. Це зараз я знаю, що той сотник із Квітки-Основ'яненка – козацька душа. А тоді це була для мене загадка: чого батько так називає мене?

– Тату, напиши мені казочку. Всім щось пишеш, а мені? – просив його я.

– Обов'язково напишу! – і знову лоскотав мене. А про що?

– Про себе. Тільки буду я там, як добрий дядько Лоскотон. Хочеш?

– Еге ж...

Потім він не спав цілу ніч. А наступного дня під вечір вже декламував мені казку про дивного і доброго Лоскотона, про царя Плаксія і його мерзенного Макаку-Забіяку.

Я просив його читати казочку щовечора. І кожного разу він добавляв до неї щось нове, ще смішніше і цікавіше.

Так народилася та дивовижна казка. Тепер я читаю її моїй доці Мирославці. І вона впевнена, що отой добрий Лоскотон – то її казковий, рідний дід Василь.

Казка «Цар Плаксій та Лоскотон» сподобалася всім. Вона, як я розумію, увійшла в золотий казковий фонд.

Батько теж розумів, що твір удався. І йому, очевидно, хотілося написати іще щось казкове. Якось він сказав:

– Це казка про мене. А хочеш, напишу про тебе? Або про такого ж лінивця, як ти?..

Отож тоді і з'явилася казка «Подорож у країну Навпаки», в якій перше слово – то моє ім'я:

Лесик, Толя й два Володі сумували на колоді.

І коли я читав цю казку малій Мирославці, вона голосно сміялася, питала мене: «Невже ти, татку, ото був такою замазурою?.. А де зараз ота колода, на якій ви сиділи?..»

Діти є діти. Вони все розуміють по-своєму. Але в казках мого батька вони знаходять свого улюбленого Лоскотона – вірного друга на все життя.

Мені приємно, що в нашій газеті «Молодь Черкащини» є бойова, тематична сторінка, яка називається «Клуб Лоскотона». Молоді спадкоємці Симоненка продовжують його справу – силою сміху, гумору і сатири викорчовують усяке зло, що стоїть на шляху добра і справедливості...

ЦАР ПЛАКСІЙ ТА ЛОСКОТОН

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,
 Де гуляє вітровій, –
 Там цвіте краса-країна
 З дивним ім'ям Сльозолий.
 І колись в країні тій
 Був на троні цар Плаксій,
 Голова його мов бочка,
 Очі – ніби кавуни.
 В Плаксія було три дочки
 І плаксивих три сини.
 Старша звалася Нудота,
 Середульшенька – Вай-Вай,
 Третя донечка – Плакота,
 Всі сльозливі через край.
 А цареві три сини
 Так і звались – Плаксуни.
 Отака була сім'я
 У царя у Плаксія.
 Цілі дні вони сиділи,
 Голосили, та сопіли,
 Та стогнали, та ревли,
 Сльози відрами лили.
 Цар Плаксій велів сердито:
 «Хай із ними день при дні
 Плачуть всі в країні діти,
 Бо сміятись і радіти
 У моему царстві – ні!
 Хто всміхнеться – в часі тім
 Я того негайно з'їм!»
 Ще була у Плаксія
 Грізна гвардія своя:
 В ній служили молодці
 Забіяки-сльозівці.
 Хто сміявсь – вони хапали
 І нагайками шмагали,
 Так що в царстві тому скрізь
 Вистачало плачу й сліз.
 Цар любив, як плачуть діти,
 Бо любив їх сльози пити.
 Отакий був цар Плаксій
 У країні Сльозолий.

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
 Зневажаючи закон,

Жив у мандрах і митарстві
 Добрий дядько Лоскотон.
 Він приходив кожний вечір –
 Хай чи дощ іде, чи сніг –
 До голодної малечі
 І усім приносив сміх.
 Мав він вдачу теплу й щиру,
 Ще й лукавинку в очах.
 І була накидка сіра
 В Лоскотона на плечах.
 Лоскотливі мав він вуса
 І м'якенькі, наче пух.
 І м'яке волосся русе
 Розсипалося до вух.
 Він як прийде, залоскоче,
 То сміється, хто й не хоче.
 Тільки де він появлявся,
 Зразу плач там припинявся,
 І приходив до усіх
 Голосний та щирий сміх.
 Не любили Лоскотона
 Цар Плаксій і Плаксуни,
 Видавали заборони
 Проти лоскоту вони.
 І за дядьком Лоскотоном
 Із нагайками в руках
 Охоронці злих законів
 Полювали по хатах.
 Але дядько Лоскотон
 Не боявся цих заслон:
 Він ходив по всій країні
 І носив з собою сміх
 В розмальованій торбині,
 В пальцях лагідних своїх.

Арешт Лоскотона

Розізливсь тоді Плаксій –
 Цар країни Сльозолий.
 Гнівно він гукнув із трону:
 «Гей, ледачі сльозівці!
 Хто впіймає Лоскотона,
 Буде муж моєї дочці!
 Хто його посадить в льох –
 Вибирай одну із трьох!
 Бо уже цей Лоскотон
 Скоро нам розвалить трон:
 Що тоді ми будем пити,

Як не будуть плакати діти!»
 І завзяті сльозівці
 Понеслись у всі кінці,
 Щоб скарати по закону
 Баламута Лоскотона.
 Довго скрізь його шукали,
 У всі шпари заглядали,
 Перерили всі двори,
 Обходили всі бори,
 Час потратили дарма:
 Лоскотона скрізь нема,
 Бо його завжди і всюди
 Од ловців ховали люди.
 Опівночі Лоскотон,
 Коли всіх колише сон,
 Йшов собі в бідняцькі хати
 Їхніх діток розважати.
 Був тоді у Плаксія
 Лютий посіпака,
 Віроломний, як змія,
 Капітан Макака.
 Так хотілося йому
 Царським зятем стати,
 Що ні разу в ту зиму
 Не лягав і спати.
 Все ходив, усе він слухав
 І нарешті все рознюхав.
 На світанку Лоскотон,
 Насмішивши діток,
 У міцний поринув сон
 Між кленових віток.
 А лукавий капітан
 Підікрався змієм
 Й Лоскотонові аркан
 Зашморгнув на шиї.
 Руки вивернув назад,
 Міцно спутав ноги
 І мерщій у Плаксоград
 Рушив у дорогу...

Весілля в палаці

Лоскотона посадили
 За вузькі грати,
 А в палаці порішили:
 – Час весілля грати...
 Гей, зійшлися царенята
 І придворна свита
 Наречених шанувати,
 Сльози діток пити.
 До вінця веде жених
 Висохлу Нудоту,

Та дивитися на них
 Зовсім неохота.
 Хоч Макака був бридкий,
 А вона ще гірша,
 Їм поет один гладкий
 Присвятив ще й вірша.
 Стільки там було хвальби,
 Так скрасив їх вроду –
 Навіть жаби від ганьби
 Булькнули у воду!
 Але цар ходив, пишався,
 Він із зятем цілувався,
 Похвалявся: «Ну, тепер
 Лоскотон, вважай, умер!
 Недоступним став для всіх
 Голосний та щирий сміх.
 Тож від радості стрибайте!
 Тож від радості ридайте!
 Ми тепер встановим скрізь
 Віковичне царство сліз!»
 Так розхвастався Плаксій –
 Цар країни Сльозолий.

Звільнення Лоскотона

Та поки гуло весілля,
 То п'яниці вартові
 Напились якогось зілля
 Та й поснули у траві.
 А вночі йшли до в'язниці
 Батраки й робітники,
 Щоб звільнити із темниці
 Лоскотона на віки.
 Рознесли всі перепони,
 Гнули грати, мов пруті:
 – Гей, веселий Лоскотоне,
 Це прийшли твої брати!
 Йди до нас, веселий брате,
 В нашу здружену сім'ю!
 Підем разом догравати
 Ми весілля Плаксію...

Продовження весілля

У палаці кожен скаче
 Та від щастя гірко плаче,
 Ллються сльози, як ріка, –
 Бачте, радість в них така!
 Раптом цар упав на трон:
 – Ой, рятуйте – Лоскотон! –
 Всі відразу «ох!» та «ах!»,
 Жах у кожного в очах.

А веселий Лоскотон
 До царя стрибнув на трон
 І сказав йому якраз:
 – Насмієшся ти хоч раз!.. –
 Став царя він лоскотати,
 І Плаксій став реготати.
 Так сміявсь – аж заливався,
 Аж від реготу качався,
 Кулаками очі тер –
 Потім лопнув і помер.
 Ой, була ж тоді потіха –
 Цар Плаксій помер од сміху!
 З ним придворні одубіли,
 Бо сміятися не вміли.
 А цареві три сини,
 Три завязті Плаксуні,
 Так сміялись-реготали,
 Що штани з них поспадали –
 Тож всі троє без штанів
 До чужих втекли країв.
 Три царівни теж навтьоки

У чотири бігли боки.
 Кровопивці-сльозівці
 Стали п'явками в ріці,
 А Макака-забіяка
 З'їв себе із переляку.
 Так веселий Лоскотон
 Розвалив поганський трон.
 Сам же він живе й понині,
 Дітям носить щирий сміх
 В розмальованій торбині,
 В пальцях лагідних своїх.
 Схочеш сам піти в цей край,
 То маршрут запам'ятай:
 Треба йти спочатку прямо.
 Потім вправо завернуть,
 А тоді поміж дубами
 Поведе наліво путь.
 Після цього вже помалу
 Чимчикуй куди попало:
 Як од втоми не впадеш –
 В цю країну попадеш.

ЦІКАВІ ФАКТИ ПРО СМІХ

Чому нам так подобається сміятися? Софі Скотт – нейропсихолог і за сумісництвом акторка гумористичного жанру – розповідає цікаві факти про сміх, які, безперечно, вам ще невідомі.

1. Щури – як і шимпанзе, і собаки – вміють сміятися. Та сміються вони не з жартів, а під час ігор, так само як і люди, щоб показати своє щастя і зміцнити стосунки. Під час дослідження щури, які більше гралась, більше й сміялись. А ті, що більше сміялись, віддавали перевагу компанії таких самих сміхотливих щурів. Це свідчить на користь думки, що людський сміх розвинувся з вигуків під час ігор – поведінки, властивої багатьом ссавцям. У людей сміх зробився важливим способом виявити емоції, причому через різні канали комунікації. Згадайте лише, як ми намагаємось передати сміх у текстових повідомленнях, за допомогою так званих «смайлів» і «ЛОЛів». Отже, сміх – це форма комунікації, а не реактивна поведінка. За науковими даними, сміх не так сильно пов'язаний з жартами, а радше є формою соціальної поведінки, якою ми користуємось, щоб показати людям, що ставимось до них приязно і розуміємо їх.

2. Сміх заразний. Результати сканування мозку показують, що сміх є заразним. Навіть під час сканування мозкової активності в ситуації не надто веселий видно, що мозок реагує на чужий сміх – а саме: готує м'язи обличчя до того, щоб сміятися. І чим більше людина схильна «заражатися» сміхом, тим краще вона вміє відрізнити вимушений сміх від щирого. Це дає підставу припустити, що відповідь сміхом на сміх – це не просто мимовільна реакція, а спроба зрозуміти значення сміху.

3. Сміх не покращує фізичної форми. Сміх корисний для здоров'я – часто стверджують в інтернеті. На жаль, насправді він не допоможе вам спалити більше калорій, ніж, скажімо, пробіжка. Хоча сміх і справді прискорює витрачання енергії і серцевий ритм приблизно на 10–20%. Це означає, що за кожні 10–15 хвилин

сміху ви спалите додатково 10–40 калорій. Утім вам доведеться безупинно сміятись до трьох годин, щоб спалити калорії від пакетика солоних чіпсів.

4. Сміх вимагає правильного моменту. Розмовляючи, люди завжди обирають правильний час для сміху – після закінчення речення. Навіть ті, хто розмовляє мовою жестів, вчиняють так само – хоча, здавалося б, ніщо не заважає їм сміятись упродовж всієї беззвучної розмови. Коміки тонко відчують динаміку наростання й стихання сміху. Вміння залишати паузи для того, щоб глядачі могли вдосталь і вчасно насміятися – це справжнє мистецтво. Треба бути профі, щоб стояти на сцені й нічого не робити, поки слухачі сміються й собі не засміються. І хоча жодному коміку ще не пощастило знайти такий жарт, який змусив би сміятися будь-яку людину, більшість з нас майже гарантовано сміятиметься спостерігаючи за людиною, яка намагається придушити напад реготу в ситуації, коли сміх був би абсолютно недоречним.

(За матеріалами сайту <https://www.bbc.com>)

Мем	Смайлики (емодзі / емоджі)
Вчитель: в когось є запитання? Учні: ні! Вчитель: гаразд, тоді приступайте до завдання. *учні через хвилину:	

ВІДГУК НА КНИГУ

А скільки коштує твій сміх?

Джеймс Крюс. Тім Тайлер, або Проданий сміх. – Київ: Час майстрів, 2016. – 301 с.

Наскільки багато значить сміх та яка його ціна? Чи задумувались ви коли-небудь про те, скільки всього ми маємо завдяки тому, що вміємо посміхатися, коли треба, або просто можемо засміятися із чудового жарту? Кажуть, що ми не цінуємо того, що маємо. І починаємо цінувати тільки тоді, коли втрачаємо. Так і сталося з героєм книги – Тімом Талером. Хлопець, який мав надзвичайно привабливий сміх із кумедним «ік!» на кінці, ніколи не задумувався над тим, що сміх – це частина його самого. Злидні, в яких йому доводилося жити, а також тяжкі життєві негаразди підштовхнули його до того, що одного разу, зустрівши на іподромі незнайомця на ім'я ТРОЧ, він погодився продати свій сміх за вміння вигравати будь-які заклади. Погодьтеся, непогана ціна, чи не так? Маючи такий талент

можна стати мільйонером та ні в чому собі не відмовляти – лише смітися більше ніколи не вийде, але кому потрібен той сміх, думав Тім. І справді, отримавши вміння вигравати на іподромі, він став багатим хлопчиком, який міг допомогти навіть своїй мачусі та зведеному братові з боргами, але майже відразу Тім зрозумів, що жити без сміху не так просто, як він думав. Тому, покинувши родину, він йде шукати таємничого незнайомця, щоб повернути частинку себе собі. Звідси й починаються пригодити. Книга легка та цікава. Повість, у якій автор через бачення дитини розкриває важливі соціальні проблеми: зокрема проводить паралель між бідними та багатими, показує сімейні стосунки (батьки та діти), вміння спілкуватися і просто здатність сміятися та радіти життю (а це інколи буває дуже важливо, навіть набагато важливіше, ніж багатство). На мою думку, найголовніша ідея цієї книги – гроші не головні в нашому житті. Автор намагався крізь всю повість показати, що, навіть ставши найбагатшою людиною світу, Тім все рівно залишається нещасливим. Йому не вистачає його сміху та друзів, він навіть часто згадує про своє життя в найбіднішому районі й ладен знову туди повернутися, але зі своїм сміхом. Отож автор хотів сказати – гроші не головне: вони є, а потім їх немає, а деякі інші речі залишаються з нами назавжди. «А ще книжка допоможе підлітку глибше розібратися в поняттях «бізнес», «піар», «угоди», «ділова хватка», «перемовини», «партнерство», «афера», над природою яких мало хто замислюється, що приводить до знецінення таких чеснот, як совість, честь, слово, благородство та людяність. Це дуже важливо для визначення дітьми свого місця в майбутньому житті та критеріїв, за якими вони будуть оцінювати власні та чужі вчинки», – зазначено на сайті видавництва «Час майстрів». Особисто в мене ця книжка асоціюється з дітьми (можливо, тому що головний герой дитина). Дітям вона буде цікавою, адже вони зможуть співпереживати Тімові, зможуть порівняти себе з ним. Шрифт, яким написано текст, досить великий, що додає зручності читання дітям (не мені, бо в дорослих такий шрифт сприймається гірше). Крім того, тут є ілюстрації, які чудово доповнюють образ історії. Оформлення книги – однозначно на високому рівні. Тому однозначно «Тім Талер або проданий сміх» сподобається дітям. Не впевнена, що таке ж захоплення він зможе викликати в дорослих. У мене залишились двоякі емоції після прочитання. З одного боку, книга непогана: цікавий сюжет, хоча й без заворотів, легка для прочитання, з іншого боку – зовсім не чіпляє. Написано занадто просто, по-дитячому, хотілося, щоб сюжет був більш закрученим та непередбачуваним і можливо, більше «дорослості» не завадило б. Та думаю, що це можна пояснити тим, що Книга «Тім Талер, або Проданий сміх» (Крюс Джеймс) визнано «Найкращою книгою Запорізька книжкова толока 2017» у номінації підліткова література, йдеться на сайті видавництва «Час майстрів». Читати чи ні – вирішувати вам. Декілька цитат з книги про сміх, які допоможуть зрозуміти, що сміх посідає не останнє місце в нашому житті: | Сміх – це внутрішня свобода. | Людині потрібен сміх, як квітці сонячне світло. Якби сталося так, що сміх вимер, людство перетворилося би в зоосад або суспільство ангелів – стало нудним, похмурим і застигло в величній байдужості. | Сміх об'єднує людей усього світу. | А тепер, навіть зазнавши поразки, я залишаюся переможцем: я сміюся! Книга, яка вчить нас не забувати про важливі речі. Звичайно, я б рекомендувала її читати в дитинстві, тим, хто ще не втратив тієї часточки магії в нашій голові та свідомості, хто ще може повірити в сміх, чортів, диявольські договори. І насамкінець таке: «Навчи мене сміятися – врятуй мою душу».

(З відкритих джерел)

МАНІПУЛЯЦІЇ В МЕДІА ЯК ЇХ РОЗПІЗНАТИ

ФАКТ

Курка знесла яйце

ФЕЙК

Неправдиве твердження, яке часто є повністю вигаданим. Створене для того, щоб ввести в оману громадськість та приховати правду.

Курка знесла яйце – і з нього вилупилась ішчрка.

МАНІПУЛЯЦІЯ ФАКТАМИ

Відома та правдива інформація, яка подана так, щоби ввести в оману.

Курка-патріотка: курка знесла яйце на честь національного свята.

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ

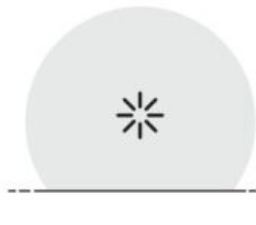
Посидання фактів, напівправа та неправда.

Курки, яких годують генетично модифікованою їжею, несуть корисніші для здоров'я яйця.

ЦЕНЗУРА

Заборона повідомляти про певні події, людей чи теми. Редакція видаляє контент без очевидних причин.

Курка, яку ми не можемо назвати, зробила те, про що ми не можемо розповісти, але ви про це від нас не чули.

ПРИХОВАНА РЕКЛАМА

Реклама, замаскована у редакційний текст.

Експерти розповідають, що курки з ферми "L2D" є найкращими та несуть найбільше яєць в Україні.

ПРОПАГАНДА

Упереджена чи оманлива інформація, спрямована на поширення певної точки зору та зміни моделей поведінки.

Варані інвазії господарства хочуть зникнути наших курей! Підтримуй власного виробника і стань на захист рідних курей!

УПЕРЕДЖЕННЯ

Медіаконтент надає перевагу одній точці зору і не показує інші.

Українські курки несуть найкращі яйця в світі.

КЛІКБЕЙТ

У статті використовують сенсаційні заголовки для привернення уваги.

Сенсація! Шо! Ви ніколи не повірите, що зробила ця курка.

Вивчай та розрізняй
Інфо-медійна грамотність

Створено командою «Raskrikavanje» для проєкту IREX «Learn to Discern» ("Вивчай та розрізняй"), Сербія
Адаптовано проєктом IREX «Вивчай та розрізняй: інфо-медійна грамотність», Україна

<https://www.schoollife.org.ua/kurka-i-yajtse-pro-vydy-manipulyatsij-v-odnij-vpravi/>

ДОБРИЙ ВЕЧІР ТОБІ, ПАНЕ ГОСПОДАРЮ!

(Народна пісня)

Добрий вечір тобі, пане господарю:
Радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

Застеляйте столи, та все килимами:
Радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

Та кладіть калачі з ярої пшениці:
Радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

Бо прийдуть до тебе три празники
В гості: радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

Ой перший же празник – то Різдво
Христове: радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

А другий же празник – Василя
Святого: радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

А третій же празник – Святе
Водохреще: радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

А що перший празник зішле тобі
Втіху: радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

А що другий празник зішле тобі
Щастя: радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

А що третій празник зішле всім нам
Долю: радуйся!

Ой, радуйся, земле,
Син Божий народився.

ВО ВИФЛЕЄМІ ЗОРЯ СІЯЄ

Во Вифлеємі зоря сіяє,
Там грають, грають,
Грають янголи на щиросрібній бандурі.

Пречиста Діва Сина рождає,
Там грають, грають,
Грають царіє на щирозлотій бандурі.

Сина вродила, в яслах вложила,
Там грають, грають,
Грають пастирі на мідяній бандурі.

Сина вродила, Йсусом назвала,
Там грають, грають,
Грають кобзарі на ясеновій бандурі.

Йсусе дорогий, та це ж нарід Твій,
Дай Боже, Боже,
Щастя, свободу, долю народу дай, Боже.

МІСЯЦЕЛІК

(Уривок)

Хвали січень сніговий

У народі кажуть: скільки днів – стільки й свят. Та проте один із них особливо празниковий, бо стосується кожного з нас. Мова йде, як ви вже здогадалися, про Новий рік. За всіх часів і в усіх народів новолітування, на яку б пору року воно не випадало, пов'язане з неповторними обрядодіями.

Історія новолітування для нас, українців, склалася навдивовиж строкато. Очевидно, не всі знають, що сучасне його відзначення – четверте в літочисленні нашого народу. Так сталося, що впродовж багатьох століть наші пращури не з власної волі змушені були відмовлятися од своїх традицій...

Первісним відзначенням Нового року вважалася весна. Після зимової сплячки пробуджувалася природа, починало оживати зело. Саме з цією порою дайбожичі пов'язували початок року. І в цьому був свій сенс. Адже з Новим роком ми й досі пов'язуємо відродження природи, швидкий прихід весни. Тому мав цілковиту рацію давній мудрець Овідій, коли писав: «Дивно, чому Новий рік починається у холоднечу? Хіба не ліпше започатковувати його світлою і сонячною дниною?»

Із запровадженням християнства в Київській Русі церква зажадала змінити дату Нового року. Релігійний календар змушував перенести його з весни на осінь. Зрозуміла річ, що зламати віковічні традиції було нелегко. Для цього знадобилося не одне століття заборон і жорстоких шельмувань дайбозької віри, котрої дотримувалися мешканці глибинних сіл, адже християнство для них було попервах чужорідним...

У Європі під впливом католицизму початком року вважався січень. Російська імперія була чи не єдиною країною, до якої входила і значна частина вкраїнських земель, зі старим літочисленням. Щоб якось уніфікувати цю розбіжність, Петро I запропонував церковникам перенести Новий рік з вересня на січень.

Проте й ця дата виявилася не остаточною. За радянської влади офіційний початок року змістився на 14 днів уперед. Проте церковне відзначення не змінилося. Відтак у нас співіснують дві дати початку року: офіційна – 1-го і релігійна – 14 січня.

МУЗИЧНИЙ ДАРУНОК СВІТОВІ

У грандіозному різдвяному шоу в Нью-Йорку, подивитися на яке приїжджають з усієї Америки, звучить чарівний передзвін чотирьох звуків: «Ще-дрик, ще-дрик, ще-дрі-воч-ка». Це «Carol of the Bells», «Колядка дзвонів», як тут називають українську щедрівку.

«Щедрик» давно став невід'ємною частиною світової музичної культури. Класичну обробку цієї щедрівки виконують ушлавлені хори від Америки до Китаю. Мелодія «Щедрика» існує сьогодні в джазовому й роковому аранжуванні. Відомо, що американці, які вперше полетіли в космос, узяли із собою записи світової музики, і з-поміж інших шедеврів у зоряному просторі побувала наша співаночка.

Звучить «Щедрик» з екранів кіно, широко використовується у світовій рекламі. Проте більшість мешканців планети навіть не здогадається про правдиве східнослов'янське походження цієї мелодії. Прикро, але навіть для багатьох українців стало відкриттям те, що понад сто років тому український композитор Микола Леонтович, працюючи над

поліфонічним твором для хору, перетворив щедрівку на справжній шедевр.

Микола Леонтович збирав народні пісні й адаптував їх для хорового співу. Перший варіант «Щедрика» Леонтович почав створювати 1902 року. Тоді він опановував вправу з мелодією, яка постійно повторюється, щоразу прикрашаючись витонченими аранжуваннями. Придатною для вправ виявилася мелодія української щедрівки: у ній повторювалося три ноти: до-сі-до-ля. Композитор, як різьбяр, зробив навколо основної поспівочки витончену оправу. Поєднавши прийоми народного співу з досягненням класичної музики, він домігся того, що кожен голос почав відігравати самостійну роль, відтворюючи найтонші зміни настрою. Леонтович кілька разів переробляв твір, аж поки 1916 року не створив досконалий хорал.

Із радістю сприйнявши Українську революцію 1917–1920 років, композитор долучився до створення капели «Думка» – першого популяризатора «Щедрика» у світі. Дбаючи про імідж Української Народної Республіки, її керівництво ухвалило рішення про міжнародні

гастролі хору. За вказівкою Симона Петлюри колектив вирушив у світове турне. І скрізь виступ був тріумфом багатой музичної творчості українського народу.

Хоровий колектив перебував у турне, коли на території України було встановлено радянську владу. На батьківщину митці не повернулися. У 1921 році вони дісталися Нью-Йорка, а п'ятого жовтня цього року в знаменитому Карнегі-холі вперше для американської публіки пролунав «Щедрик».

Спершу величезну популярність твір завоював серед емігрантів. Коли ж у легкої прекрасної мелодії з'явилися англійські слова, шедевр Леонтовича полонив серця всіх американців. Автором англійського тексту став Пітер Вільховський, який мав українське коріння. У 1936 році в Нью-Йорку під час відкриття з'їзду Національної асоціації вчителів музики дитячий хор із 1600 виконавців із тріумфом виконав «Carol of the Bells». Популярність «Щедрика» продовжувала рости, натомість ім'я автора було забуто.

Мелодія «Щедрика» за кордоном асоціюється з різдвяними дзвониками. Однак в українському

тексті немає згадки ні про Різдво, ні навіть про зиму. У «Щедрику» оспівано ластівку, яка прилетіла до господаря провістити багатий рік. Ця давня співанка

виникла ще в дохристиянські часи, коли новий рік зустрічали навесні. Навіть якщо того дня не прилітали ластівки, їх випікали з тіста й підкидали вгору,

закликаючи співанками. І сьогодні ходять щедрувальники від господи до господи, співаючи про ластівку...

За Богданом Скавроном

ЩЕДРИК

(Українська народна пісня)

Щедрик-щедрик-щедрівочка
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
– Вийди-вийди, господарю,
Подивися на кошару.

Там овечки покотились,
А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші то полова,
В тебе жінка чорноброва.

Василь Скуратівський

МІСЯЦЕЛІК

(Уривок)

Добрим людям на здоров'я!

На вулиці тихо, хоч мак сій. Сизий димок невпоспіх точиться з димарів, неначе із дідусевих любок. Ранній зимовий вечір огорнув оселі терновою опинанкою. То там, то там чути покрики криничних корб і журавлів та зрідка доноситься лункий скрип припізнілих перехожих, котрі поспішають битим сніговим путівцем до своїх домівок.

Так уже повелося, що в переддень різдвяних та новорічних свят кожен намагається вчасно повернутися до своєї родини, бо казали: «Хто одіб'ється від сім'ї, той цілий рік блукатиме манівцями...»

В селі нараз поночіє. Лишень вікна покліпують яскравим освітом, і жовтогарячий місяць-пастух, усміхнувшись на крайнебі, освітив безмежний овид, щоб видко було, як пасуться його отарні вівці – зорі.

Святе почуття наповнює дитячу душу непідвладною високістю. Я поспіхом вицищаю сніжок з валянок і поспішаю до хати. Скоро до нас, тішу сам себе, завітає справжня празникова казка.

В оселі затишно й урочисто. Над вікнами палахкотять рукомесні мамині рушники. На покуті поважно гостює в кубельці з пахучого сіна горщик із кутею, котрого я щойно прилаштував. Поруч з ним розсусідився дідух. Тугий сніпок, обрамлений кольоровими стрічками, нагадує мені гарячий серпень.

Ненька розповіли, що віддавна наші пращури готували на різдвяні та новорічні свята обрядову прикрасу – сніпок із житнього або пшеничного колосся. Називали його дідухом.

Назва ця, очевидно, йде від дідів. З ними – патріархами родоводу – пов'язували

всю історію, оскільки «дідівський закон» вважався найвищою формою передачі традицій, їх утвердження і закріплення. У ширшому значенні це означало духовне життя народу і його культури. І ось він, дідух, зготовлений із пшеничного снопа, як повноправний господар, зайняв почесне місце на покуті. Я, було, хотів поставити поруч ще і ялинку, але мама сказали:

– І тобі не шкода, синку, нівечити лісову красуню? Нехай вона краще живою буде!

Справді-бо, позбавляти життя деревцю заради тимчасової забаганки – невдячна затія. І чим більше я дивлюся на дідуха, тим симпатичнішим він здається мені: золотаві колосочки, обрамлені стрічками, мовби усміхаються до мене; так і праглосья доторкнутися до них долонею...

– Може, зодягнеш празникового костюмчика? – звертаються до мене мама. – Незабаром прийдуть віншувальники, а ти й досі не прибрався як слід.

Дивлюся на тата й неньку. Вони вже одягнені у святкове вбрання, і їхні очі яскравіють приємним неспокоєм. Отже, чекають гостей.

У цей час біля вуличного вікна кілька дужих хлопчачих басів заспівали:

Ой чи є, чи нема
Пан господар вдома?

Решта відповіли:

Щедрий вечір, добрий вечір,
Пан господар вдома?

Заспівувачі продовжили:

Ой нема, ой нема –
Він поїхав до млина,
Пшениченьки спетлювати,
Меду-пива купувати,
Меду-пива купувати,
Щедрівників частувати.

Тато, поспіхом накинувши наопах кожущину, вийшли на вулицю. Крізь прочинені двері донеслися погуки дзвіночків.

– А ось і пан господар! – басуватим голосом сповістив ватаг. – Ми завітали до вас, щоб завіншувати оселю та її господарів з Різдвом Христовим та з Новим роком!

– Дякуємо за увагу, – відказали мама й тато і низько вклонилися.

Ватаг непомітно змахнув рукою, і дуже багатоголосся заповнило хату розлогою мелодією:

Прийшли щедрувати до вашої хати.
Щедрий вечір, добрий вечір!
Тут живе господар – багатства володар.
Щедрий вечір, добрий вечір!
А його багатство – золотіі руки.
Щедрий вечір, добрий вечір!
А його потіха – хорошіі діти.
Щедрий вечір, добрий вечір!

Ватага під супровід пісні полишила нашу оселю. На душі було воднораз радісно і сумно.

Повечерявши дванадцятьма стравами, я ліг спочивати. Одначе сон довго не приходив до мене. Які гарні, думалося мені, в нас народні звичаї. Жити б їм та й жити!

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям на здоров'я!